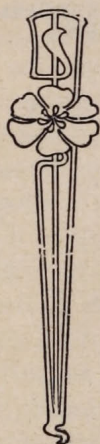

~~112 116.~~ 158/25
163756

ADATOK A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK
TÖRTÉNETÉHEZ

ELSŐ FÜZET.

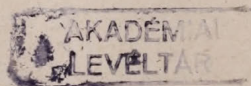
BUDAPEST, 1926.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

MTAK

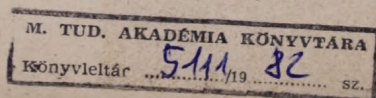

626025

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG. TELEFON : 26.

I.

SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

Irta: FERENCZI ZOLTÁN r. t.

Egy alkalommal egy athénei híres szónok hosszú dicsőítő beszédet tartott a nagy Herakles érdemeiről, melyet végig hallgatott egy spártai is. Kérdezvén a szónok emettől, hogy miként tetszett beszéde, ezt felelte: „Talán gyalázta-e valaki Heraklest, hogy annyira dicsőíted?” Szó szerint ezt mondhatná nekem is valaki, ha valami módon sikerülne egy Széchenyit megközelítően méltó beszédet tartani. Ennek érzése uralkodott bennünk, midőn ez év (1925) szeptemberében leutaztunk az akadémia részéről Sopronba, hogy 17-én a nagy férfiú szobrát és 18-án Czenkre, hogy sírját megkoszorúzzuk. Négyen voltunk a küldöttek: Kaán Károly, Herczeg Ferenc, Balogh Jenő és én. Mindkét helyen Balogh Jenő, Akadémiánk főtitkára, némán helyezte el a koszorúkat s mi hosszasan, szótlán álltunk fedetlen fővel a szobor és kriptá-fal előtt, mélyen meghatva. Ezt a szótlán érzést a szavak talán elrontották volna, mert nem érez az, ki érez szavakkal mondhatót. Talán ezen az ünnepen is valami ilyen szótlán magunkbamerülés volna Széchenyiről a legméltóbb megemlékezés és aztán hazatérvén, kiki elolvasná önmagában a legjobbat, amit Széchenyiről valaha írtak, Kemény Zsigmond élet- és jellemrajzát s a legmagasztosabb költeményt, a leghatalmasabb ódát, melyet valaha valakiről írtak, Arany Széchenyi emlékezeté-t.

Mert mit mondhatna vagy írhatna az én gyöngye ajkam, vagy tollam ezekhez méltót? Ujra idézethez kell folyamodnom s a legnagyobb magyar legnagyobb politikai

ellenfelének szavait kell idéznem. Kossuthot értem, ki 1840. november 19-én Pest-megye közgyűlésén Széchenyit a legnagyobb magyarnak nevezte.

„A legnagyobb magyar!” Lehet-e ennél többet, nagyobb, méltóbbat mondani? Mert hiszen mi magyarok, egy ily kis nemzet, aránytalanul sok, nagyon sok naggyal dicsekedhetünk. A történelem és tudomány lapjai világ-hírű hősök, államférfiak, kutatók és költők neveit jegyezték fel. Ezek közt lenni a legnagyobbnak s ezt elismerni, — és nem kétség, hogy Kossuthnak igaza volt, igaza még önmagával s a későbbi Kossuthtal szemben is: ez a pár szóban kifejezett kijelentés Széchenyiről a legszebb emlékbeszéd.

E szerint minden Széchenyiről írt essaynek ebben a végső következtetésben kell kimagaslani: a legnagyobb magyar.

Ez pedig csak egyképen érhető el, ha t. i. Széchenyi működését a maga egészében, egyetemességében fogjuk fel. Az ő működése természetesen, mint mindenkié, részletekből áll; de volt és lesz mindig egy egyetemes nézőpontja. Az ő célja volt elérni azt, hogy a magyart kiemelje multja melankolikus és lemondó bámulatából, hogy egész tette-erejét és figyelmét a jövőre irányítsa és így megvalósítsa a legnagyobb, amit ebben fejezett ki: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Magától értetődik, hogy egy ily általános vágyat, sóvárgást, vagy csak egyszerűen mondást kifejezni nem nagy mesterség. Az, ami nagy, ezt bevinni az életbe s kitalálni és megvalósítani azokat az intézményeket, éppoly nagy alkotó vágygal, mint alkotó erővel, vagy legalább a legnagyobb előrelátással, prófétai ihlettel, hideg logikával megkezdeni őket, beleültetni a nemzeti akaratba, hogy aztán mintegy maguktól nőjenek az egészséges tényezők ereje által, míg mindenik nemzeti intézménnyé válik s ugyanegy célra egészségesen, elhatározón munkál, mint a természet erői. Ezt Széchenyi meg bírta tenni s így az ő működési tere nem egyik vagy másik, bár mégoly jelen-

lékeny intézmény-részlet, vagy országrész, hanem egész Magyarország, benne az egész magyar nemzet.

Nincs tehát az ő működésének tévesebb felfogása, mint kiemelni egy részletet s azt mondani: ez az; mert mind együttvéve adja az egészet.

Nem lehet tehát Széchenyi pályájának hibásabb felfogása, mint az, amely Kossuthnak a *Kelet népére* adott feleleletéből elterjedt és tankönyvekbe is átment, t. i. hogy Széchenyi kereskedelmi, röviden nemzetgazdasági úton akarta a magyart előbb gazdaggá s azután szabaddá tenni, amit akkor Kossuth mint Széchenyi és Wesselényi közli ellentétet tüntetett fel, mintha bizony Wesselényi a szabadság útján akarta volna a nemzeti vagyonosodást elérni. Ez aztán a köztudatba később mint Széchenyi és Kossuth ellentétes programja jutott be.

Végzetes tévedés. Bizonyára oly férfiú, ki már első működésével minden nemzet legmagasabb tudományos, nyelvi és kulturintézményének alapkövét, minő a Magyar Tudományos Akadémia, teszi le, s aki a *Hittel*-ben és utóbb mindig azt hirdeti, hogy a földön a legmagasabb, mi elérhető, a kiművelt emberfő s a nemzetek legtanulságosabb statisztikája a legmagasabb tudásra eljutott emberek összege összevetve más nemzetekével; az ily ember nem gyárak alapításában s hasonlóknban fogja működésének főprogram-pontját látni, mert hiszen ezek következmények és eszközök csak a nagy egészhez.

Az ily tévedés Széchenyiről abból ered, hogy ő azok közé a messzelátó, a képzeletnek mondhatni immens mértékű ereje által segített erős, csalhatatlan logikájú agyvelővel, oly sublimált tiszta ésszel bíró emberek közé tartozott, ki amit tett, mindent a helyes időben tett, az idők teljességében, sem későn, sem korán s ezért minden, amit tett, minden, amit kezdeményezett, nemcsak hogy fennmaradt, hanem hatványaira emelkedett, melyek mind Magyarország jövőjét szolgálták s szolgálják ma is, mert mint ő mondá, jövőjében szereti a magyart. Így ő *egy* akadémiát alapított s azóta a magyar tudományos társaságok száma légió

lett; ő egy Duna-hidat építtetett és nyomán a Duna-hidak egész sora jött létre; ő egy kaszinót alapított s ma a kaszinók ezrei szolgálják a közös értekezletek és megértés ügyét; ő egy helyt alapított lóversenyeket s működése nyomán a magyar lótenyésztés európai hírűvé fejlődött; ő egy malmot alapított s ma a magyar malomipar versenyre legalkalmasabb iparunk; ő két folyó, az Alduna és a Tisza szabályozását vezette s ma is az általa kidolgozott tervek szolgálnak az azóta nagy előmenetelt tett munkák alapjául; ő egy hajóval ment le a Dunán s ebben az első volt és ma a hajók ezrei szelik a Duna hullámain s így tovább. S még ott is, ahol, mint a vasuti közlekedés ügyében, nem érhetett el a mostoha idők miatt sikereket, az ő általa kidolgozott vasuti hálózat-tervezet vált vasuti politikánk alapjává, melyet Baross országos jelentőségűvé emelt. Ő a nemzetgazdasági és kereskedelmi hitelt sürgette, s a műveiben lefektetett alapelvek máig is nemcsak fennállnak, hanem hasznuk ezerszeres lett. Ő oly egészséges nemzeti politikát állapított meg, kapcsolatban az alkotmány időszerű átalakításával, melyet ha elfogadtunk volna, bizonyára sok keserű tapasztalattól ma mentek volnánk. Alkotmányunk gyökeres átszervezésében, kiterjesztésében oly óvatoss és bölcs úton járt, melyet ha követünk, mentek maradtunk volna a forradalom alatt több százezer legjobb magyar elpusztulásától s az 1849—1865-ig terjedő önkényuralom nem következhetett volna el.

Ime, ezek mind részletek, de oly nagy részletek, hogy aki csak ezek egyikébe merül is el, könnyen hiheti és hitheti el azt, hogy Széchenyi működésének egyike vagy másika az ő főiránya, mint az Amazon felfedezői mondják, hogy egyik-másik mellékfolyója is már akkora, hogy egyideig ezt vagy amazt az Amazon főfolyamának nézték. Ezért ismételjük, hogy Széchenyi működését a maga egyetemességében kell fölfogni, melynek uralkodó nagy elve a magyarság nagysága, nemzetiségének biztosítása és kifejtése; mert ő egy haldoklásnak indult nemzetet a maga nemzeti sajátságainak nemes kifejtésével kívánt

adni az emberiségnek s ezért a nemzetiség megmentését az alkotmányánál is fontosabb helyezte ; minthogy ez visszaszerezhető, amaz soha többé.

És mint mondtam, bármihez fogott, az nemcsak sikerült, hanem az idők folyamán óriási arányokat öltött s mind maig megvannak. Ezért mondta róla Deák, hogy alkotásaiban szerencsés keze van. Ez azonban nem a szerencse dolga, minő az, hogy megnyerem a nagy lutrit, vagy szántok és mérhetetlen öskincset vet föl az ekevas, vagy véletlenül aranyérre bukkanok a földemen emelkedő hegyben. Mindezt Széchenyinél egy, a képzelet által támogatott helyes ítélőerő, prófétai látás idézte elő, mely eleve minden rögtönzést és kapkodást vagy ötletszerűséget kizár. Ő semmit sem tett sem népszerűség-vágyból, sem rögtönözve. Ő neki a természet hatalmas lírai érzelmeket ültetett keblébe, fantáziája elég lett volna egy nagy költőnek, sőt ő maga is mondja, hogy a képzelet uralma benne a fő, s ez látókörét majdnem határtalanná tette ; leganyagiasabb dolgokról szóló műveiben is e képzelet hatalma oly lapokat diktál, melyek kiragadnak a mindennapi életből, magas látományokkal gyönyörködtetnek, vagy mélyen megindítanak, vagy fölráznak. Épúgy tud hatni szívünkre, mint amily tisztán világosítja meg eszünket. Bármit, bármikor mondott, utóbb kisült, hogy mindig igaza volt ; jóslatai látomásszerűen felfogott tényeken alapultak és beváltak ; számításai a valót és a lehetőséget mérlegelték s az eredmény matematikailag bekövetkezett, habár a kortársak nem hittek neki s ő maga Cassandra gyötrelmeit szenvedte, hogy nem értették meg.

Nem ! Széchenyinek nem szerencsés keze, hanem az egek által sugalmazott tiszta, legfelsőbb rendű elméje s emellett éppen akkora szíve volt. Ámde ő államügyekben csak a tiszta észre akart hallgatni. Ezt hirdette másokra nézve is, mint parancsoló tény a *Kelet népé*-ben, e reveláció-szerű műben s oh Egek ! a lírai érzelmek e magasrendű művéből nem azt következtették-e, hogy ő csak a hideg ész embere ? Igen, az igaz, hogy ez a titáni el-

me mondhatni számtani módszerrel teremtetle meg nagy és soha el nem muló alkotásait. Ez okozta, hogy míg másoknak és gyakran rendkívüli embereknek működési eredménye is nem más, mint sikertelen alkotásaik temetője, melyben lecsüggesztett ágakkal lengedeznek a szomorúfüzek vagy még gyászosabb ciprusok; addig az ő életének cselekvő tere virágos rétek, étellel pompázó kertek és parkok, megtermékenyített mezők, röviden egy a multnál nagyobb, boldogabbá vált haza. Ez a mélységes elme okozta, hogy ő benne semmi sem volt a heves, túlfűtött reformerből, noha egész lénye a reformoktól izzott, s türelmetlenségének alig birt korlátokat vetni; semmi sincs benne a vakmerő kockázatából, hiszen ő maga mondta, hogy nincs vétkesebb elfogultság, mely több földi bajnak volna kútfeje, mint másokat vezetni akarni ahhoz kívánsító tulajdonságok nélkül, csupán misericordianus érzelmességtől és hübele-balázs kapkodásoktól izgatva; semmi az erőszakos forradalmárból, hiszen ő idézi azt a pompás francia mondást, hogy lelkesedés kezd, őrvongás folytatja és megbánás követi a forradalmakat. És nyuljunk kebleinkbe, mint a 40-es években szeretnék mondani, mikor mégis oly kevesen nyultak igazán kebleikbe és valljuk meg, nem örök igazság-e ez? Nem saját keserves tapasztalatainkon szereztük meg mi magunk is ezt a vérrel öntözött tanulságot, még pedig ismételve is?

De ha Széchenyinek szíve nem lett volna éppen oly nagy, mint elméje; ha érzelmei nem lettek volna oly vézetszerűek, melyeket soká lebirt, de nem véglegesen, mert ezek az idők csalódásai alatt mégis csak túlnőttek rajta, éppen egyéniségének belalkata miatt, — már pedig még a legnagyobb sem léphet túl egyéniségén, — akkor bizonyára nem lennének tanúi azoknak a testét gyöttrő, önkínzó, lelkiismeretét folyton mardosó vallomásainak, exaltált önvádjainak, melyeket főképp naplói, de munkái is elének tárnak. Míg látszólag nyugodt, hideg számítással, az igaznak mély meggyőződésével, higgadtan haladt a maga közéleti útján, lenézve az udvar kegyeit, megvetve a népszerűsé-

get, mely a közönségesebb politikus lelki gyönyöre s valljuk meg, hatásának titka; addig magában, otthon, Hamlet exaltált tépelődéseiben vergődött, végzetes tusákat vívott önmagával. Talán Shakespeare tragédiájának soha tökéletesebb élő hőse nem volt Széchenyinél, s ha igaz és valóban igaz, hogy a nagy költők képzeleti alkotásai valóságok, akkor a nagy brit e művében mintegy megjósoltá Széchenyit.

E tépelődések, önkínzások, belső gyötrő kígyómárások alapoka mindig egy és ugyanaz. Vajjon igaza volt-e, vajjon helyesen tette-e, mikor fölébresztette nemzetét a marasmusból? Nem éppen ezzel készítette-e elő nemzete halálát az élet nagy jövője helyett, melyről álmódott? Ő is hamleti monológokban sirja és bölcsekedik el belső küzdelmeit. Kételyek és látomások verik fel éji nyugalmaiból; de hát jaj annak, kinek közéleti pályáján soha sincsenek kételyei önmagában. A képzelt büntudat, mint Orestest a furiák, üldözi, anélkül, hogy képzelhetne oly areopagot, mely fölmenthetné, mint emezt. Ezért hol reménykedik, hol a csalódás és önkínzás végső gyötrelmeit szenved, éppen mert szíve, melyet kevesen értettek meg s értenek ma is, éppoly nagy és érzékeny volt, mint elméje. Néha azt hiszi, hogy nemzete fiatal, életerős, melynek hibái az ifjúkoréi s majd kinövi, vagy levelkezi őket; máskor azt képzei, hogy nemzete már megvénhedt, a sírhoz áll közel, melyet galvanizálni hiában való kísérlet. Ebből is logikátlanságot magyaráztak ki és kovácsoltak ellene, holott ez nem volt más, mint egy magát kínzó lélek belső gyötördése, ki habár tudta, hogy világosan lát, de mert ember volt, bizonyára nem hihette magát mentnek a tévedéstől és csalódástól sem. Ezért mondja e nagyszerű valómást: „Mit érzek... magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászsurjait, s a mult kor mélyeibe süllyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsírom bús elégiámat, s ki nem vesz

semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt”. Fel-felhasad ismét előttem az ég és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: „Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődő lehet korod!” S íme sötétre borúl szemeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt kínok és kéjek közt hánycódva fogyasztom magamat, életemnek nagy része bánat, s a reménynek sugárai vajmi gyéren öntenek pályámra fényt!”

Széchenyi a nyilvánosság elé szánt műveiben általában ritkán tesz ily vallomást, de itt bepillantást enged ez önmagát marcangoló szív legbelsőbb redőibe. Épen ezért az oly forrón szeretett haza és nemzete érdekében némán tűrte a félreértést és meg nem ingatva ment a maga útján, míg elérte azt, hogy sem fönt nem értették meg és nem biztak benne, sem a nemzet nem követte, amit ő két szék közti helyzetnek mondott. De ugyancsak a *Kelet népé*-ben, bár tudja, hogy a helyes úton ő halad, így kiált fel: „Ha azonban, gyarló emberi felfogásom következtében mégis tévutakba bonyolódtam volna, s tévutakba csábítám a magyart, melyekből nem volna menekvés, s melyeken ő ellenállhatatlanul sodortatnék végveszélybe és e gyászos borút én idéztem volna fel hazánk egére: ám akkor törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen nevem útálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet, s legyen sorsom a megsemmisülés, eltűröm. Nem szomjaztam felemelésem, saját dicsőségem után, e büntől ment vagyok; célom őszinte és nemes vala; a világi egyetemben egy féreg, egy észrevehetetlen parány, mégis sóvárgott lelkem a legnemesb felé és ha porhüvelyem elbomlása után soha nem ébredek is fel többé és eléggé ki nem tisztult lelkem nem bírhatná el az örök égnek világosságát, a megdicsőültek mennyei kéjeit: nem ragadhatja el, míg eszmélek, tőlem semmi erő azon kéz-érzetet, azon öntudatot, hogy előttem is megnyílt néha az ég és emberi gyarlóságom árja között honomért mindig hűn dobogott szívem.”

Ekkép vergődött Széchenyi, épen azért, mert műve egészéért s nem részleteiért érzett, le nem rázható felelősséget, — a kínok martíri ágyán. Ezt sem értették meg kortársai, legföllebb páran. Mi már jobban értjük és fölmentjük a nemzet örök hálája közt, hogy nemzetét fölébresztve, a fejlődés magas útjára vitte. De ez volt az oka, hogy közéleti pályájának minden elhatározó pontján majdnem parancsoló követeléssel lép fel benne az öngyilkosság gondolata, sőt kényszere. Vívódásai közt azonban mindig letételi vele a végzetes fegyvert az, hogy a tévedő nem ő, hanem a nemzetet erején felül korbácsolók, a képzelet és álmodozás útján száguldók, vagy épen a magok fölemelkedését jogtalanul is sóvárgó túlzók, s neki kötelessége megállni, küzdeni a reménytelenségig, sőt kétségbeesésig.

Ezt a küzdelmet meg is vívta oly titáni erővel, mint amily titáni erőfeszítéssel fölébresztette, föltámasztotta a sirján csüggedlen munkáló nemzetet. Célja nem az erőszak, nem túlzásokba tévelygés, hanem a kiszámított, a nemzeti élet minden részén biztosan megalapozott evolúció volt; ő nem kockáztatni, hanem építeni akart és csak építeni. Ezért egyesítette magában a reformátort és a konzervatívot. Amaz volt, ha javítást sürgetett; emez volt, ha könnyen túlfűthető s inkább a képzelet szilajságaira, mint nyugodt építésre képes nemzetét óvta s ah, mily joggal óvta az elhamarkodástól; s figyelmeztette, hogy az eltérés közte és nemzete nagyrésze közt nem a célban, nem is mindig az eszközökben, hanem a módszerben, a taktikában van, mellyel ezt elérni akarják s amely oly fontos, hogy rajta fordul meg fölemelkedésünk vagy bukásunk.

A nemzet nem az ő útját követte. Ezért midőn elkövetkezett a nagy összeomlás kezdete, Széchenyi kétségbeesetten tört le s a forradalom kezdetén e nagy kijelentést tette: „Én a csillagokból olvasok. Testvér a testvért, népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülden. Száguldó csapatok dulnak fel mindent, amit

építének.“ Önvádja ezerszeres lesz, idegei egyidőre felmondják a szolgálatot és 1848. szeptember 5-én elvitték Pestről, hogy saját beleegyezésével Döblingbe szállítsák; de útközben a hajóról Esztergomnál a Dunába ugrott, hogy belső gyötrelmeitől szabaduljon. Akarata ellenére kimentették. Ettől az időtől életét haláláig Goergen intézetében töltötte, mintha örült lett volna.

És itt parancsolólag lép föl az a kérdés, melyre mindenkinek, aki Széchenyivel foglalkozik, felelni kell: valóban örült volt-e Széchenyi, vagy sem? Én nagy figyelemmel olvastam el az erre vonatkozó adatokat; a válasz csak egy lehet. Széchenyi sohasem volt örült; de igenis képzelőerejének túltengése és összes terveinek vélt bukása, Cassandra-jóslatainak teljeseése, vélt csalódása, röviden az összes külső körülmények és főleg belső küzdelmeinek már fentebb vázolt kínjai és önvádja, melyek a forradalom alatt tetőpontjukat érték el, őt beteggő tették s betegsége megrontotta idegeit, vagy inkább megbomlott idegei tették beteggő; de ezek hatalmas elmőjének épületét nem ingatták meg. Mint a földet körülszáguldó vilámos erőnek is vannak vibrációi, a matematikai pontossággal forgó égitesteknek ingadozásai, perturbációi, akként van a legnagyobb elmőnek is. Így voltak az ő elmőjének is. Ő mindenesetre épen oly kevéső volt örült, mint Hamlet, kihez nem ok nélkül hasonlítottuk; de épen nagy képzelő ereje és erkölcsi öntudata, kötelességérzete miatt épűgy túlnőtt a normális határon, mint Hamlet; s ezért örök lesz a víta e kérdés felett, mint Hamlet örűtségéről, amit egyébként szintén alig lehet érteni. De ő épen oly joggal felelhetné, mint Hamlet az őt örűltnak néző anyjának:

Erem, mint a tiéd, ütenyre ver,
S ép oly zenét mond, mint az. Nem bolondság,
Amit beszéltem: tégy próbát velem,
S én szórul-szóra elmondom megint,
Holott az örűlt ész ugrálna szerte.

Ha Széchenyi örűltsége mellett akár Döblingben irt

műveiből is ezer bizonyítékot hoznak fel némelyek s azt mondják, hogy ezekből tudják, hogy Széchenyi örült volt, nekem is szabad azt mondani, hogy én látom és mindig láttam, hogy sohasem volt.

Elég az, hogy Széchenyi Döblingben is hű maradt magához és nagy céljához. Irataival onnan épenúgy irányította és védte nemzetét, mint azelőtt és végre is innen vívta meg harmadik nagy harcát, most a Bach-féle abszolutizmus ellen s kiadta 1859-ben a *Blick*-et Londonban, mely megbuktatta ugyan ellenfelét, de őt magát is a romok alá temette. Az emiatti üldözések végre csakugyan kezébe adták a fegyvert s 1860. ápr. 8-án husvétra virradólag agyonlőtte magát. A negyedik, a legnagyobb harcot, amelyet egész életében folytatott önmagával, nem nyerte meg. Ebben itt vesztes lett, de aztán ezen a husvéti feltámadás ünnepén az örök feltámadásba szállt.

Kossuth Széchenyit 1840-ben nevezte a legnagyobb magyarnak, közéleti föllépésének 15-ik éve után. Azután Széchenyi még húsz évet élt s ezalatt nem szünt meg folyton a legnagyobb magyar lenni. Ma, közéleti föllépésének 100-ik évfordulója alkalmából visszatekintve mindarra, amit tett a magyarságért, visszatekintve nagyszerű élettragédiájára, melyet könnyen kikerülhet az, ki semmit sem tesz, ugyanazt mondhatjuk: ő a legnagyobb magyar. És ebben nemcsak egy nagy kijelentés van, mely szó szerint igaz, hanem szimbolum is, melyet legtökéletesebben Arany ódája fejez ki ezekben a szavakban:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, bárha napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fenmarad s nőttön-nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Igen, Széchenyi szimbolum, a magyarság egész fel-

támadásának s fölemelkedésének szimboluma. Emlékét nemcsak szobrok, emlékek, ünnepek s főképen nem is ezek alkotják, hanem egy egész naggyá lett nemzet. Ő nem egy sirban nyugszik, hanem minden magyar szívben, s feltámadása sem egy lesz, hanem feltámad mindannyiszor, mikor Magyarország akárhányszor letiportatva fel fog támadni. És a mai romokból feltámadó Magyarország, melyről újra azt jósoljuk az ő ajkaival, hogy „lesz“, fog lenni az ő legnagyobb, legdicsőbb feltámadása.

II.

ADATOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETÉHEZ 1825—1849-ig.

Irta : Bártfai SZABÓ LÁSZLÓ a Szt. István Akadémia r. t.

Felolvasásom célja azon, nagyrészt ma még ismeretlen adatok bemutatása, amelyeket a Tudományos Akadémiára vonatkozólag Széchenyi-tanulmányaim közben leltem. Hogy az alapításnál kezdem tárgyalásom fonalát, azért történik, mert Szász Károly kitűnő munkája óta annyi újabb részlet került napvilágra, hogy ezek összefoglalása sem tekinthető feleslegesnek.¹

Az anyagot áttekintve, úgy találom, Szász Károlynak igaza van: az 1825. november 3-án történt eseményeknek minden részletét aligha lehet most már pontosan megállapítani. Annyi bizonyos, hogy Széchenyi felszólása nem pillanatnyi felhevülésből származik, mert ő bárátaival már hosszabb idő óta tanakodott azon, hogyan lehetne az ország bajain segíteni, s abban állapodtak meg, hogy a legsürgősebben megoldandó feladat: a nemzetiség kifejlesztése, amihez leghatékonyabb eszköznek a nyelv fejlesztése és kiterjesztése tekinthető.² Így lesz érthetővé, hogy a be nem avatottak előtt váratlannak látszó esemény, miután kellőképen elő volt készítve, hamarosan átmegy a köztudatba, a nemzet széles rétege felkarolja azt, s a tehetségbeknél jó sikerre jogosító anyagi áldozatkészséget vált ki. Azon néhány öreg úrtól eltekintve, kik megszokták az ifjabbak minden felbuzdulását szalmalángnak tekinteni,³ az akkor vezető szerepet játszókö mind-egyike felkarolja a Tudós Társaság eszméjét, előmozdítják, sürgetik annak megvalósítását. Széchenyi egyénisége

előttük elgondó biztosíték arra, hogy az ügy az áldozatot megéri, s a négy első alapító után nyomban jelentkeznek mások is, hogy a mozgalmat támogassák. Amikor Károlyi István gróf soroksári úti házában az első szállás kérdése is biztosítva van, a nádor bizottságot küld ki a szervezet megalkotására. Mindenki tele van reménnyel, de a legmesszebbmenő gondolatok Wesselényiben támadnak az alapítás nyomán: Erdély és az anyaország egyesülését reméli általa elérhetni.⁴

Az országgyűlésről felküldött rendőri jelentésekben szintén többször esik szó az érintett eseményekről, s belőlük megállapítható, hogy a kormány eleinte semmi fontosságot nem tulajdonított a november 3-iki ülésben törtéteknek. Ferstl gróf rendőrminiszter a királyhoz felterjesztett összefoglalásokban⁵ mindig az események politikai háttérére igyekszik első sorban rámutatni, mintsem azok részletes leírására. Széchenyi beszédének szövegét T. Z. jelentése alapján terjeszti be, s ez csak a befejező szavakban tér el az eddig ismeretéstől.⁶ A gyűlésről Ferstlnek az a megjegyzése, hogy még a városi követek is a magyar nyelv érdekében szólaltak fel, s hogy Széchenyi és Károlyi fellépése igen káros következményt rejthet magában a jövőt illetőleg, mert ez által az ellenzék megint tért hódított a közvéleményben, végül Nagy Pál kitöréseit kárhoztatja a titkos rendőrség működése ellen. Feltűnő azonban, hogy az egyetem s a Therezianum magyartalansága ellen tett kijelentések nem kerültek bele a jelentésbe. A másik rendőrkém⁷ még részletesebben kiemeli, hogy többek indítványára kimondották, hogy pap, tanító, állami vagy városi hivatalnok ne lehessen, aki nem tud magyarul, a nyelv használatát mindenhol kötelezővé kell tenni, a pesti színházat adják át a magyar színészeknek, a pénzt magyar körirattal verjék; Nagy indítványozta, hogy vizsgálják meg, az 1792. 7. §. ellenére hány idegen hivatalnokot alkalmaztak az országban, hogy a mágnásokat és nemeseket szólítsák fel a nyelv terjesztésére.

A november 4-én írt jelentés elmondja, hogy a Szé-

chenyi-Károlyi kaszinó aznap néptelen volt, mert Orczy László báró csak arra törekedett, hogy egy, a gazdag Batthyány János gróf úriszékén elmarasztalt egyén számára 300 forintot összegyűjtsenek. A kerületi ülésben történtek tolytatása volt az, hogy Károlyi István gróf 20 ezer, Batthyány Nep. János 10 ezer forintot irtak alá; Pálffy Ferenc gróf bejelentette, hogy zárgondnokság alatt állván, nem adhat, de évente befizet 1000 forintot, s ha pedig a Márkus udvari tanácsos elleni perét megnyeri, a perelt 20 ezer forintot is a társaság céljaira adja. Brudern báró végezetül kiemelte, hogy a nyelv művelése helyett inkább a belső kereskedelem előmozdítására kellene törekedni, tehát ha a Tudományos Akadémia felállítása nem sikerülne, a felajánlott összeget fordítsák csatornák, utak és hidak építésére. Ebbe beleegyeztek. A *november 5-iki* jelentés azt mondja, hogy a lelkesedés még most is nagy, s remélik, hogy Károlyi Lajos gróf legalább 20.000, Zichy gróf kancellár 15.000, Eszterházy gróf szintén nagy összegeket fognak adni. A kaszinó *november 6-iki* ülése szintén látogatott volt; felolvasták a 15 pontból álló tervezetet, amelyhez hozzászólva néhányan írók jutalmazására, mások Tudományos Akadémia felállítására, többen Adelung szellemében elkészítendő szótárra, s egyéb tudományos alapítványok létesítésére kívánták az alapítók összegének kamatait fordítani. *November 8-án* Széchenyi és Vay átnyújtottak a nádornak egy kérvényt, amelyben a magyar nyelv terjesztése érdekében tett alapítványokat felsorolják s kéri őt a fővédőség elfogadására. A rendőri jelentés szerint a nádor főherceg megdicsérte az alapítók áldozatkészségét s megjegyezte egyúttal, azt kívánta volna, hogy az ajánlatot a megfelelő helyen (a felső vagy alsó táblán) tették volna; a fővédőséget az intézet létrejötte esetére egyébként hajlandó volt elfogadni.⁸ A *november 9-iki* összejövetelen megint Nagy Pál vitte a szót, bejelentvén, hogy a pozsonyi magyar színészek működésével meg van elégedve, hogy a király a felirat minden pontjára elutasító választ ad, végül, hogy Széchenyi ajánlatát

is helyteleníti. A gróf nyugtalankodó kérdezősködésére később bevallotta, hogy a király neheztelését csak tréfálkozva említette.⁹

Ha azt az öt esztendő-t nézzük, amelyek alatt az alapítóknak a kormánytényezők akadékoskodását és féltékenységét, az érdekelt írók türelmetlenségét,¹⁰ az irigyek és gáncsoskodók által közbevetett sokféle akadályt kellett legyőzniök, mérsékelniök és eltávolítaniök, azt kell mondanunk, Felsőbüki Nagy Pál tréfája jóslat számba ment.

Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy az Akadémia létrejöttéhez nem kis mértékkel járult hozzá az a körülmény, hogy az alapítókat József nádor főherceg tőle telhetőleg munkájokban mindvégig támogatta. Az országgyűlés idején csütörtök délutánonként jöttek össze szalonjában a tervezgetők, ott beszéltek meg a további teendőket. A nádor maga is fáradhatatlanul buzgólkodott az ügyben, hozzájárult az első, majd 1826. február 17-én egy második országos bizottság kiküldéséhez, amelyek egyik tervet a másik után terjesztik elő.¹¹ Ekkor már kialakul a későbbi keret: a nyelvtudományi, bölcsészeti, természettudományi és matematikai, eredetileg tervbe vett négy osztályhoz csatolják a történetit és a jogtudományit, s a négy alapítón kívül 21 tagot választanak be az igazgatóságba. 1827. Nagyboldogasszony napjára a bizottság elkészül a második szervezeti és szabályzat-tervezettel. A nádor még azon év végén gróf Teleki József szabolcsi főispáni helytartót, a tiszáninneni református egyházkerület főgondnokát bizza meg azon harmadik bizottság megalakításával, amely a végleges szabályzatot megalkotja, s a választásokat megejtve, az Akadémiát a tényleges működésbe bevezeti. A nádor 1828. október 18-án a szabályzatot felterjeszti a királyhoz.¹²

A várakozók türelmetlenségét a négy alapító egyike a Döbrenteyhez írt tréfás soraiban találóan így jellemzi: A Magyar Nemzeti Tudós Társaság, mellyel a közönséges jó Édesanya, a Haza még 1790-ben teherbe esett, 35 esztendeig viselvén méhében hasznos gyermekét, szent

András hava 3-ikán kerületbeli ülésünkben megszületett. Én pólyáit, ahogy lehetett, egybekészítgettem. Minden órán meglesz nagy keresztelése is.¹³

Pedig a keresztelő megtartása előtt még sok akadályt kellett az alapítóknak legyőzniök. Ilyen volt a kortársak nézeteinek előkészítése és helyes irányba terelése. Fáy említi, hogy Németh helytartósági tanácsos nagy társaság előtt fejtegette, hogy az egész törekvés csak a protestantizmus elterjesztésére irányul, azt tehát meg kell akadályozni.¹⁴ Ott volt továbbá az állandó ellentét a régi iskola hívei és a nyelvújítók közt. Kazinczy ugyan erős önmegtagadást tanusít bizottsági működésében, nem teszi szóvá az ellene akkoriban indított támadásokat, végighallgatja, hogyan tart a hozzá nem értő országbíró a nádor előtt nyelvészeti fejtegetéseket.¹⁵ Az utolsó hónapokban tetézi a sok bajt az u. n. lexiconi pör is, amely miatt kitört harcban Széchenyi is békitgeti az embereket. Végző akadály gyanánt a személyi kérdések kerültek előtérbe: a titkári állásra négyen is pályáztak: Döbrentey Gábor, Schedel Ferenc, Kazinczy Ferenc és Horvát István.

A legnagyobb akadály azonban arra, hogy az Akadémia megalakulhasson és működését megkezdhesse, a hivatalos tényezők állásfoglalása volt. Amikor az 1825-ik évi novemberi események után Széchenyi még Pozsonyban alkalmat keres, hogy Metternich herceg jóakarátát megnyerje az intézmény megalapításához, az akkor hatalma tetőfokán álló kancellár az első találkozáskor szóhoz sem engedti őt jutni, s azt, hogy Széchenyi ellentmondás nélkül végighallgatja, szellemi készületlenségének tulajdonítja. Pedig hazatérve a gróf megrázó őszinteséggel jegyzi fel naplójába azt a csömört, mely őt a herceg öndicsőítése nyomán elfogta: „*Anglia alkotmányos szabad ország, Ausztria monarchikus. Alkotmányos országban az ember saját házában ebédel és saját költségén, míg abszolút uralom alatt az embert minden nap meghívják ebédre. Ha aztán nem lakik jól az ember, vagy rosszul szolgálják ki, azt is hallgatag megelégedéssel kell tűrni.*”¹⁶ Meg-

ütközik azon, hogy a kormány nem tesz különbséget az ujitás vágya és a javítás közt. *Bizonyos, amig Ausztria nehéz helyzetben volt, nagy becsben tartottak egy-egy értelmes embert; most mennyire hemzsegek az országban az ostoba fők! Most, hogy a kocka jobbra fordult, tudományt, belátást feleslegesnek tartanak és veszélyesnek, s az ostobaság már nemcsak a tömegben otthonos. Azért a néphit, valamint az évkönyvek is azt tartják, hogy a siker és ész, másrészt a kudarc és az ostobaság egyértelműek.*¹⁷

Amikor aztán Széchenyi a herceg biztatására elküldi neki november 16-án irt emlékiratát, Metternich azt hiszi, Széchenyi fejét telebeszélték társai, s másként gondolkodik, mint amikor vele beszélt.¹⁸ Az író őszinteségét és mély látását, amellyel a kormány és a nemzet közli rossz viszonyt egyellen okra vezet — helyesen — vissza: a nemzet bizalmatlanságára, semmire sem becsüli. Felhívja magához Bécsbe, s ismét hosszasan, három óra hosszán át fejtegeti neki saját politikai sikereit, Napoleon elűzését, saját felfogásának kizárólagos helyességét. Későbbi feljegyzéseiben némi páthost is sző a beszélgetéshez: figyelmeltette Széchenyit a király elégedetlenségére vele szemben,¹⁹ s hogy vonuljon vissza a megkezdett útról. Vállveregelve ígér neki további pártfogást, mert eltekint benne a mágnásban szereplő kapitánytól. De Széchenyi nyilatkozatait most sem veszi komolyan, aki indítatva érzi magát arra, hogy *ujabb emlékiratban* tárja fel a lelkét a kancellár előtt. Biztosítja ebben arról, hogy nálánál jobban senki sem gyűlöli a felforgató eszméket, s a forradalmat, kész inkább a régi „silányabb” mellett is megmaradni. De tudja azt is, hogy senki sem tekintheti magát csálhatatlannak; érzi, ha valamit helyesnek tart az ország, szeretett hazája érdekében, nem szabad arra tekintenie, milyen lesz az ő útja, míg azt megvalósítja.

Azon kisérő sorok, amelyekkel a kancellár Széchenyi levelét a királyhoz felterjeszti, világosan feltüntetik azt az áthidalhatatlan ürt, amely kettőjük felfogása között

húzódik. A beadvány benne csak érdeklődést kelt, írja 1825. december 16-án sajátkezűleg a királynak, de megoldást semmi irányban nem nyújt. Bebizonyul általa, hogy írója azon, ma igen népes osztályához tartozik az embereknek, akik bizonyos szempontból tekintve fantaszták, *de a valóságban jóakarátú bolondok*. Fejében nem egy-két eszme forog, de lelkében mindez forrong a magasságra vagy nagyságra való tekintet nélkül, egyszóval az ész ellenőrzése hiányzik benne. Az ilyenfajta emberek részben szereplésre vágnak, mások a korezmék pódiumára. Az első csoportot lármával, az utóbbit veréssel lehet lecsendesíteni, s minél több verést kaptak, annál inkább bátraknak hiszik magukat. Segíteni nem lehet rajtuk, mert maguk se tudnak segíteni. Isten előtt üdvözülnék, az emberek szemében pedig elkárhoznak. Ő azonban nem téveszti el szemei elől Széchenyit, mert hőmrőül fogja a jövőben használni: környezete hőfokát fogja mérni vele.²⁰

Széchenyi pályájának eredményei tökéletesen rácsfolnak Metternich jóslatára, s bizonyos, hogy a kancellár nagy emberismerete ezen esetben csődöt mondott. Metternich kancellár állásfoglalásának azonban sajnálatos következményei voltak: egyrészt teljesen elrontotta Széchenyi személyi hitelét a király előtt, másrészt felesleges és káros aggályokat keltett a kormány tagjaiban az Akadémia iránt.

Az elmondottak alapján ugyanis természetesnek találjuk azt, hogy az új intézményről a kancellárban kialakult nézet kíséri az Akadémia életét Metternich korszakának végéig. A negyvenes évek közepén némi változás áll ugyan be a kormány felfogásában, de ez a szellemi haladást illetőleg javulást nem jelent. A censura akkor még szigorúbbá lesz, s így az Akadémia helyzete még nehezebb.

A szabályzat jóváhagyásának körülményeire visszatérve, további nehézségeket a személyi ügyek elintézése után a kormány már nem támasztott. Némi sürgetésen

kivül, amit rendszerint az alapítók végeznek el a nádornál, másra nem volt szükség. Többször elterjed az a hír, hogy a szabályok megerősítése már megtörtént,²¹ holott Eötvös Ignác és Bartal György 1829. folyamán még hosszasan tanácskoznak a tervezet egyes pontjai felett, s végül is a kancellária 1830. július 5-én két lényeges feltételhez köti a jóváhagyás kieszközlését: 1. *ha a tervezet 11-ik §-a, mely a politikai kérdések megvitatását kizárja az Akadémia munkaköréből* — amelyre később is sokszor történik hivatkozás — *az utóbb kinyomtatott szöveg szerint átalakíttatik* és 2. *ha a szabályzat egyéb kisebb módosításán kívül* — Bartal megjegyzéseiben főleg a magyar nyelv kiterjesztése ellen foglal állást — *világosan benne foglaltatik azon kikötés, hogy az elnökök megválasztása megerősítésre a király elé terjesztendő.*²²

Kazinczy András Györgytől tudja meg Majláth Antal gróf főispáni beiktatásán 1830. augusztus 5-én, hogy a szabályzat jóváhagyásának mi sem áll útjában. A nádor valóban júl. 19-én ismertette meg Teleki József gróffal és az alapítókkal a király leiratát, akik az abban foglalt néhány pontra nézve kielégítő választ adván, a nádor közölte velök, hogy kívánságaikat a király tovább nem hátráltatja. Andrásy György gróf ezek alapján november 9-ére magához hívatta Döbrentey Gábort, hogy az első igazgatósági ülésen mint jegyző ő is jelen lehessen.²³ Ezen tanácskozás készítette elő az első nyilvános ülést, amely — mint ismeretes — november 17-én ment végbe a felső tábla üléstermében, fényes ünnepség keretében. Megválasztották itt az elnököt, másodelnököt, Döbrenteyt titkárnak, Helmeczyt pénztárnoknak, — az ellenőri tisztet egyelőre szintén Széchenyi vállalta magára, — továbbá a 23 első tagját az Akadémiának. Kiküldötték a bizottságot is, amely a rendszabályok átdolgozását és kinyomtatását végezte.²⁴ A nádor november 26-án terjeszti fel a két elnököt megerősítésre, majd a következő január 31-én megsürgeli a választás jóváhagyását, hogy végre az Akadémia megkezdhesse működését. Hozzáteszi, hogy az igazgatóság ülése

február 2-ára, a rendes tagok gyűlése pedig február 14-ére van kitűzve.²⁵

Az előterjesztés már akkor készen volt, Bartal még 1830. december 10-én megírta, de Reviczky csak a következő év január 28-án küldte fel, akkor is a király külön felhívására, a felterjesztést a két elnök megerősítésére. Telekit mint érett, mérsékelt, okos és a királyhoz hűségesen ragaszkodó egyént ajánlja a felség figyelmébe, de nem talál semmi kifogásolni valót Széchenyiben sem, aki — szerinte — a Hitelben nyilvános jelét adta kiváló képességeinek, s tisztá, népszerűsége nem törő igyekezetének. Megjegyzi, hogy a legutóbbi országgyűlés alatt különös gonddal figyeltette meg a grófot, aki nyilvánosan a kormány egyik legerősebb és legbuzgóbb támogatójának bizonyult, s akinek magánéletében sem talált semmi megfontolni (?) valót. A jóváhagyás még aznap megtörtént. Az átdolgozott szabályzatot kinyomtatva magyarul és latinul két példányban, egyet az ifjabb királynak szánva, a nádor június 26-án küldte fel, s a kancellár személyesen nyújtotta át azokat a felségnek.²⁶ Ezzel lezáródott a megalakulás időszaka.

* * *

Az Akadémia történetének további folyását a negyvenes évek végéig aligha jellemezhetnénk rövidebben annál, amit az alapítás idején Széchenyi jegyzett be naplójába: most a kényuralom és a népjog közti harc következik.²⁷ A népjog alatt ő a magyar faj élethez való jogát érti, aminek elsősorban nyelve kifejlődésében kell megnyilvánulnia. Már pedig az Akadémia, ahogyan azt az első közgyűlés megnyitójában Teleki József gróf szépen kifejti, az értelembeli erő egyesítésére, használatára és vezetésére törekszik.²⁸ Ebbeli céljának elérését megnehezíti, hátráltatja a kormányzásnak a szellemi előhaladást elnyomó törekvése. A fejlődésnek induló intézmény élére a Gondviselés szerencsére fenkölt gondolkozású, királyhű

vezetőket állit, akiknek egyéniségén megtörnek az Akadémia ellen alulról és felülről indított támadások, s akiknek tudása, emberismerete és élettapasztalata mindig a legheylesebb módot választja ki az intézet tekintélyének megóvására és emelésére.

Az itthon támadt bajokat könnyű volt, főleg eleinte legyőzni. Kétségtelenül sajnálattal látták azt, hogy Kazinczy, az ősz nyelvújító, mert a közbizalom nem emelte a titkári székbe, duzzogva félrevonult; hogy Horvát István hasonló ok miatt lemondott rendes tagságáról, s egyetemi előadásaiiban is az Akadémia ellen nyilatkozott, hogy Kisfaludy Sándor szintén kilépett a tagok sorából, s hogy a be nem választott önérzetes tudósok nehezteltek mellőztetésük miatt. Az is zavarólag hatott, hogy Döbrentey nem igen törődött a titkári teendőkkel, inkább pártoskodott, összeütközésbe kerülve sokszor nemcsak az ambiciózus fiatalokkal, Bajzával, Vörösmartyval, Berzsenyivel, sőt néha az elnökséggel is; de őt a tehetséges és nemes törekvésű Toldy mindenben pótolta.

A két elnök teljes harmóniában vezeti a társaság ügyeit, mindkettőt áthatja a hivatás nagyszerű érzése, mindkettő a legkisebb részletekbe menő aprólékos gondallal intézkedik minden ügyben, tennivaló pedig akad bőven. Az első üléseken már a cimer, pecsét ügye kerül szóba, amit Széchenyi intéz gondosan és a nála megszokott bőkezűséggel.²⁹ Az első helyiségek berendezéséről is ő gondoskodott, valamint később a Trattner-Károlyi házba való átköltözésnél is. Teleki azalatt a Tudománytár megindításán fáradozik, az első Névkönyvek³⁰ és jelentések, a fordítás és kiadás alá kerülő munkák revideálását végzi. Ő szorgalmazza a Társaság költségén megjelenő első két mű: *Császár Ferenc olasz-magyar szótárának* és *Kiss János Horatius levelei fordításának* kiadását.³¹

Nem fordul Toldy egyetlen esetben sem hiába az elnökök bármelyikéhez, hogy az ügyet az Akadémia érdekében ne intéznék el. Nemi rövid ideig tartó nézeteltérés csak a Tudománytár és a „rendszabások” módosí-

tása miatt támadt Teleki és Széchenyi között. A tagok t. i. több ülésben sürgették állandó folyóirat kiadását, amelynek szerkesztésére gondosan kidolgozott utasítás alapján Toldy kapott megbízatást. Széchenyi az első két ív korrektúra példányát megkapván, minthogy abban az elharmadodottságnak több jelét látta, az elnök beleegyezését feltételezve, felfüggesztette a további ivék kiszedését. Toldy sietve tett erről jelentést, s Teleki gróf elnöki jogaira, továbbá a már hozott határozatokra hivatkozva, megengedte ugyan a további szedést, de Toldyt az ügy elintézésére hívta fel a másodelnökkel szemben is. Egyben azt is elrendelte, hogy a jövőben minden kiadványt előbb neki mutassanak be.³²

A szabályok reformjának eszméje, amelyet Széchenyi is pártolt, több oldalról támadt egyszerre. Egyrészt a tagok kívánták oly irányban a módosítást, hogy a meddőnek látszó kritizálást elvetik, s lehetővé teszik bizonyos esetben a tagok kizárását, továbbá a titkárt hat évre kívánták megválasztani. Fáty ezen tervezetét a tagok nyomban elfogadták.³³ Az igazgatótanács ehez még azt kívánta hozzáfűzni, hogy az elnök és másodelnök akadályoztatása esetén a legidősebb igazgatósági tag vezethesse az üléseket. Teleki József grófot ugyanis 1832. tavaszán kinevezték kancelláriai tanácsossá, s emiatt az elnökségről le akart mondani, Széchenyi pedig ugyanekkor külföldi útra készült, tehát a Társaság vezető nélkül maradt volna.

Telekivel együtt eleinte Széchenyi is le akart mondani, az igazgatóság viszont őt akarta a távozni készülő elnök helyére megválasztani. Széchenyi erről értesülván, július elején elment Vihnyére, hogy Reviczkyvel az ügyről tanácskozzék. Ennek a megbeszélésnek az eredménye gyanánt írta *július 18-án* válaszúl az igazgatóságnak azt, hogy az elnökséget nem fogadhatja el.³⁴ A nádor főherceg *1833. február 26-án* olyan felterjesztést intéz a kancelláriához, hogy az igazgatóság által kért módosítást ő is helyesli, mert Teleki személyi kiválóságai miatt nem akarná a most fejlődésnek indult intézetet megrázkódtatásnak

kitenni. A király döntése (július 11.) az volt, hogy a helyettesítéshez Teleki gróf elnöksége idejére hozzájárul, de az alapszabályok egyéb megváltoztatását nem engedi meg.³⁵

Ez a kedvezőtlen döntés csak egyik láncszeme a kormány azon törekvésének, hogy minden szellemi mozgalmat csirájában elfojtson, ami az Akadémiára nézve, hivatásából kifolyólag nagyon káros volt. Az első összeütközések a censurával csakhamar megtörténtek.

Nálunk a harmincas években volt a censura kialakulóban; eljárására nézve az elavult 1812. évi utasítások és az 1819-iki karlsbadi határozatok szolgáltak zsinórmértékül, amelyek értelmében — Humbold Vilmos és mások tiltakozása ellenére — az egyetemekre is kiterjesztették azt.³⁶ Bécsben kifejlődött valamelyes gyakorlat, mely többé-kevésbé a poroszországihoz alkalmazkodott, de a vidéken alig volt azzal valaki tisztában, mit nem szabad nyomtatás alá bocsátani. Elég volt egy-egy, valamely ellenzéki egyénről megjelent vers, dicsérő cikk, arckép arra, hogy a rosszul fizetett, ebbeli teendőit mellékfoglalkozás gyanánt űző censor dorgálást kapjon felülről. Ennek a következménye az lett, hogy a vidéken gyakran azt sem engedték át, amit a központi censura nem kifogásolt volna. A cenzurát általában Sedlnitzky gróf rendőrminiszternek szelleme irányítja, akiről a beavatottak azt írják, hogy mindenkit rossznak tart, legalább annyira, hogy senkinek sem hisz. Közte és Metternich közt a viszony a legbizalmasabb; a leveleket már a határon felbontják, s magában a központban hatvan egyén foglalkozik ezzel; az érdekesebb darabokat a kancellárhoz és a királyhoz küldik el, aki Kutschera altábornagy főhadsegéddel órákat tölt el a levelek elolvasásával. A látszólagos eredményt nézve, sok embert megtéveszt a kormány eljárása, s maga Gentz is, aki 1818-ban a censura behozatala ellen irt cikkeket, később helyteleníti ezen eljárását.³⁷

1831. őszén tesz lépéseket a kormány arra, hogy a poroszokkal együtt a többi német állam is egységes cen-

sori intézkedéseket léptessen életbe, s megkísérli a magyarországi könyvrevízió és censura felállítását is. Martinj kabinet-igazgató a király nevében érdeklődik 1832. január 12-én a kancellárnál, tett-e már lépéseket a megbízottak díjazását illetőleg.³⁸ Lényeges eltérés az európai kormányok felfogásában a censura szigorítását illetőleg a forradalmi mozgalmak megismétlődése után tulajdonképpen nem volt. A franciák Perier javaslata alapján külön esküdszéket állítanak fel a sajtóvétségek számára, s Barthe pecsétőr 1832. nyarán körlevelet intéz a törvényszékek ügyészeihez, ajánlja benne a sajtó megszigorítását. A vita mindkét kamarában igen rövid volt (1835.), a büntetés összege 500—50.000 frank! Emellett a Tribune ellen egymás után indítják a sajtópereket, az Opinion, Revolution leveleit elszedik, a Carricature szerkesztőjét, Philipont elfogják (1832. január 17-én). A *bajor király* nem engedélyezi az esküdszék felállítását, mert a vétségeket szigorúan akarja elbíráltatni; *Würtembergben* megtiltják a politikai egyesületek alakítását, *Szászország* a külföldi lapok behozatalát igyekezik megakadályozni, s megtörténik, hogy a *Verfassungs Freund* egyik száma azért nem jelenik meg, mert belőle a censor egy templomi beszédnek kívül mindent kitöröl. *Lipcsében* a rendőrség a kéziratok alapján is megindíthatónak tartja az eljárást, ahogyan a franciák egyetemi tanárt is elfognak előadásai miatt. A *berlini kormány* válasza mindamellett nem volt kielégítő; *Münch-Bellinghausen* báró — aki Prokesch szerint irigységből sodorja bele Metternichet a sajtó elleni kivihetetlen intézkedésekbe, — a *Bundban* vereséget szenved, a *badeni sajtótörvényt* elvetik. A poroszok szerint jól meg kell fontolni a dolgot, mert elméletben a censura eddig látszólag helyes volt, de a gyakorlatban nem vált be.³⁹

Egyetlen kivételt az angol politikai irodalom képezett, aminek szerencsés következménye az angol parlament politikai színvonalának emelkedése s az alkotmány páratlanul álló fejlődése.

Nálunk e kérdéssel alig foglalkozik valaki. A kor-

mánylapok természetesen igyekeznek a censura szükségességét hangsúlyozni, maga a Jelenkor is mellette foglal állást. Határozottan elítéli Dessewffy József gróf,⁴⁰ kinek érveit megcáfolni, a kormány támogatásával Ponori Thewrewk József kísérli meg. Foglalkozik ő Széchenyi Világjával is, mert a gróf a nyomtatás szabadságát kívánja az izgatók szigorú megbüntetésével.⁴¹ Erősebb viszhangot egyik mű sem keltett. A megyék állásfoglalása többnyire a főispáni helytartóktól függött, s a megyék többsége hozzájárult az előzetes censurához, de kérték a szabályzat közzétételét. Amelyik nem hajtott fejet, csakhamar éreznie kellett a kormány neheztelését. Így Szatmár megye 1831-ben elhatározza, hogy az országos küldöttség munkálataira tett észrevételeit kinyomatja. Ennek elintézésével Kölcseyt bízták meg, aki Gönyei szatmári nyomdással állapodik meg a kiadást illetőleg, s felkéri Károlyi György grófot is, hogy Pestről küldessen le betűket, mert Gönyei-nek nincsen elegendő. Hogy a munkát Pesten nyomassa, arra nem gondolhat, írja, mert Drescher azt aligha engedné sajtó alá. Néhány hónappal később, amikor Kovács Sándor megyei főjegyző lemondása után az alispán Kölcseyt hozza e tisztségre javaslatba, a főispáni helytartó nyomban elutasítja jelöltetését.⁴² Máramaros megyének 1840-ben Fitos revisorral gyűlik meg a baja.⁴³

Toldy Ferenc a Tudománytár szerkesztését 1834. elején újra szorgalmazván, a kiadásnál váratlan akadályokra bukkant. Az első füzet kézírata egészen kész, írta az elnöknek (március 25-én), s a második is készül, de a censurával baj van: egy hónapja fekszik egy csomó kézirat Dercsik censornál, aki többszöri sürgetés után egyet, Kállay Ferenc cikkét azzal küldte vissza, hogy irassa le újra, mert halavány a tintája. Pedig ő ezzel akarta az első füzetet kezdeni; a budai censortól, Nagy Antaltól szintén csak hetek múlva kapja vissza a cikket. Nemcsak az a baj tehát, hogy csak 1—1 censor van Pesten és Budán, hanem hogy ezek sem tudják, hogyan járjanak el. Az egyik arra hivatkozik, hogy ő pap, nem

engedheti át a cikket; Nagy süket is és nem is tud jól magyarul. Dercsik püspök néha azért töröl valamit, mert nem igaz, Nagy pedig pld. Kazinczy műve közül a *Bot csinálta doktort* azért utasította vissza, mert „parasztos”; törölte Luczenbachernek és Petrovicznak két becses értekezését, sőt Guzmics cikkéből is egész ártatlan dolgokat. Úgy véli, a gróf ezen irányban sokat tehetne a kancellárián; szerinte az volna kívánatos, nevezzenek ki elegendő censort, s adjanak nekik világos utasításokat. De Döbrentey tanácsára azt is ajánlja, hogy adjanak Nagynak füzetenként 20 forintot, akkor remélhetőleg elnézőbb lesz. Az elnök nem osztotta Toldy nézetét; igen kényes dolognak tartja a censorok díjazását, s kívánatosnak látja erre nézve a tapasztaltabb igazgatósági tagok meghallgatását is. A legbajosabb lenne az elszámolás, amire Toldy azt ajánlja, a honoráriumot ne vegyék fel a kinyomtatott számadásokba, vagy a szerkesztői, esetleg a nyomdai költségekhez hozzászámítva. A censorok egyébként más lapoktól is szoktak fizetést elfogadni. Később amiatt panaszkodik, hogy Luczenbacher értekezését, amely a Tudománytár 1. füzetének országos jelentőséget szerzett volna, már egy éve tartja vissza a helytartótanács, s bár a személynök már kedvezően nyilatkozott róla, az egyházi revisor visszatartja. Ha Bécsbe küldték volna, már bizonyára visszaérkezik. „Mi írók elveszünk itt Budán, Pesten, ha még soká nem fognak censorok neveztetni”, írja az elnöknek június 19-én. Utóbb Kállay Ferencnek egy értekezését Nagy Dercsikhez küldte át azzal, hogy „inkább annak foruma alá való,” Dercsik a tanács elé akarta vinni, ő erre visszakérte, s elküldte Komáromba. Az ottani censor azt válaszolta, hogy kiadható, de neki nincs joga ilyet censurázni; erre elküldte Győrbe. Onnan azt irták: a kéziratnak tiltottnak kell lennie, másként nem küldenék el Pestről. Luczenbacher cikkét a censor kiadásra alkalmasnak jelezte, mégis hat hete ül rajta Sztankovics püspök.⁴⁴

Teleki József gróf a központban lévén, világosan látta

a helyzetet, tudta azt, hogy a censura szigorúságán lehetetlen enyhíteni, azért inkább óvatosságra és türelemre inti leveleiben Toldyt. „A mostani időkben igen tanácsos a társaságnak magának minden összeütközést a censura-val gondosan elkerülni” írja egy ízben. Hogy helyesen járt el, sajnos, hamarosan önmagán kellett tapasztalnia. A fellegek erősen tornyosultak az éppen új szállására költözött Akadémia fölött.

Ugyanazon napokban, amikor a jó öreg Reseta János, aki előre meg szokta üzeni a könyvkereskedőknek, ha vizsgálatra készült hozzájuk, (— ahogy Frankenburg megjegyzi, —) felsőbb utasításra lefoglalta Széchenyi Stádiumát, az Akadémia által „A legjobb munkák kitűzése végett kiküldött választmány” megtartotta első ülését, amelyen — mint ismeretes — Vörösmartynak ítelték a jutalmat, megdicsérték Kisfaludy Sándor munkáinak 3. és 4. kötetét, továbbá Péterffy Károly filozófiai történetének megjelent 1. kötetét. Nagy mértékben magára vonta a választmány figyelmét gróf Széchenyi István Stadiuma és báró Wesselényi Miklós Balitéletekje, de ezek a szabályzat 11. paragrafusa értelmében a jutalmazás alá nem tartozhatnak, jegyzik meg a jelentés végén.⁴⁵ Hogy saját munkáját felemlítsék, Széchenyi kérte egyenesen Toldytól, ami viszont súlyos következményeket vont maga után. A helytartótanács ugyanis 1834. április 24-iki üléséből felterjesztést intézett az udvari kancelláriára, amely szerint bár az Akadémia szabályzata kizárja a politikai kérdések megvitatását, mégis legutóbb beküldött egy cikket — ez volt az említett Luczenbacher féle —, amely a Tudománytárba volt szánva s címe: *Egy tekintet a kettős kamarai rendszerre*. Visszautasították. Most a Jelenkor 24. számában olvasható, hogy az Akadémia még 1833-ban pályadíjat tűzött ki e kérdésre: *Tett-e a magyar nemzet honalkotmányában az időkhöz és körülményekhez alkalmazott változtatásokat, s ha tett, melyek azoknak fővonalai*. Hogy milyen térre megy át a társaság vallási és politikai tárgyak fejtegetésével, mondja a felterjesztés, nem szorúl

bizonyításra. Azt hiszi a helytartótanács, hogy a kormánynak kell az Akadémiát rászorítani, hogy önhatalmúlag politikával ne foglalkozzék, s csak a kitűzött célt tartsa szemei előtt. Reviczky kancellár nem vitte a kérdést egyenesen a király elé, hanem július 7-én Metternichnek jelentette az ügyet akként, hogy belekapcsolta az Akadémia (helyesebben annak egyik bizottsága) által ki-mondott dicsérő bírálatot Széchenyi és Wesselényi művei felett is, amelyek mindegyike lefoglaltatott, s arra kérte a herceget, a király tétessen az ügyről jelentést.⁴⁶ A király szóbeli felhívására szeptember 7-én teszi meg a kancellár a felterjesztést, amelyben elmondja, hogy a nádor jelentése szerint az Akadémia nem jutalmazta meg a két munkát, csak azon nézetét fejezte ki a bírálatban, hogy a két mű is jutalomra érdemes volna, ha a szabályzat 11. §-a a jutalmazás alól nem zárná ki őket. A nádor jelzi azt is, hogy az elnököt figyelmeztette a szabályzat betartására. Reviczky ezzel nem elégszik meg; szerinte azon fordul meg a lényeg, hogy a bizottság mégis csak foglalkozott politikai művek megbírálásával, holott a szabályzat ezt tiltja. Azt javasolja tehát, nyomatékosan kell az az Akadémiát arra inteni, hogy az általa kiadott művek is a censura alá tartoznak, s hogy csak olyan munkák elbírálásával foglalkozhatnak, amelyek a szabályszerű előzetes censurán már átmentek. Az államértekezlet ehhez mindenben hozzájárult.⁴⁷

Ez a legfelsőbb helyről jövő elhatározás gyámkodást jelentett az Akadémia fölött, s méltán bánthatta a tagokat. Hozzájárult ehhez az is, hogy a Tudománytár nem tudott megindulni, a munkák kiadását a kormány megnehezítette, s az anyagi támogatásból is szűkösen jutott ki. Mozgalom indult meg a tagok sorában, hogy nagyobb küldöttség menjen fel a királyhoz, megkérni, vegye az intézetet különös pártfogásába. Teleki nem sokat remélt ettől, s a nádor közbenjárását kikérte ugyan a küldöttség fogadtatására, de a küldöttség felmenetele elmaradt, sőt pártfogás helyett újabb dorgálás jött le Bécsből.

Döbrentey Gábor első titkárt ugyanis 1834. tavaszán azon feltétellel nevezték ki budai tartományi albiztosnak, hogy titkári állásáról lemond. Az elnök tekintettel lévén arra, hogy helyette kezdettől fogva Toldy — akkor már pesti egyetemi tanár — végezte a teendőket, amikor erre megkérte, őt kívánta a titkári helyre megválasztatni; Széchenyi viszont, s a tagok nagy része Kölcseyt szerette volna megnyerni az állásra. Teleki nem zárkózott el ezen kívánság elől sem, Kölcsey személye iránt semmiféle kifogást nem emelt, csupán azt kötötte ki, hogy Toldy neki az elsőbbséget önként átengedje.

Kölcseyt barátai: Szemere Pál, Bártfay és Wesselényi biztatták a jelöltség elfogadására, s szervezték számára a pártot. Ő maga eleinte szabadkozott, s megtudván azt, hogy Toldy is pályázik, egyenesen kijelentette, hogy nem akar más útjába állani, s élete hátralevő részét csendes visszavonultságban, az irodalomnak akarja szentelni. Toldy szintén nemesen viselkedik, hálával fogadja Teleki pártfogását, de Kölcsey érdemei előtt szívesen meghajlik. Bártfay 1834. július 18-án örömmel értesíti barátját arról, hogy sok hive van, de bizonyosra csak akkor veheti megválasztatását, ha az elnökség is jelöli; úgy hallotta, hogy Széchenyi maga akar vele erről beszélni, s ha a gróf ilyen irányban felkeresi, kéri, ne kerülje a vele való találkozást. Leghelyesebb, ha a titoknokságot továbbra sem áhítozza: ha a Magyar Tudós Társaság nem tartja nyereségnek, hogy Kölcsey Ferenc legyen a titoknoka, akkor bizony Kölcsey Ferenc se tarthatja valami nagy dicsőségnek, hogy a titoknokságot elnyerhesse!¹⁸ Előbb Toldy kereste fel Kölcseyt Pozsonyban, s abban állapodtak meg, hogy Kölcsey elvállalja a jelöltséget és ezt Széchenyinek is megírja. Ebbe szívesen belement, írja, mert a gróf iránta az országgyűlés alatt igen előzékeny és figyelmes volt. A dologgal azonban komolyan foglalkozva Kölcseyben az anyagi nehézségek tolnak előtérbe: úgy látja, ott kellene hagynia kis gazdaságát, s kérdés, ki tudna-e jönni évi 800, legfeljebb 1000 pengő

forint jövedelméből. A megyei élettől valahogy csak meg tudna válni, vágyik azonban előbb beszélni barátaival, mit szólnak azok hozzá. Erre alkalma nyílt a november 9-én tartott nagygyűlésen, amely egyébként igen csendesesen folyt le, egyetlen jelentősebb tárgya volt Czuczor Gergely megválasztása levéltárnokká, amivel Toldy teendőin akartak enyhíteni. A titkári állást ekkor nem töltötték be.⁴⁹

Ilyen előzmények után váratlanul történik meg, hogy Kölcsey elutasítja a jelöltetést, s ezt 1835. január 11-én egyenesen Toldynak írja meg, miután az Aldunáról visszatérő Széchenyivel az ügyet megbeszélte. Alig volt életében olyan pont, amely a mostanihoz hasonló nehézségnek tűnt volna fel előtte, írja levelében. Nincs hatalmában, hogy sorsát előre lekösse. „Higyje el Barátom, a titoknokságra nekem körülményeim mind gazdasági, mind politikai tekintetben a közelebbi években utat zárnak. Bizodalma s őszintesége nekem becses, s azt köszönöm, de én titoknaknak Barátom Uramat óhajtom.” Széchenyi Bécsen keresztül utazván, akkor már tisztában volt a hivatalos körök felfogásával, s kétségtelenül fájó szívvvel teljesített feladata az volt, hogy inkább lebeszélje Kölcseyt a jelöltetésről, mintsem buzdítsa. Megtudta azt, hogy Kölcseyt titkárrá megválasztatni a kancellária nem engedi, s hogy a nádor már tett is előterjesztést arra, hogy egyelőre Döbrentey megtarthassa a titkárságot.⁵⁰

Kölcsey már régóta rendőri megfigyelés alatt állott. Reviczky Ádám kancellárt ebben az időben teljesen az a törekvés foglalja le, hogy itthon Metternich hűséges munkatársa legyen. Amikor Zalamegye ismeretes határozatáról az elfogott országgyűlési ifjúság szabadonbocsátása ügyében értesül, ezt megütközéssel közli a megyefőnökökkel, s felhívja őket, hogy ilyen tárgyban gyűlést ne engedélyezzenek. 1834. március 7-én Vay Ábrahám figyelmét arra hívja fel, hogy Kölcsey lemegy Szatmárba, hogy ott bizonyára a zalai határozatok elfogadása mellett izgasson, az ő állásfoglalásának tulajdonítható a megye

tavalyi határozata is a vallási kérdésekben. Figyeltesse tehát minden lépését és társaiét is, főleg Wesselényiét. December 27-én a legnagyobb bizalom hangsúlyozása mellett arra kéri Vayt, valami módon szerezzze meg a Kölcsey és Wesselényi által Szatmár megye december 9-iki közgyűlésén elmondott beszédek szövegét, mert azok a felségsértéshez járnak közel.⁵¹ Innen kezdve valóságos hajtóvadászat indul meg a két ellenzéki vezér ellen. Vay Ábrahám maga is behódol az irányzatnak, egymás után küldi a jelentéseket Kölcsey és Wesselényi „államellenes” működéséről. Mások is sietnek érdemeket szerezni az ellenök való nyomozásban: Ferdinánd főherceg erdélyi kir. biztos, Lajcsák nagyvárad püspök, Mérey Sándor a későbbi személynök, Schlachta Márton szatmári, báró Barkóczy László egri kanonok, Thassy Miklós miskolci plébános, Gerzon Antal máramarosi kamarai igazgató mind buzgólkodnak újabb részletek felderítésében.⁵² A hivatalos eljárás alaposabb és lassabban halad; a nádor 1835. január 7-iki felterjesztésében hangsúlyozza, hogy eljárásra okot nem lát fenforogni, mert Wesselényi ellen a jogügyi igazgatóság nem tett jelentést, s tudomása szerint Kölcsey semmiféle kifogásolható nyilatkozatot nem mondott. De búcsúbeszédét a pozsonyi ifjúságtól már átküldik a jogügyi igazgatósághoz, s Wirkner szigorú utasítás alapján megakadályozza azt, hogy tiszteletére Pozsonyban bált rendezzenek s érmet veressenek. Mérey szintén eljár Ferenczy Istvánnál, hogy Balogh és Kölcsey szobrát ne faragja ki, határozott kudarcnak tekintik Bécsben azt, hogy Kölcsey ungmegyei követségét és szatmári aljegyzőségét nem tudták meghíusítani.

Reviczky most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy Wesselényi és Kölcsey ellen az Akadémiában is fellépjen. Alkalmúl egészen jelentéktelen eseményt használt fel.

Teleki gróf 1834. december 21-én meghívót küldött szét az igazgatósági tagoknak, amelyben őket a nádor előzetes engedélyével 1835. január 26-ára ülésre meghívja,

A nádor, kit időközben kétségtelenül értesítettek a Kölcsey és Wesselényi ellen kezdeményezett eljárásról, január 1-én azt kérdezte a kancellártól, hogy az ülésre Wesselényit meghívják-e? Reviczky a levelet nyomban elküldte Telekihez, s nála szigorú titoktartás kikötése mellett a kérdést megismételte, egyuttal írt Ferdinánd főhercegnek is, hogy tudassa vele, ha Wesselényi az országgyűlés helyéről eltávozni akarna. Teleki gróf még aznap azt válaszolta, hogy miután a szabályzat értelmében minden tag meghívandó a gyűlésre, annak idején Wesselényinek is küldött meghívót.

A kancellár január 5-én saját kezűleg írt felterjesztésében elmondja a történeteket, majd azzal folytatja: nagyon valószínű, hogy Wesselényi eddigi üzelmeinek folytatására Pozsonyban meg fog jelenni annál is inkább, mert ezen a gyűlésen akarja ő és pártja megválasztani az Akadémia titkárává Kölcseyt. Wesselényi felutazását szerinte nem lehet megakadályozni, de sokkal inkább megfontolást érdemel az a kérdés, hogy az ő működését Pozsonyban és Kölcsey megválasztását titkárrá megakadályozzák. Erre szerinte az egyetlen eszköz csak az lehet, ha az igazgatóság ülését más időre, talán husvét utánra halasztják el. Teleki gróf a meghívóban hivatkozik ugyan a nádor engedélyére, pedig helyes lett volna, ha a nádor és az elnök is előbb a király beleegyezését kérték volna ki arra, hogy az országgyűlés idején és helyén összehívhatják-e az igazgatóságot. A leghelyesebb az lenne, ha ő ilyen természetű leíratot kapna. A király tudomásul veszi a történeteket, s tudatja Reviczkyvel, hogy a szükséges intézkedések megtételével a nádort közvetlenül bízta meg. Néhány nappal később (január 10-én) Reviczkyvel is közli, hogy az ülést nem szabad megtartani, s a jövőben előzetesen engedélyt kell kérnie az Akadémiának, ha Pozsonyban az országgyűlés idején akar ülést összehívni.⁵³

A rendőrség már előbb, még 1834-ben vett utasítást arra, hogy az Akadémia állapotáról az udvart tájékoztassa. Ezen nyomozások eredményét foglalja össze az 1835. január

8-án Martini által beterjesztett jelentés, amely szerint Döbrentey helyére főként azon párt kívánja Kölcseyt ültetni, amelynek Széchenyi áll az élén. Később Döbrentey úgy nyilatkozott, hogy hivatalos állása mellett a kevés teendővel járó titkárságot is el tudja látni, s tett is lépéseket ebben az irányban. Előre látható már most, írja a meg nem nevezett jelentéstevő, hogy Széchenyinek az elnökre és a tagokra gyakorolt erős befolyásával Kölcsey megválasztása valószínűbb, mint Döbrenteyé. A mennyire kívánatos az, hogy Kölcsey titkárrá választásának megakadályozásával letörjék a demagog eszméket, annyira nem kívánatos Döbrentey meghagyása sem, mert, mint állami alkalmazott magántársaságnál nem működhetik, s őt a multban is vallási pártoskodás jellemezte, többnyire protestánsokat vétettek be a társaságba s így abból, rendeltetésétől eltérítve, protestáns intézmény lett, amelyből a a katolikusok távol maradtak. Mindkét nehézség elkerülésére azt tartaná célravezetőnek, ha a titkári állásra a hirlapokban pályázatot írnának ki.⁵⁴

Azt a nehéz feladatot, hogy a gyűlés lemondását Teleki gróf elnöki méltóságának megaláztatása nélkül, s viszont a kormány meglegedésére intézze el, igen tapintatosan oldotta meg. *Január 6-án* újabb értesítést küldött szét az igazgatósági és tiszteleti tagokhoz, amelyben elmondja, hogy bár az ülést a nádor előzetes engedélyével hívta össze, de most január 5-én a nádor azt írta neki, hogy halassza azt el, s mert akkor „hihetőleg az országgyűlési tanácskozások legnagyobb divatjában fognak lenni és így mind az országgyűléshez, mind a főméltóságú kancelláriához tartozó igazgató tagok annyira el lesznek foglalva, hogy igazgatói gyűlésünkben részt nem vehetnének” közli, hogy az ülés idejét majd újból tudatja. A Radványihoz írt jelentésében beszámol erről, s jelzi azt is, hogy bevárja Széchenyit, az ülés idejét vele együtt határozza meg olyan alkalomra, amikor ő is lemehet Pestre. A teljes gyámkodás elől tehát, amely még az ülések összehívásához is királyi engedélyt kívánt, kitért.⁵⁵

A kancellár azonban nagyon szíven viselheti az Akadémia ügyét, mert sürgős egymásutánban írja miatta a felterjesztéseket. *Január 10-én* a rendőri megfigyelésekre hivatkozva jelenti, hogy az abban elmondottak nem egészen alaptalanok;⁵⁶ Döbrentey elé a lemondást a titkárságról az előléptetésnél ő állította feltétel gyanánt, másrészt bizonyos szerinte az is, hogy Kölcsey és Wesselényi Szatmárban és Biharban annyi visszaélést követtek el, hogy Kölcsey megválasztatása kellemetlenebb lehetne Döbrentey további titkárkodásánál is. Ezért tett előterjesztést a választás elodázására. Minthogy a király erre nézve a nádor után már közvetlenül intézkedett, 3 megteszi a szükséges lépéseket, hogy Kölcsey megválasztatását megakadályozza, amire a választás újabb kitűzése esetén kerül a sor. Ha nem lenne más megoldás, felhívja Döbrenteyt, kérjen arra engedélyt, hogy a titkári állást megtarthassa, ami még mindig elfogadhatóbb megoldás lenne, mint ha a „demagóg” Kölcsey kezébe hatalmat adnak, hogy eddigi izgatásait az Akadémia palástja alatt még kiterjessze. Megjegyezni bátorkodik, hogy a titkárt a szabályok értelmében a tagok magok közül választják, tehát a pályázat kiírásának nincsen helye, s hogy a feljelentő hibásan mutatott arra, hogy a kormány az Akadémiára nem ügyel fel, minthogy a beküldött jegyzőkönyveket is rendszeresen átnézik. *Január 12-iki* felterjesztésében azon nézetét nyilvánítja, hogy Teleki eljárását el lehet fogadni, bár Erdélybe kissé későn ment el az értesítés. Ferdinánd főherceg leveléből úgy látja, Wesselényi Kolozsvárt úgy el van foglalva, hogy felövetelétől mostanában nem kell tartani. *Január 26-án* a nádor sürgetésére, valljon tarthat-e a társaság február 23-án gyűlést, minthogy sok tárgy vár elintézésre és később Széchenyi se lehetne az ülésen jelen, azt ajánlja, a felség az előbbiekből részletezett okokból ne engedélyezze az ülés megtartását, s a választással egyelőre hallgassanak el. Teleki gróf azonban nem hagyta elaludni az ügyet, s a nádor által kieszközölte, hogy az ülés augusztus 5-én megtartható legyen. Az államérte-

kezellet július 29-én ehhez hozzájárult, de a kancellárt újból felhívta Kölcsey titkárságának meggátlására.⁵⁷

Reviczky gróf a reá rótt feladatot meg is oldotta. Válogatás az eszközökben nem volt máshol sem, az Akadémiaiával pedig a szokottnál is könnyebben boldogult, pesti alteregója, Mérey Sándor szintén a kormány kötelességének tartja Kölcsey elgáncsolását. Szerinte kétségtelenül kívánatosabb Kölcsey és Schedel (Toldy) megválasztásánál Döbrentey megtartása, írja a kancelláriának május 6-án, mert ez eszes és nyugodt ember, bár kevés az ereje és kitartása. A Társaság még most is két pártra oszlik: az egyik a Telekié, a mérsékelt, a másik a Széchenyié, — die exaltirte. — Döbrentey az elsőhöz tartozik, de a másik sem gyűlöli, s lehetőleg őt kellene meghagyni titkárnak. Az egész terv Döbrentey azon reménykedésén alapult, hogy a beteges Vizkelety kerületi biztos teendőit ellátván, annak helyére kerül. Ha tehát az ő kinevezési oklevelében foglalt feltételt elnökiileg megváltoztatnák, megmaradhatna titkári székében is. A választásnál természetesen a szavazatok többségét biztosítani kell, amit csak az elnökség által lehet elérni. Az igazgatósági ülésen legalább kilenc tagnak kell jelen lennie, s egy pillantás a 24 névre rögtön láthatóvá teszi, kik lesznek Teleki által megnyerhetők. Biztos kilátás nélkül nem mehet bele a vállalkozásba. Reviczky nem osztotta ezen felfogást, május 12-én figyelmeztette Méreyt, hogy Döbrentey nem bírja már a többség bizalmát, s az elnökségét sem, a szabályzat 29. §-a is világosan kimondja, hogy a titkár más hivatalt nem viselhet, továbbá hogy a választásban nemcsak az igazgató, hanem a tiszteleti tagok is résztvesznek. Augusztus 6-án ismét óvatosságra intette: ne vegye fel a küzdelmet a tagok többsége ellen. Mérey erre elejti Döbrenteyt, s szeptember 11-én már az időközben beállott változásokat írja meg a kancellárnak: hogy a tagok egy része még most is Kölcseyt akarja ugyan, de van Toldynak is számottevő pártja, élén Széchenyivel, s néhány híve Vörösmartynak és Kolbaynak. Ő Toldyt rávette a

a jelöltetés elfogadására, ami annál könnyebben ment, mert Toldy a Wiener Ungarische Zeitung kiadási jogáért Bajzával együtt (titokban) pályázik. Ezt az ügyet ő a választásig függőben tartja. Némi akadályúl szolgál fiatal-sága és hogy sok irigye van kint és bent. Annyi tény, hogy az okosabb rész belátja, hogy Kölcsey megválasztása a kormánnyal összeütközést idézne elő, s hogy Széchenyi is Toldy részén van. Teleki maga pártatlan, s így reméli, hogy a többség meglesz.⁵⁸

Meg is lett, s hat nap múlva Toldyt megválasztották titkárnak. A kormány azonban nem állott meg itt sem. Nem volt elég, hogy összetörve Kölcsey ideális lelkét,⁵⁹ — aki nem hitt többé barátaiban sem, — elítéltette Wesselényit, amely ítéletet Deákkal együtt az egész nemzet „vérző szívvvel és fájdalmas ütődéssel olvasott”, folytatta az Akadémia elnyomását tovább.

Bár kétségtelenül mindenki tisztában volt azzal, hogy sem a kancellár személyében beállott változás nem jelent a helyzetben javulást, hiszen gróf Pálffy Fidél Kolowrat pártfogoltja volt, sem a censura enyhítése belátható időn belül nem várható, a nádor a további összeütközések kevesbedését remélte attól, ha a censura végleges berendezést és világos utasítást nyer.⁶⁰ Ezért több ízben megsürgette ilyen irányban a kancelláriát. Ez azonban nem jár eredménnyel; így történik meg, hogy pld. Károly főherceg művének bírálata Lakos tábornok elé kerül Josephstadtbá, s az elnök hiába sürgeti elintézését, Edvi Illés munkáját a censura elé se terjesztik, már az akadémiai házi censura kifogásolja, s csak kerülő úton tudják Bécsben benyújtani. Az elnök elrendeli, hogy kinyomatás előtt mindent eléje terjesszenek, még a Tudománytár cikkeit is, amelyet nem az Akadémia ad ugyan ki, de felelős érte. Reméli, hogy „a censura nem engedte meg, hogy a Kuthen szerzője nyomtatásban megjelenhessék, — írja 1836. aug. 22-én Toldyhoz, — mert ez már a privatusok jogainak lábbal tapodása volna.” A Társaság egyik ülésében ki is fejezte azon óhatását, az Akadémia mentessék fel

az alól, hogy a Tudománytárba szánt minden cikk előzetesen két példányban nyújtassék be a censurán, s Teleki készséggel vállalja ennek elintézését a kancellárián. De mit sem tud elérni.

A rendőri megfigyelők 1836. októberében újra jelentést tesznek a királynak arról, hogy az Akadémia pályadíjat irt ki az ősiségi birtokok korlátozásáról. Ez pedig nyilván politikai tárgy. A király elrendeli a vizsgálatot. A nádor azt válaszolja: a kérdés három részből áll: honnan ered az ősiség, történt-e ezen változtatás, s ha igen, az milyen következménnyel járt. A kérdés tehát történeli, nemzetgazdasági és jogi, de éppenséggel nem politikai. Egyébként a pályakérdés már hónapok óta ki van hirdetve, bajos lenne visszavonni. Pálffy Fidél gróf kancellár — egyetlen kortársa, kit tudatlansága és gerinctelensége miatt Széchenyi lenézett, — november 13-ki felterjesztésében azt mondja: a nádornak igaza lehet, de nincs magyar kérdés, amely egyúttal ne volna politikai is, s így a kormány felügyeletét ki lehetne játszani. Csatlakozik egyébként a jelen esetben a nádor felfogásához, de fel kellene az Akadémiát hívni, hogy a beérkezett pályaműveket (jutalmazás előtt) terjessze fel a legfelsőbb helyre, amire a szabályzat 12 pontja kötelezi is. A király döntése úgy szólt, hogy a jövőben minden kérdést, mely jogi és történeli vonatkozású, a nádor kitűzés előtt nyújtsa be, s minden esetben külön hangsúlyozni kell, hogy a pályázó a kérdés politikai oldalával nem foglalkozhatik. A jelen esetre a felterjesztést elfogadja.

Egy évvel később ismét belekötnék az Akadémiába. A király „titkos jelentés” alapján arról értesül, hogy a a censurán nem engedélyezett műveket is megjutalmaznak, s hogy a nyomtatás alá nem bocsátott kéziratokat megőrzi a könyvtárban. Pálffy 1837. december 27-én teszi meg ezen ügyben a felterjesztést. Ebben elmondja, hogy adatait Cziráky gróf országbirótól kapta, aki bár maga is igazgatósági tagja az Akadémiának, az üléseken részint más elfoglaltsága miatt, részint mert nem akart

felségsértés miatt vád alá vont egyénekkal leülni tanácskozni, nem vett eddig részt. Az első kérdésre példák: *Ensel Sándor* műve *De mutationibus variis in Hungarica constitutione factis*, amely az 1833-ban kitűzött pályakérdésre felelet, jutalmat nyert, de a censura nagy részét később elvetette; *Hetényi* kézírata: *A városok befolyása a nemzeti képzésre*, amelyet a könyvvizsgálat nem engedett sajtó alá, mégis megjutalmazták. Ez az Akadémia 1834. november 3-iki ülésének jegyzőkönyvéből is megállapítható. A második kérdés szerint veszedelmet nem rejt magában, inkább a könyvtárban legyenek elzárva a veszedelmes kéziratok, mint visszaadassanak a szerzőnek. Annak, hogy az Akadémia eltér eredeti rendeltetésétől, szerint az az oka, hogy az elnök állandóan távol él Pesttől, az alelnök szintén ritkán mutatkozik, s így a Társaság életét Schedius L. tanár, Jankovich Miklós, Fáy András és Jósika Samu báró irányítják. Ennek ellenkezőjét el lehetne érni állandó másodelnök választásával s ha az elnök örködnék a szabályok állandó betartásán. Az állami felügyeletet nyíltan kellene gyakorolni, az elnököt felelősségre vonni a történekiért, s őt (Pálffy) megbízni a szükséges lépések megtételével.⁶¹

Pálffy rövid ideig tartó kancellársága idején még két esetben avatkozott bele az Akadémia ügyeibe. Az egyik a segédtitkárnak megválasztott *Czuczor Gergely* személye ellen indított hajsza volt.

Ismeretes, hogy *Czuczor*, mint a Komáromi Kalendárium szerkesztője népdalokat ad ki, s maga is ír szerelmi költeményeket, amelyek Petőfi előtt az első ilyenmű termékeink. A bencés rend ellenségei ezt kifogásolták, s Kovács Tamás főapát, — akinek szintén sok baja van akkoriban rendtársaival, — 1836. január 28-án őt felső parancsra megintí, s felhívja, hogy komolyabb dolgokkal foglalkozzék. Közben a főapát engedélyével Pestre átköltözvén, mint rendes tag igen becses működést fejt ki, s szinte váratlanul éri a főapát 1837. március 3-án kelt levele, hogy az előző évben kiadott *Poetai munkái* legfel-

sőbb helyen nemtetszésre találtak; ügyben négy kérdést tesz fel neki: világi ruhában jár-e, miért lakik magánházban, színházba, kaszinóba jár-e, végül hogy elvégzi-e szerzetesi kötelességeit? Czuczor hosszú választ küld előljárója levelére,⁶² elmondván, hogy ritkán jár polgári ruhában, magánházban azért bérelt lakást, mert a rendházakban nem kapott, miséjét naponta elvégezte, vasárnaponként délben 12-kor misézik a ferencrendieknel, s néha eljárt a kaszinóba is. Bár Czuczor közbenjárásra kéri fel Teleki elnököt is, nem jár eredménnyel, mert a főapát május 18-án felhívja, hogy kérje segédtitkári teendői alól való felmentését, s térjen vissza Pannonthalmára. A kérdésnek részletes magyarázatát megtaláljuk Pálffynak 1838. szeptember 30-án kelt felterjesztésében. Eszerint a főapát a királytól kapott utasítást arra, hogy Czuczort rendi szabályellenes, liberális eszméktől áthatott és exaltált viselkedése miatt *azonnal* távolítsa el Pestről, adjon neki szigorú felügyelet alatt az anyakolostorban helyet. Később jelentették, hogy a főapát az elnök kérésének engedve a nagygyűlésre ismét felengedte Czuczort, amiért május 29-én újabb dorgálást kapott. Egészen váratlanul jött erre a helytartótanács jelentése, hogy a főapát a következő tanévre Czuczort a győri akadémián a magyar nyelvészeti tanszékre nevezte ki. A helytartótanács kifejezi azon nézetét, hogy Kovács főapát helyesebben járt volna el, ha mást bíz meg az előadásokkal, mert az ifjúság hajlik a tulzó eszmék felé és felhívta a főapátot, akarja-e magától jóvátenni a dolgot, vagy megvárja a király újabb leiratát. A főapát erre azt válaszolta, hogy Czuczor már megjavult, s fölötte a győri iskola igazgatója is örökdi, hogy annyira hozzá van szokva a lelki tevékenységhez, hogy ártana neki, ha a tanítástól eltoltaná, amibe a tankerület főigazgatója már ünnepélyesen be is vezette. Pálffy nézele mindezek után az, hogy szerinte a főapát hét havi, s a a győri rendház 8 havi megfigyelése nem elegendő annak megítélésére, vajjon Czuczor megjavult-e, vagy sem, reá, aki szerzetes létére erotikus verseket is írt, nem biz-

ható az ifjúság nevelése, s ő nem nézheti el a király akaratának ilyen nyilvános kijátszását, tehát a főapátot fel kell hívni Czuczor elmozdítására a tanítástól. A főapát ennek megtörténtét és Ramershoffer Valerián kinevezését okt. 29-én jelenti a kancellárnak.⁶³

Czuczor a főapát tanácsára folyamodott a királyhoz, hogy ellene indíttasson szigorú vizsgálatot. Ez teljesen kihozza a sodrából Pálffy. November 12-én kelt második felterjesztésében elmondja, hogy szerinte a főapát kezdetől fogva nem viselkedett a felség szándékának megfelelően; neki mint rendi előjárónak tudnia kellene, mi a szabályok pontos betartása, de nem vonta felelősségre Czuczort, nem büntette meg, hanem újra tanítással bizta meg. Hogy az ügy Czuczor lelki kárával jár, a főapát a felelős érte, miért engedte négy héten át előadást tartani, amikor visszahívása már feltűnést keltett. Neki Czuczort Pannonhalmán kellett volna tartania, hitszónoklati és tanítói teendőkkal meg nem bízni; hogy az engedékenységgel a jelen esetben milyen káros volt, mutatja Czuczor folyamodványa, amelyben quasi panaszkodik főnöke ellen, kitűnik, hogy szerzetesi hivatásától eltérő gondolkodású egyén, aki ahelyett, hogy a megjavulás által érdemelné ki az uralkodó bocsánatát, állami hivatalnoki eszméket emleget stb. A király elrendelte (december 18-án) olyan leirat szerkesztését a főapáthoz, hogy Czuczort szoros felügyelet alatt kell tartania, s mielőtt valamely nyilvános intézetben alkalmazná, erre előzetesen kell indokolt felterjesztéssel engedélyt kérnie. Változás csak Majláth kancellársága idején állott be Czuczorra: 1842-ben tanárnak alkalmazták, 1845-ben pedig megengedték neki, hogy újra Pestre költözzék az akadémiai szótár szerkesztésére.

Hasonlóan erőszakos beavatkozása Pálffynak a *pesti ferencrendiek* életébe, amidőn a rendőrség jelentése alapján Gasparics Kilét páternek 1837. július 30-án elmondott beszéde miatt, amelyet a jelentés szerint valószínűleg magyar hitszónok előde, Gegő Elek irt részére, nagy apparátussal vizsgálatot indíttat a pesti rendház tag-

jai ellen. Vizhoffer János apát, kiküldött biztos jegyzőkönyve bőven beszámol a rendházban tapasztaltakról, amelynek alapján a kancellár az összes, magyarságuk és állítólagos szabados életmódjuk miatt gyanúsaknak tartott rendtagok elhelyeztetésére eszközöl ki királyi parancsot.⁶⁴ Tulajdonképpen Gegő ellen megy a dolog, akit az Akadémia 1836-ban küldött ki a csángók tanulmányozására, s akit Eötvös Józseffel, Vásárhelyi Pállal és Schrepf Ágosttal együtt választott meg levelező tagjává. Gegő a Zichy családhoz kerül nevelőnek, s 1844. október 9-én bekövetkezett haláláig mindenki becsülését érdemli ki. Izzó lelkű, fenkölt gondolkozású magyar, akit betegsége alatt Széchenyi is meglátogat Veszprémben.⁶⁵ A rendházból elhelyezendők között van Széchenyi másik barátja, s később döblingi magányában egyik lelki orvosa: Albach Szaniszló is. Szintén kiváló egyéniség, akit már 1829-ben egyetemi hitszónoknak ajánlanak.⁶⁶ Az a bűne, hogy a budai hegyekben szeret botanizálni, s azért néha késő este tért haza; kitünt róla, hogy Karlsbadban hordott világi ruhát, s nagyon ritkán eljár a pesti német színházba. Az apát kérdéseire lakonikusan rövid feleleteket adott — éppúgy mint Széchenyi kérésére, amikor le akarta őt festetni, — s a vizsgálóbiztos csak annyit talált rajta feltűnőnek, hogy haja hosszú volt, a tonzura nyomait nem tudta rajta felfedezni. Amikor Pestről eltávozik, nagy búcsúvacsorát rendeznek tiszteletére; a mágnás hölgyek Pyrker érsek útján kieszközlík, hogy Pozsonyba helyezték át székesegyházi szónoknak. Az országgyűlés idején minden pénteken ott szónokol, megtelik hallgatóival a nagy templom, Pulszky, Beöthy Ödön sem mulasztják el egyetlen beszédét sem. 1840-ben visszavonult a nyilvános szerepléstől.⁶⁷

Annyi kétségtelen, hogy az Akadémia az első tíz év lefolyása után működésének két eredményére, amint ezt Gyulay Pál már megállapította, bátran hivatkozhatott: a magyar tudományos törekvések meghonosítására és terjesztésére. Ez pedig a megelőzőkben vázolt nehézségek

között kétségtelenül nagy eredmény volt, s belőle egyformán kivették részüket az elnökök soha nem lankadó bátorságukkal, másrészt a tagok az önfeláldozásig menő munkakedvükkel. Hosszú időn át nincs meg később olyan összetartás a vezetők és tagok között, aminőt a 30-40-es években látunk. Bár főleg a kormány politikájával elégedetlen ellenzékiek részéről sűrűn éri az Akadémiát is támadás, a viszonyokkal ismerősök őszinte lelkesedéssel és ragaszkodással viszonzozzák a két elnök nagy munkáját. Gondoskodnak arról, hogy Teleki és Széchenyi arcképét művészek elkészítsék, s azok kifüggesztessenek, mindkettőt megválasztják tiszteletbeli tagokul.⁶⁸ A közgyűlések országos ünnepet jelentenek, azokon a magyar társadalom színe-java megjelenik, a hírlapok heteken át foglalkoznak az ott felvetett eszmékkel. Széchenyi, s néha Teleki is megvendégelik a tagokat és az Akadémia meghívottjait. Ezeken és a később náluk divatba jött estélyeken megszűnik a rendi tagozottság, az ország szellemi kitűnőségei fesztelenül mondhatják elterveiket és gondolataikat a főúri társadalom képviselőinek. Az előzékenységben mindenkit felülmúló házigazda vezeti ezeken állandóan magas színvonalon és a legfontosabb tárgyak köré csoportosítva a társalgást.⁶⁹

Talán azért, mert az Akadémia házi censurája szigorúbban jár el mint azelőtt, talán mert a kormány némileg enyhít a censura alkalmazásán, a negyvenes években kevesebb az Akadémia és a kormány között az összeütközés. Most inkább a Társaságban fennálló szellemmel van a rendőrségnek baja. Alkalmul a közgyűléseket használják fel arra, hogy az ott történekről küldött jelentések által hívják fel a bécsiek figyelmét az Akadémiára. Megállapítjuk, hogy ezek nyomán a lenni vagy nem lenni kérdése nem kerül többé felszínre. Az elnökség elég erős arra, hogy a kívülről jövő támadások ellen a Társaságot megvédje, s maga az intézmény oly mély gyökeret ver a lefolyt idő alatt, hogy vele mint társadalom-politikai tényezővel a kormány is számolni kénytelen.

A Társaság demokratikus irányáért, jelentik az 1838. szeptember 9-iki nagygyűlés kapcsán a királynak, Teleki a felelős, akit Toldyék vezetnek. Ime a nagy jutalmat most is Jósika Miklós „Két Báthori“-ja nyerte meg, s Czuczor most is szerepelt. A gyűlésen az elnök nem emlékezett meg a királyról, nádorról, hanem azok ellen szólalt fel, akik az Akadémia mostani irányát támadják. A szerencse az, hogy igazi, nagy tehetség nincs a tagok között, működésük mély nyomokat nem hagy maga után.⁷⁰ Hasonlóan szűk látókörű jelentés megy az 1839. április 12-iki ülésről is. Eszerint a Társaság állapota oly szomorú: a többség élén Széchenyivel az ellenzékhez tartozik,⁷¹ a mérsékeltek, akiket a másik párt orthodoxoknak hív: Teleki, Balogh József, Döbrentey, Kállay, Szilasy, Schedius, Czeh, Bisztritz, Sztrokay, Gebherdt és Horváth. Van négy ingadozó is: Győry, Vállas, Szlemenics és Nagy Károly. A többi tag tekinteten kívül marad, mert nem vesznek részt az Akadémia életében. Természetesen minden az történik, amit a „kolompösök”: Schedel, Vörösmarty, Bajza, Stettner és Fáy akarnak, akár megegyezik az a szabályokkal, igazsággal és törvényekkel, akár nem. Ha nincsenek elegendő számmal együtt, a határozatot a következő ülésre halasztják. Legutóbb pld. a jelöltek: Vásárhelyi, Kassovics, Szalay és Zsoldos nevét ki sem függesztették a választás előtt. Az efféle választások eredménye előre tisztán áll: csak „Gutgesinnt“ lesz taggá. Hosszasan tárgyalja a jelentés ismét Czuczor ügyét, s felhívja a kormány figyelmét az Athenäumra és Figyelmezőre, amelyek Kossuth szellemében világosítják fel az olvasókat.⁷² Károlyi Györgyöt külön is feljelentik, hogy Francia Club címen egy titkos társaságot szervezett, amelynek elnöke Andrassy Károly gróf, jegyzője Zay gróf. Minden ülésről jegyzőkönyvet vezetnek, s céljuk az ország fellátása. Később (1840. június 9.) azt kifogásolja a titkos rendőrség, hogy a nádor is pártfogolja az intézetet, ami főleg Széchenyi befolyására vezethető vissza.⁷³ Ilyen körülmények között, írják, Schedel és Vörösmarty teljesen

önhatalmúlag járnak el a Társaság ügyeiben. Így a díjak kiosztásában is önzés vezeti őket, csak a körükhöz tartozóknak ítélik oda. A tagok kiválasztása is a szűkebb csoport növelése érdekében történik, tekintet nélkül a tudományos munkásságra. A legutóbb beválasztottak közül Kossovics és Pulszky pld. még mit sem irtak. Teleki viszont engedékeny. Széchenyi elnöksége azért nem lenne kívánatos, mert a Társaság akkor bizonyosan politikai klubba alakulna át. Ezen irányzat ellen a tagok egyrésze állást foglalt, de Vörösmarty a titkos szavazást a kérdésre nem rendelte el. Kár, hogy ezeknek nincs vezérök. A megválasztottak közül csak *Tarczy Lajos* pápai tanárra hívja fel a jelentést tevő a figyelmet, aki értekezésében, amely pedig természettudományi volt, a francia forradalom bekövetkezését szükségesnek mondta. Szontagh és Tarczy protestánsok. A tagok két csoportja körülbelül egyenlő volt, amikor a nagyjutalom kiadása került sorra: az ellenzékiek jelöltje *Szontagh Gusztáv* volt *Propyleumok a társasági philosophiához* c. művével,⁷⁴ de 20 szavazattal 16 ellen Fényes Elek (szintén protestáns) statisztikája kapta a 200 aranyat. A tulzók győzelmet arattak Bloch Móric behozatalával, akinek érdekében főleg Eötvös⁷⁵ buzgólkodott, hogy a zsidóságot a magyarosítás ügyének megnyerjék, továbbá Pulszkyéval, aki szintén protestáns és nem tud jól magyarul, a református lelkész Hetényi és Kiss Károly megválasztásával. Odáig jutott az Akadémia, hogy két év óta megválasztott öt rendes tag közül csak egy katolikus. Szeptember 8-án Wesselényit véget érni nem akaró éljenzéssel fogadták a jelenlevők. Czuczor élesen kikelt a kormány intézkedései miatt a magyar nyelv terjesztése ellen.⁷⁶

A nyilvánvalóan egy forrásból származó jelentések sorozata nem maradhatott következmény nélkül. Hogy a király előtt az Akadémia vezetőit sikerült rossz világításba állítani, már 1840. júniusában kitünt, amidőn az országgyűlés befejeztével valóságos kitüntetés eső hull,⁷⁷ de a két akadémiai elnök semmiféle elismerésben nem részesül.

A közvélemény igyekezik őket kárpótolni: Teleki és Széchenyi ekkor állnak népszerűségük tetőfokán. Széchenyit születésnapján 76 személyből álló küldöttség keresi fel Czenken, s Deák mindenkit könnyekig megható szavakkal köszönti fel, majd az Akadémia nagygyűlésén őt és Wes-selényit szünni alig tudó rivalgással fogadják.⁷⁸

A király elégedetlenségének 1841. május 29-én nyil-tan is kifejezést ad, amidőn a nádort jelentéstételre hívja fel arra nézve, hogy *Kossovics Ignác* munkája: *A magyarok védelmi rendszeréről* hogyan nyerhetett akadémiai támogatást, de általában arról is, hogyan lehetne az Akadémia néhány tagjánál még mindig nyilvánuló felforgató törekvést elnyomni. József nádor alaposan megfontolta a kérdést, s mert éppen az ellenkezőről volt meggyőződve, csak az év végén (december 18.) tette meg reá a felterjesztést.⁷⁹ A kormány politikájában időközben beállott fordulat az egész kérdést tárgyalanná tette. Az Akadémia kitarató sürgetésének eredménye volt az országgyűlesen az iskolák magyar nyelvű oktatásának törvény által való elrendelése. Erre az első teendő magyar tankönyvek írása volt, amire az Akadémia kapott megbízatást, ez viszont Czuczort, Schedelt, Szilasyt és Vörösmartyt küldte ki a kérdés előkészítésére. Jelentésüket Széchenyi terjeszti a nádor elé.⁸⁰ Az országgyűlési iratok, naplók és levelek kiadása is elhatároztatván, ezek szövegének szigorú censuráját a nádor szintén Toldy Ferencre bizza.⁸¹

A rendőri jelentéseknek Széchenyi akadémiai működésére vonatkozó részei is rosszindulatú megfélemlítések voltak. Olyan irányú befolyást, amely által saját törekvéseiknek elősegítésére használta volna fel az Akadémiát, az elnökök egyike sem gyakorolt soha. Kétségtelen viszont az is, hogy a nemzet jövője miatt aggódo, azért dolgozni kívánó fiatalabb és munkabíró nemzedék Széchenyi körül csoportosult, akit méltán tartott a reformmozgalmak atyjának. Éppen azért, mert politikailag a negyvenes évekig a kormánnyal ellentétes irányban kellett haladnia, s mert saját irodalmi munkái közül is többet lefoglaltak, Széche-

nyi gondosan óvakodott attól, hogy az Akadémia működése politikai színezetet vegyen fel. *Nem tagadta soha*, hogy az általa alapított intézet a magyar politika elsőrendű tényezője, mert reá nemzeti éünk legszentebbjének, a nyelvének művelése van bízva, — s ezen nyíltsága bizonyult a legerősebb fegyvernek a titkos rendőrség ellenében, — de ellenezte azt, hogy a tagok működése az aktív politikára kiterjedjen. Azok, akik az ő ajánlása folytán jutottak be az Akadémiába, személyes ismerősei és barátai voltak,⁸² s mind méltóknak bizonyultak pártolójukhoz. Viszont Stancsics Mihály és Kossuth beválasztásának éppen a mondott okokból állott ellent.⁷³

Amikor Metternich belátja azt, hogy a kormány tétlensége veszedelmet jelent, s letesz arról, hogy a konzervativeket saját uralma megmentésére az ellenzéknek feláldozza, amint ismeretes, Széchenyi a kormány támogatására vállalkozik. Amíg ezen átmenet tart, sem az ellenzék, sem a bécsiek nincsenek vele tisztában. Itthon a Pesti Hirlap ellene fordul, fönt sem támogatják „mert feledi, hogy tíz év előtt a Hitel, Világ, de főleg a Stadiumban nagyobb dolgokat megírt, mint most Kossuth a Pesti Hirlapban.”⁸⁴

Lényeges változás az elnökség eljárásában azzal, hogy Teleki József grófot Erdély kormányzójává nevezték ki, tulajdonképpen nem áll be, Toldy az elnök írásbeli utasításai alapján viszi tovább is a teendőket, Széchenyi azonban egyéb, főleg nemzetgazdasági elfoglaltsága miatt ritkábban jelenik meg az üléseken. Ha a rendőri jelentésnek e részben hihetünk, Teleki nem tulságos örömmel foglalta el új méltóságát. Állítólag tárnokmester akart lenni; megtartotta szabolcsi főispánságát, ellenben főkuratori tiszttét letette. Bécs jelöltjei erre Vay Miklós báró, vagy Vay Ábrahám gróf voltak, bár az utóbbiról, aki pedig korábban Metternich legodaadóbb hiveinek egyike, megjegyzik, hogy fantaszta és nem igazhívő. Úgy látják, az Akadémia elnöksége is válság elé jutott, mert az igazgatóság — a rendőrség szerint — csupa képzetlen emberből

áll, akik közül senki sem mer erős kézzel hozzányulni a vezetéshez. Talán Mednyánszky Alajos báró lenne szerintök megfelelő utódja Telekinek.⁶⁵

Amidőn 1842. január 17-én az Akadémia Széchenyi vezetése alatt tiszteleg az Erdélybe távozó elnöknél, az megemlíti, s a nyár folyamán levélben is megismételi azon kérését, hogy a közgyűlésre el nem jöhetvén, helyette Széchenyi elnököljön. Ezen a nagygyűlésen mondta el, november 27-én azon megnyitó beszédét, amelyben rámutatott arra, hogy a magyarra nézve életkérdés nyelve művelése és kiterjesztése, de helytelen azt erőszakosan, közigazgatási úton eszközölni. Szerinte az országban lakó nemzetiségekkel az egyenlő elbánás elve szerint kell eljárni, s szellemi fölényünk átható erejére bízni a további hódítást. Ez a külföldön bevált elv nálunk csak évtizedeken át, szívós következetességgel vive keresztül vezetett volna eredményre, de *akkor* Széchenyi eszméi sem az önállóság felé törekvő nemzetiségeket, sem a gyors eredményekre vágyódó hazafiakat nem elégitették ki.

Zichy Antal helyesen állapítja meg, hogy Széchenyi a beszédet hosszú és alapos megtontolás után mondotta el éppen az Akadémiában, amelynek hívatása a magyar faj szellemi törekvéseinek irányítása. Annyi bizonyos, hogy a beszéd őszintesége csak a Hiteléhez hasonlítható. A forrongás, melyet a lelkekben előidézett, szintén ahhoz hasonló volt, amely a Hitel nyomán fakadt, de amíg amaz csak jobb belátást eszközölt s társadalmi megújodást, emez a hozzáfűzött láрма és egyéb, főleg politikai és nemzetiségi szempontokból folyó tulzással párosulva Széchenyi, a magyar nemzet, s részben az Akadémia ellen is használhatott fel. *Széchenyi eljárása helyességéről meg volt győződve.* Másik szintén az elnöki székből elmondott két beszédében gondolatait tovább szötte, s egyrészt azok felfogása ellen szólott, akik mindent, így az Akadémiát is lekicsinyelve, az elért eredményekkel elégedetlenek, másrészt óva intette a nemzetet attól, hogy az ellenkező végletbe essék, s tétlenül várja be a további

eseményeket.

A rendőri jelentés az első beszédet tárgyilagosan jelenti Bécsbe, egyúttal megjegyezvén, hogy a konzervatívok és ellenzékiek közt, akik egyenlő számarányban vannak, a szakadás ezzel teljessé vált, Széchenyi és Kossuth békés együttműködéséről többé nem lehet szó.⁸⁶

A megindult reformtörekvések közé az Akadémia saját függetlenítésének vágyával illeszkedik bele. Éppen azért van szükség külső befolyástól mentes Akadémiára, mondja Vallas Antal, mert a magyar nyelv elszigetelt Európában, s nincs az a tudományos forum, amely ellenőrizné és támogatná.⁸⁷ Ez a törekvés két irányban nyilvánul meg: egyrészt szabadúlni akar a kezdet óta lenyűgöző censurától, másrészt decentralizálni kívánják a működését, s egyben a tudományok meghonosítása és terjesztése helyett a művelést és továbbfejlesztést tűzni ki cél gyanánt. Addig a szakkérdések felett az egész Akadémia döntött, ami bizonyos laicismust honosított meg, s az értekezéseket nem olvasták fel, csak benyújtották. A reformok rendszerbe foglalását Toldy végzi el. Az új ügyrend szerint a szakbavágó határozatot az osztályokban hozzák, a tudományos felolvasások, eszmecserék megindulnak, az Akadémia felveszi ügykörébe az archeológiai kutatásokat, a történelmi munkálatokra nagyobb gondot fordít, felveszi a teendők közé az alapok kiegészítését 400 ezerről 1 millióra, a tagok jobb díjazását, stb.⁸⁸

A censurától való mentességre nézve az 1844. decemberi gyűléseken azt határozzák, hogy küldöttséget menesztenek ilyen kéréssel a királyhoz.⁸⁹ Toldy bízik a jó eredményben, a tagok számára kézirat gyanánt kiadott Javaslatából (*a M. T. Társaság rendszabásai módosítása iránt, Buda 1845.*) a censurára vonatkozó, többször idézett fejezeteket már ki is hagyja. Amikor a népszerűsítés elhagyása miatt az Akadémiát támadások érik,⁹⁰ Toldy nyugodtan mutat rá, hogy az Akadémia többet tett a nemzeti művelődés ügyében, mint az országosan pártolt intézetek. Akik annyit kívánnak tőle, mint a párisitól, vagy

péterváritól, elfeledik, hogy csak 13 éve működik, s amazoknál aránytalanul szerényebb anyagi forrásból tartja fenn magát. A tudományos társaságok a forrongásban levő eszmék előmozdításába, ha azok politikai természetűek, nem avatkozhatnak bele. Az Akadémia eddig is őrizkedett attól, hogy valamelyik párt eszközül használhassa fel, éppen ez a jele szellemi és erkölcsi felsőbbségének. A Pesti Hirlap helytelenül jár el, amidőn kigúnyolja az Akadémiával együtt azon legtiszteltebb férfiút, aki életismereteit tekintve a világ bármely fiával kiállja a versenyt.⁹¹

Sajnos, az Akadémia most sem talál a kormánynál megértésre. A király azon vádra, hogy Teleki mint erdélyi kormányzó elnyomja a vélemények szabad nyilvánítását, hogy csupa ellenzéki egyén van a környezetében, s emiatt népszerűtlen, utasítja Wernhardt báró nagyszebeni tábornokot (1845. aug. 18.), hogy a grófot különös gonddal tartsa szemmel.⁹² Széchenyit sem menti fel a gondos rendőri megfigyelés alól azon körülmény, hogy immár helytartótanácsos és v. b. t. t. lett. Nagy örömmel mutatnak rá a jelentések, hogy az 1845. és 1846. évi nagygyűlések meglehetősen néptelenek voltak, hogy csak az ifjúság tapsolta meg Széchenyi említett megnyitóját, hogy sem Toldy beszámolója, sem Döbrentey emlékbeszéde Teleki Ferenc gróf felett nem aratott nagyobb sikert. Annál jobban tetstett Garay költeménye Kálmán király utolsó napjairól és Korponay főhadnagy értekezése a török hadseregről. — Ez az utolsó nagygyűlés, amelyről a titkos rendőrség 1848-ig jelentést tett.⁹³

Az 1847. évi gyűlésre szintén serényen folytak az előkészületek. Wesselényi pályadíjat akart kitűzteni a jobbágylázadások okainak megvizsgálására, s igen elkedvetlenedett meghallván azt, hogy a kormánynak végre sikerült a magyar munkák kiadását Lipcsében betiltatnia.⁹⁴ A gyűlésen egyik elnök se jelenik meg, emiatt Teleki gróf úgy intézkedik, hogy minden fontosabb, a Társaság életébe vágó ügyet vegyenek le a napirendről,⁹⁵ Széchenyi a

Tisza mellékéről visszatérve, kifejezi az Akadémia részvétét elhunyt nemeslelkű pártfogója, József nádor felett és István főherceg jóindulatát kéri annak részére.⁹⁶

A dolgok menetével nemcsak a politikában, de az Akadémiában is elégedetlen: úgy látja Toldy és Helme-czy pocskolják a pénzt, Vörösmarty és Bajza pedig forradalmi klubbot alakítanak a Társaság falain belül.⁹⁷ Az országgyűlés ideje alatt kifejtett, emberi erőt felülmúló működése, majd a bekövetkezett rendkívüli események megáitólják abban, hogy az üléseken részt vegyen. Toldy postán küldi hoszá az 1848. március 20-iki rendkívüli ülés határozatából kiadott öt iratot, melyek közül 1-1 köszönő felirat a királyhoz, a nádorhoz és az országgyűléshez, kettő üdvözlő irat a minisztérium elnökéhez s magához Széchenyihez volt intézve, mint aki „e nagy engedmény (a független magyar minisztérium) kiküzdésében rendíthet-len jellemének egész erejével szinte részt vőn”. A gyű-lésben Fáy elnökölt, s kimondották határozatban a sza-bályzat átdolgozását, továbbá a szükséges lépések meg-tevését arra, hogy az országgyűlés az Akadémiát orszá-gos intézménnyé tegye rendes évi dotációval. A teliratokhoz csatolt levélben Toldy azt írja: „*És így. Kegyelmes Uram, egy kis revolutio az Akadémiában is. De adja Isten, ez irány nem fog sokáig tartani. Az Akadémia reformáltatni fog, s az igazgatóság meg a minisztérium nem lesz te-kintettel egy ily időben hozott határozatra.*” Széchenyi is ilyen szemekkel nézte a történeteket: az öt levél aláíratta-nul ott maradt táskájában.⁹⁸

JEGYZETEK.

1. Az alapításra vonatkozó főbb közlemények : Szász Károly : Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Bp. 1880. — Vassary Kolos : Adatok az 1825. évi orszgy. történetéhez. Győr, 1884. — Gulmics Izidor apáti naplója (1832—1834) Irodalomtört. Közlemények 1903. 474—495. I. Vázlatok a M. T. A. félszázados történetéből 1831—1881. Bp. 1881. — Vissza Gyula : Egykorú tudósítások a M. T. A. megalapításáról. Akad. Ért. 1901. 144. f. — Br. Wesselényi Miklós levelei anyjához. Erdélyi Múzeum 1906.

2. Levele Nagy Pálhoz. Gr. Széchenyi István levelei I. k. 142-43. l.

3. Ismeretes, hogy Zichy Károly gróf bolondnak nevezi Széchenyi, s Eötvös Ignác báró is kineveti. Kazinczy F. levelezése XVIII. k. 448. l. Deákot is hóbortosnak tartják, mert az ország fejlődését különválasztja a nemességétől. V. ö. Wlassics Gy. Deák Ferenc 28. l.

4. Érdekes levele gr. Vay Ábrahámhoz a berkeszi ltárban.

5. Bécsi áll. ltár : Privاتبibliothek Sr. Majestät, 61, 62. csomó. A darabok időrendben haladnak a csomókon belül.

6. „Ich höre hier Vorwürfe gegen unsere Grossen, ich zähle mich nicht in die Zahl derselben, doch in die Zahl der besser Begüterten ; um meine Anhänglichkeit an das Vaterland zu bezeugen, subscribere ich hier öffentlich für das Aufleben des National Geistes und der Sprache meine einjährigen Einkünfte meines ganzen Vermögens, aber ich verlange, damit dieses Geld nicht zwecklos angewendet oder aber so wie die Beiträge auf die Ludovica behandelt werde, Kenntniss und Einfluss in die Verwendung zu haben.

7. Joseph August B. -ria-nak írja alá magát.

8. Vay és Ragályi Tamás nov. 9. jelentése Borsodmegyéhez (közli Szász K. i. m. 240—241. l.) ezt a részletet nem említi.

9. Ferstl jelentései szerint Széchenyi december 23-án, 24- és 26-án is felszólalt a felső táblán.

10. Bajza még 1826-ban is feleslegesnek tartja az Akadémia felállítását, amelyet szerinte hozzá nem értő emberek készítenek elő ; Kazinczy levelezése XX. k. 6. l. — Kazinczy elégedetlen az első tagválasztással, „sok közöttük a pap s maga Széchenyi önmagával eltelt egyén, pávatollal ékeskedő varjúcska.” Levelezése XXI. k. 483—484. l. A levélre Heinrich Gusztáv is hivatkozik (Akad. Ért. 1909. 240. füzet), de ezt a részt elhagyja.

11. Az eddig ismert tervezeteken kívül készített még ilyet Vay Ábrahám, Döbrentey, Fáy is. Akad. kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 55. sz. Fáy levele a berkési gr. Vay-levéltárban.

12. A három bizottság működésére I. Szász Károly idézett művén kívül Kazinczy Ferenc levelezésének XX. és XXI. köteteit, továbbá Irodalomtörténeti Közlemények 1908. 464—470. l. (Döbrentey 1828. márc. 29. levele), 1909. 216. stb. l. (Guzmics Izidor levelei); Fővárosi Lapok 1871. 192—193. számait (Bittnicz Lajos naplói); Heinrich G. értekezését Akad. Értes, 1909. 240. füzetében.

13. Vay Ábrahám levele 1825. nov. 29-én az Akadémia kézirat-tárában. Magyar irodalom, Levelezés 4. r. 55. sz.

14. Említett december 10. levelében.

15. Levelezése XX. k. 404—484, 498 l.

16. Nagy közjogászunk, Concha Győző fejezi ki a 84. közgyűlés megnyitó beszédében igen megkapóan Széchenyi aggodalmát Metternich rendszere iránt: nagyhatalmú, atyáskodó kormányok, nagyhatalmú, atyáskodó népek egyaránt elpusztítják a kisebbek emberiségi értékét. Akad. Értesítő 1924: 11. l.

17. Külföldi útirajzai, 312. 319, 320. l.

18. Metternich levele Szögyénhez. Nachgelassene Papiere, Bécs 1881, IV. k. 235—241. l.

19. Metternich, ügylátszik, nem tud arról, hogy Wurmbrand Henrik gróf, a királyné főudvarmestere akkoriban tárgyal Széchenyivel, hogy Ferenc fhg. jegyesének, Zsófia főhercegnőnek udvartartását vezesse, „Van esze, nemes jelleme. sokat látott, tág ismeretekkel bír, ragaszkodik gazdájához. Tudom azonkívül, hogy a császárnak igen jó véleménye van felőle.” Gróf Széchenyi Viktor: Gr. Széchenyi Lajos levelezése, 34. l.

20. Bécsi állami levéltár. Konferenz Akten 1825/450. sz.

21. Wesselényi 1829. febr.-jában azt hozza hírül Bécsből, hogy a jóváhagyás megtörtént. Kazinczy F. levelezése XXI. 21. l.; Döbrentey július 19-én írja Horváth Endrének, hogy másnap hirdeti ki a helytartótanács a jóváhagyott szabályzatot. Akad. kéziratára, Magyar irod. Levelezés, 4. r. 2. sz.

22. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1836/8281. sz.

23. Akad. Értesítő 1909. 240. füzet. (Heinrich G. említett cikke). — Andrássy György gr. levele Döbrenteyhez az Akad. kéziratárban, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 55. sz.

24. Döbrentey levele Szeder Fábiánhoz, 1831. január 27.; Irodalomtört. Közlem. 1899. 479—481. l.

25. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1830/14309, 1831/220. sz.

26. U. ott, 1831/161.; a jóváhagyás 1368. sz. Az államtanács irat-tárában 1830/6978. számot viseli. *Electionem Comitum Josephi Teleki*

tabulae Szeg. iudiciariae baronis et comitatus Szabolcsensis supremi comitis in primum, comitis autem Stephani Széchenyi in secundum Academiae Hungaricae praesidem benigne confirmo.

Wien 28. Jänner 1831.

Franciscus.

27. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1831/1071. sz.

28. Jelenkor 1832, 72, 73. sz.

29. Részletesen leírja Viszota Gy. az Akad. Értesítő 1904., 169. füzetében.

30. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1832/933. sz.

31. U. ott 1030. sz. és Toldy F. levelei Telekihez, akadémiai kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 40. sz. Teleki gr. válasza u. ott 100. sz.

32. L. Toldy és Teleki gr. említett levelezését. A Tudománytár ügyének további folyását leírja Viszota Gyula az Akad. Értesítő 1910. 3. füzetében.

33. Irodalomtörténeti Közlemények, 1903, 358—329. l., továbbá Pulszky F. Életem és korom, I. k, 104, 208, 209. l.

34. Levelei I-k. 230—231. l. Továbbá Döbrentey levelei Dessewffy József grófhhoz az Akadémia kéziratárában, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 3. sz. — V. ö. Irodalomtört. Közl. 1899, 482. l. (Döbrentey levele Szeder Fábriához).

35. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1833/8792. sz. Lajos főherceg Telekit az elnöki állásban újra megerősíti július 26-án, U.-ott, 9548. sz.

36. Az 1818. ápr. 26-án megjelent császári rendelet a bécsi egyetem érintkezését a külföldi intézetekkel felfüggesztette. Kolisch P. Die Wiener akademische Legion; Archiv für österr. Geschichte 110. Bd. 13 l.

37. Prokesch—Osten: Tagebücher, 1909, 44, 80, 14. l.

38. Prokesch—Osten i. m. és Országos Levéltár, kancell. elnöki iratok, 1832/75,862. sz.

39. Prokesch—Osten id. m. 126, 129. l., továbbá a Jelenkorban 1832—1835. megjelent idevágó cikkek.

40. Ueber Pressfreiheit und Bücherzensur, Leipzig 1831.

41. Hazafiúi elmélkedések, Pozsony 1833, Sajtószabadság és cenzúra, Pozsony 1833. Egy harmadik idevágó füzet Rozsnyón jelent meg 1831-ben: Sajtószabadság, 124 l.

42. Kölcsey levelei Barátfayhoz, Akad. kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 132. sz.

43. A máramarosszigeti kir. kath. főgimn. értesítője 1914/15-re

44. Toldy és Teleki gr. levelezése, Akadémiai kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 40. és 100. sz.

45. Fogalmazványa 1834. nov. 7., az Akad. kéziratárban, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 40. sz. közt.

46. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1835/1025, 1476. sz.
47. Bécsi állami levéltár, Staatskonferenz Akten 1835/1695. sz.
48. Kölcsény levelei Barátfayhoz, Akadémiai kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 132. sz.

49. V. o. Irodalomtörténeti Szemle 1903. 474. l., Jelenkor 1834. évf. 94. sz. Széchenyi ekkor az Aldunánál van, nem vesz részt a nagygyűlésen.

50. Biermann Mihály 1834. dec. 18-án értesíti Döbrenteyt az engedély kiadásáról. Akad. kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 55. sz.

51. . . . welche, wie ich vernehme, an Hochverrath gränzen sollen. Az utasításokból álló külön csomó a gróf Vay cs. berkeszi levéltárában.

52. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1834/36, 37, 46, 47, 48, 73, 86, 87, 91, 150. stb. sz.

53. Országos Levéltár, u.-azon iratok, 1835/62. és 120. sz.

54. U.-ott, 131. sz.

55. U.-ott, 135. sz.

56. Duschek fogalmazványában az volt: minden irányban alaposak s előtte régóta ismereteseek. Ezt Reviczky sk. kijavította, mert igen kétélű nyilatkozat lett volna. U.-ott.

57. U.-ott, 135. és 1669. sz. Bécsi állami lvt. Staatskonferenz Akten 1835/96 sz.

58. Országos Levéltár kanc. eln. iratok, 1835/1122, 1667, 1942. sz.

59. Az én pályám tövises pálya. Én köznépetem gonddal, törődéssel táplálom, én gazdaságaim ezer kedvtelenségeit szenvedem, s mindemellett a közdolgok lélekkínzó folyamában úgy veszek részt, hogy fájdalmakat aratok, s életem nyugalma nem egyszer kockáztatom. S mind e bajokban egyedül munkásságom s önérzetem az, ami csüggedetlen tart, ami lelkemet nemcsak eléggé erőssé, de nyugodalmasan vidámná is teszi. Mert idő, tapasztalás és küzködés megedzettek annyira, hogy lelkem nyugalma többé nem féltém; azt is tudom, hogy emberek viselete bármi igazságtalan lenne is, epedővé, siránkozóvá nem tehetné, dévaj lenni tudnék mindentől elhagyatva, üldözötve is, sőt meg tudnám tartani szerelmemet is az emberi nem iránt: csak egyesekre tisztelet és becsület érzéseit vesztegetni nem tudnám 1837. április 25. levele Barátfayhoz. Akad. kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 132. sz. — Döbrenteyt a választás szintén elkésérette, szídjá érte Széchenyit, aki szerinte „rossz szívű” ember. 1835, decemberben, levele Horváth Endréhez. U.-ott 4. r. 2. sz.

60. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1835/631.

61. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1836/1560, 1626. 1958. sz.

62. Hogy ki volt Czuczor rosszakaratú ellenfele, a rendtörténet

(VI. b. k. 540—554 l.) nem mondja meg. Hogy pap volt, kitűnik Czuczor leveléből a főpáthoz. Toldy egyik levelének végén ezt írja Czuczorhoz: Árulód Cs. volt D által. Akad. kéziratár, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 149. sz.

63. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1838/1256, 1298. 1318, 1472. sz.

64. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1838/88. sz.

65. 1843-ban Pozsonyból gróf Zichy Bódoghoz írt levelei a Zichy senioratusi levéltárban Zsélyen. Beszédeinek 240 negyedrért oldalra terjedő tisztázata u.-ott, Zichy—Ferraris rész 7403. sz. Kitűnik belőlük, hogy jó magyarsággal, széles filozófiai felkészültséggel beszélt; a Szentírást alaposan ismeri s felhasználja. Főleg az ifjúsághoz szól, osztorazza a könnyelmű életűeket; nem elvont témákat fejteget, egyenes és közvetlen modorú szónok.

66. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok 1828/635.664 sz. Albach botanikai gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak adta. A rendőri jelentések szerint Szaniszló kanonok volt a besugó a rendtagok ellen. Bécsi áll. lvt. Inform. Protokoll. 1838. 68. sz.

67. Bécsi állami levéltár, Informations Protokoll 1838/68, 79. 1840/10. sz. Csapó Ida szent embernek nevezi. (Naplója 1904.) V. o. Pulszky Ferenc, Életem és korom, I. k. 178. l.

68. A bajor kir. akadémia 1834-ben megválasztja a két elnököt tiszteleti tagnak.

69. Pulszky F. r. m. I. 212. l.

70. Bécsi állami levéltár, Informations Protokoll 1838. szám nélk.

71. Andrásygr., Wesselényi br., Schedel, Vörösmarty, Bajza, Szemere, Czuczor, Péczely, Kassovics, Vásárhelyi, Szalay, Stettner, Szász, Zsoldos, Bugát, Balásházy, Fáy, Fábián, Luczenbacher, Helmecey és Guzmics.

72. Bécsi áll. levéltár, Informations Protokoll, 1839/25. sz.

73. U.-ott, 1839/79, 1840/24, 32.

74. Művének történetét elmondja Szontagh feljegyzéseiben. Akad. kéziratár, történelem, ívrét 255. sz.

75. Ötívöst a titkos rendőrség független embernek tartja, mert birtokának évi 6000 frt. jövedelméből meg tud élni. Reá csak anyósa, sz. Eckstein Anna által lehetne befolyást gyakorolni. Bécsi állami lvt, U.-ott, 1842/69. sz.

76. Bécsi állami lvt. U.-ott, 1840, 50. sz.

77. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1840/510. sz.

78. Társalkodó 1841, 67. sz. Bártfay László naplója a Nemzeti Múzeumban, Quart. Hung. 1422

79. Országos Levéltár, kancelláriai elnöki iratok, 1841, 772. és 1221. sz.

80. Irodalomtörténeti Közlemények 2893, 354. stb. t.

81. Országos Levéltár u.-ott, 1843/469, 513, 514. sz.
82. Tasner, Lassú, Kovács Pál, Gegő, Vásárhelyi, Littrow a bécsi csillagászati intézet igazgatója, Horváth Lázár, Szalay, Zsoldos, Teleky László gr., Pyrker.
83. L. Vízota Gy. cikkét: Tagajánlások az Akadémiában. Akadémiai Értesítő, 1906, 202, 203. sz.
84. Bécsi állami levéltár, Informations Protokoll 1839/45. és 1841/20. sz.
85. Bécsi állami levéltár, u.-ott, 1842/7. sz. Az elnökök egyéb elfoglaltságának következménye volt Döbrentey önhatalmú eljárása a Teleki mellszobor ügyében (V. ö. Akad. Értesítő 1907, 208. füz.) továbbá az, hogy az Akadémia a Nemzeti Múzeumban nem kapott szállást. V. ö. Kollányi i: m. 112—115. l.
86. Bécsi állami lvt. i. h. 1842/93. és 96. sz.
87. Tudós Társaságok körül, Pest 1844, 11 l. Hasonló Bugát Pál tervezete is.
88. Gyulai Pál emlékezete Toldy felett, a M. T. A. Évkönyvei, XV. 1. füzet és Vállas e. m.
89. Bécsi állami levéltár, Konferenz Akten 1845/55. sz.
90. V. ö. Balogh Pál cikkével a Társalkodó 1845/84. sz.
91. Jelenkor 1843, 1, 3. sz.
92. Bécsi állami levéltár, Konferenz Akten 1845/822, 884. 1024. sz.
93. U. ott. Informations Protokoll, 1845/41. 1847/2 sz.
94. U. ott. Informations Protokoll, Ungarn, 1857/11 sz.
95. 1847 nov. 27. levele Toldyhoz. Akadémia kéziratár.
96. Akad. Értesítő 1847, 47, 95, 311. l.
97. Levelei III. k. 520, 559, 561, 579, 600. l.
98. Fogalmazványai Toldy iratai közt az Akadémia kéziratárában, Magyar irodalom, levelezés 4. r. 109. sz.
-

III.

CENSURAI KÜLÖNÖSSÉGEK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK NEGYEDÉBEN.

Irta : VISZOTA GYULA.

Felolvasta a Magyar tudományos Akadémia I. osztályának
1926. május 10-iki ülésén.

A névtelen feladók, „besugók“, titkos rendőrség, a mult időkből származtak örökségül reánk. A politika, a hatalom mindenütt és mindenkor felhasználta ezeket az eszközöket, hogy a reá nézve veszélyes elemeket lehetlenné tegye. Az ausztriai monarchiában, különösen a francia forradalmi, a szabadabb eszmék elterjedésének ellensúlyozásául a névtelen feladások, a besugások a XIX. században rendszerré váltak, sőt a kormány a titkos rendőrség számára külön hivatalt szervezett, először a cenzurái főhivatal, majd a rendőrminiszterség keretében.

Tág tér nyílt az alattomos vádaskodásra a titkos feladóknak, a tárgyalásra a cenzurái alsóbb és felsőbb hivataloknak az 1822. és 1823. évi kir. rendeletek végrehajtásakor, amikor az országgyűlés mellőzésével kívánta az uralkodó a megyéktől az ujoncozást és az adónak papírpénz helyett pengőpénzben való behajtását. Sok megye ellentállott, s itt sokan a nemtelen bosszúhoz fordultak s titkos feljelentésekben vádolták az ellenállókat, akik ellen ilyen feljelentések alapján a királyi biztosok bírói eljárást indítottak meg. Sokan kegyvesztettek lettek, elvesztették hivatalukat is. Olyan nagy elkeseredést szültek az ilyen eljárások, hogy az 1825. évi országgyűlésen a rendek a feljelentések, vagy mint akkor kifejezték, „az anonymus delatorok“ ügyét az „előkelőbb sérelmek“ közé vették.

A véletlen úgy hozta magával, hogy ezt az ügyet a kerületi ülés éppen 1825. november 3-án tárgyalta, közvetlen azután, hogy Széchenyi István nevezetes ajánlatát

megtette.

Az egyik besugó : Tz (Pongrátz Miklós) így jegyezte fel a kifakadásokat : Vitéz János abaúji követ szerint „ezek az árulkodások nagy bajok, de még nagyobb a titkos felügyelet; ez a titkos szervezet a királynak sok pénzébe kerül, a király és a nemzet, sőt a polgárok közt bizalmatlanságot idéz elé. Ezek az emberek gonosz rágalmazók, akik a legbecsületesebb embereket távollétükben befeketitik, anélkül, hogy a becsületes erről a legcsekélyebbet sejtene; olyan emberek, akiknek nincs vagyonuk, jellemük és lelkiismeretük.” Komáromy István az abaúji másik követ szerint „e nagy sérelemről, mely főszabadságunkat sérti, nem lehet felületesen tárgyalni, mert ha hárman beszélgetnek egymással, nem biztos az ember, hogy a harmadik nem áruló-e.” Rohonczy János veszprémi követ szerint „korábbi törvényeink e fontos tárgyat nem merítették ki, gondoskodnunk kell, nehogy lelkiismeretlenül megrágalmaztassunk; valóban szomorú, hogy még magyar ember magyarok ellen ily nyomorult foglalkozásra felhasználhatja magát, de a legtöbben a legnyomorultabb körülmények közt vannak, rajta kellene lennünk, hogy az e fajta emberekről gondoskodjunk, hogy ne forduljanak ily életmódhoz.”

Az 1825. október 22-iki felíratba tényleg belekerült, hogy a kir. biztosok névtelen árulkodások alapján nyomoztak. A királyi leírat azonban semmiféle eljárást sem tartott szükségesnek, minthogy az 1805. 5. t.-c. e tekintetben rendelkezik. A rendek e határozattal nem voltak megelégedve. Rámutatva arra, hogy az 1805. 5. t.-c.-nek nem volt sikere, újra előterjesztették sérelmeiket s kérték a királyt, hogy új törvényt javasolhassanak és ily eljárásoknál a jövőben ne csak a feladottra, hanem a feladó személyére is legyen tekintettel, s a bíróval közöljék a feladó nevét. A tárgyalásnál azonban már előre lehetett látni az eredményt, mert gróf Majláth György personalis kijelentette, hogy az eljárás teljesen királyi juss és a felségnek bármiként jut tudomására valamely ügy, a köz-

igazgatás hibáit orvosolni kötelessége. A válasz megint csak az volt 1827. ápr. 17-én, hogy az 1791:18. és az 1805:5. t.-cikkek ez ügyben teljesen elegendők.

Ez az országgyűlési tárgyalás Széchenyire is hatással volt, 1827. január 28-án, amikor ezt az ügyet az országgyűlés már másodszor tárgyalta, így elmélkedik naplójában e tárgyról: „Kétféle rendőrség van, az egyik biztosítja a vagyont és életet stb., a másik titkon feljelent, de rendszeren hamisan. Nálunk Magyarországon a második fajta van. Az elsőt elleneznek. Tegyük fel pl. hogy százezer titkos rendőr kap fizetést, átlag fejenként 100 forintot, az 10 millió forint, tehát a magyar adó kétszerese. De nincsenek összeesküvések stb., mit jelentsenek ezek az emberek? Félnék, ha nem tudnak semmit sem jelenteni, elbocsájtják őket. A képzelőerőhöz menekülnek, az elcsavaráshoz, azért vannak a bitorolt és befektetett becsületek. 10 milliót meg lehetne takarítani. A kormány bizalmát bíró gazdag birtokosok és kereskedők elegendő rendőrség volna.”

A bécsi kormány egyébként éppen az 1825—27-iki országgyűlésen Pozsonyban külön rendőri, censurai hivatalt szervezett, amely értesítéseit a bizalmasok, besugók (rendszerint országgyűlési követek) és ágensek útján szerezte be. Ezek a jelentések sokszor elég pontosak voltak, de nagyon gyakran a vérmes képzelet is közreműködött a jelentéseknél, meg a szolgalelkűség, hogy a felettes hatósággal szenzációsat közöljenek és használhatóságukat feltüntessék.

Igen beszédes példa erre Y (Jung) politikai ágens jelentése gróf Sedlniczky Józsefhez a nevezetes 1825. nov. 3-iki ülésről.¹ Jelentésében az országgyűlés hazafias irányzatát akarta jellemezni felsőbb hatóságának. Szerinte egy előtte ismeretlen nevű megyei követ tüzes beszédet mondott a magyar nyelv fellendítésének szükségességéről, kiemelve, hogy a nemzeti nyelv és viselet elhanyagolása a nemzet létét veszélyezteti. Példának az angolt állította oda, mennyire megbecsüli ez nyelvét; majd ajánlotta,

hogy Magyarországon is állíttassék fel egy Akadémia a nemzeti nyelv ápolására, s. ezt alap hiányában aláírás megnyitásával kellene megalapítani; ő maga 5000 forintot ajánlva fele célra.

Erre Borsod megye alispánja 50,000 forintot ígért, s utána sokan 5—10,000 forintot a nemesek közül. Majd Nagy Pál megjegyezte, hogy a mágnások még semmit sem adtak erre a célra és kikelt a hazafiatlan aristokratia ellen, akik az ország zsirját szívják, pénzüket rossz nőkre és játékra pazarolják el, de az országnak semmit sem adnak. Erre felkelt Széchenyi, székre állott, s kijelentette, hogy Nagy Pálnak néhány mágnással szemben igaza van, de vannak hazafiasak is. Rögtön felajánlott 200.000 frtot, évi jövedelmét. Követte őt Károlyi György, aki 2500 frtot mindenkorra és évi 1000 frtot, majd Barkóczy 50,000 frtot ígért, úgy hogy rövid idő alatt 500 ezer forintos alap volt együtt. Az ágens megjegyzi végül, hogy a rendek e tervét — mivel az iskolák felállítása királyi jog — el lehetne utasítani, de nem volna tanácsos, mert nagy elkeseredést idézne elő.

Széchenyi élete, viselkedése különösen izgatta a besugókat és gyakran küldöttek jelentéseket róla. Itt e helyen mindenekelőtt a pozsonyi kaszinóra, mint ők nevezték, reunionra vonatkozó néhány jelentést fogom röviden ismertetni. Ferstl Lajos főbiztos, a pozsonyi titkos rendőrség vezetője 1825. október 28-án² titkos jelentésében ismerteti a gróf Esterházy Károly házánál tartott összejöveleket, s jelenti, hogy gr. Széchenyi István és gr. Károlyi György a promenadon levő gr. Endrődy-féle házat kibérelték, több szobát rendeztek be billiárddal, pipákkal stb., hogy esténként legalább 20 embert egybegyűjthessenek. Eleinte minden pártból valót meghívtak, de az eredeti cél az volt, hogy ez ellenzéket ott egybegyűjtsék, s innen irányítsák az országgyűlés tárgyalását. Kiderült azonban, hogy a célt eredeti tervük szerint nem érték el, mert az ott megfordult megyei követek megfogadták, hogy nem mennek többé oda, nehogy úgy lássék, hogy az ország-

gyűlési dolgokat ilyen fiatal, tapasztalatlan emberekkel beszélük meg. Jelenti is Ferstl, hogy október 17-éig az öreg gróf Dessewffy József és Nagy Pál mentek el hűségesen a reunioba, gróf Illésházy István csak kétszer volt ott, s minthogy az egyesülés nem sikerült, Széchenyi mindenkit meghívott, úgy hogy most már inkább a szórakozás a cél, s lovakról, vadászatról beszélgetnek, meg kártyáznak. November 5-én Ferstl azonban ismét érdekes jelentéssel szolgál. Jelenti, hogy a november 3-iki ajánlat felélénkítette a társaságot, sok mágnás, 14 ellenzéki követ jelent meg, s miután Széchenyi kijelentette, hogy több szónoknak az a panasza, hogy az ország nagyjai a nemzeti nyelvvel nem törődnek, hanyagok, érzékenyen hatott reá és sarkallta ajánlata megtételére. Erre báró Brudern József megjegyezte, hogy szükségesebb volna előbb a belső kereskedelmet élénkíteni s csak azután a nyelv művelésére gondolni: azért az ajánlatokat — ha akadémia nem létesülhetne — kanálisok, utak és hidak építésére kellene fordítani, amiben aztán meg is egyeztek.

November 9-én pedig Nagy Pál beszélgetését jelentette. Nagy ugyanis előre jelezte a Kaszinóban, hogy a legközelebbi kir. resolúció (leirat) pontról-pontra elutasító lesz. (Ugy is volt!) Széchenyivel akadémiai ajánlatáról beszélt. Azt mondta neki, hogy a király a magyar nyelvre vonatkozó ajánlatát rosszalólag vette tudomásul. Legutóbbi saját beszédéről pedig kijelentette Nagy, hogy sohasem volt neki tetszés vagy éljenzés kellemesebb, mint az akkori morgás, mert látta, hogy az országgyűlésen csak az önzés, arisztokratizmus és a parasztok elnyomása a fő; amíg beszédei ezen szenvedélyeknek kedveztek, helyeselték, mikor azonban elevenükre tapintott, mindenki elégedetlen volt. Végül kijelentette mégis Széchenyi megnyugtatóására, hogy javaslatának állítólagos legfelsőbb rosszszalása csak tréfa.

Nem érdektelen az 1825. február 15-iki jelentés sem, amely beszámol a követek közt keringő beszélgetésekről, milyen hatással voltak reájuk a királynál, Metternichnél,

Zichy Károly miniszternél és Koháry Ferenc kancellárnál való tisztelgésük alkalmával nyert intések. Eszerint a király az ellenzéki követeket mind megdorgálta. Dessewfy-ről megemlíti, hogy kijövet az üres székek előtt is többször meghajolt, ami miatt az udvari alkalmazottak alig tudták nevetésüket visszatartani. B. Medgyánszky Alajos pedig elmesélte Széchenyinek a reunionban, hogy a felség e szavakkal fogadta: „Jó, hogy jön, mert különben hívatam volna.” Azután alapos és érzékeny rendreutasításban részesítette. Megemlíti ez a jelentés, hogy Széchenyi és Szegedy nem mentek el privátaudenciákra, sem az ünnepélyes ebédre. Széchenyi már Metternich ebédjén sértve érezte volna magát, mert amíg a többtől elvették a kalpagot és kardot, tőle nem, aki katona ruhában volt. Meg is jegyezte volna azonnal szomszédainak: „Lássátok, lenéznek, mert szolgálok nekik, mintha gyalázat volna, ha az ember életét és vagyonát a szolgálatnak szenteli; nem kényszerítenek így arra, hogy lemondjak.”

Sedlniczky rendőrminiszter derekasan foglalkoztatta besugóit. Minden valamire való jelenséget meg kellett magyarázni, sőt még egyes egyénekről is jellemzéseket kellett beszerezni.

Gróf Andrássy Györgyről pl. Zz (Steinbach) 1825. november 10-én jelenti,³ hogy ügyes, eszes, erkölcsös és vagyonos fiatal ember, akit Torna megye azért küldött az országgyűlésre, hogy tapasztalatokat szerezzen. Az országgyűlésen az ellenzékhez csatlakozott; a kerületi üléseken Széchenyi példájára már többször beszélt eddig hazafias és ellenzéki szellemben, a magyar nyelv terjesztésére pedig 10 ezer forintot ajánlott fel. Viselkedése feltűnő, mert követő-társa, Ragályi Ábrahám eddig jó érzületet tanúsított.

Andrássy egyébként szorgalmas látogatója a reunionnak, amelyen a fiatal mágnások magukat hazafiakká és a nemzeti nyelv védőivé képzik ki. Ha az eperjesi kerületi tábla tiszteletbeli ülnökévé neveznék ki, valószínű, hogy érzülete megváltoznék.

A fiatal gróf Waldstein János, később Széchenyi jó

barátja, ekkor a helytartótanács fogalmazó gyakornoka az 1825. év végén tiszteletbeli fogalmazóvá való kineveztetését kérvényezte. A király parancsára Sedlniczky 5 besugó jelentését szerezte meg. Zz (Steinbach) szerint jó nevelésben részesült, erkölcsös, szorgalmas, az ellenzék iránt ellenszenvet érez és nagyon használható. Yy szerint szolid, eszes, jóakarátú, kiválóan végezte tanulmányait, használható; H, 1^d és F3 besugók hasonlóképen dicsérték képességei és jelleme miatt.⁴

Széchenyi István 1825. évi szereplése óta legfelsőbb parancsra azok közé soroztatott, akiket állandóan megfigyeltek.

Az 1825—27. országgyűlésen a besugók és bizalmosok jelentéseit feldolgozták és Sedlniczky jelentése szerint ketten: Ferstl Lajos főbiztos, a pozsonyi titkos rendőrkirendeltség vezetője, továbbá Steinbach Ferenc, az országgyűléshez beosztott kir. jogügyi ügyvéd, aki Zz betűkkel eléggé jóakarátú és tárgyilagos jelentéseket küldött, különösen Széchenyiről és tevékenységéről, megbízást kaptak, hogy a beérkezett jelentések alapján adjanak az országgyűlésről és különösen az országgyűlés egyes személyei,ről rövid jellemzést, amelyeket azután Sedlnitzky és Meiternich az országgyűlés végeztével 1828-ban a királynak be is mutattak. E terjedelmes és az országgyűlés történetére, eszméire igen fontos jelentésekből csak a Széchenyi jellemzését mutatom be.

Ferstl így jellemzi Széchenyit: Gróf Széchenyi István cs. kir. kapitány Esterházy Miska mellett a legtulzóbb az összes fiatal mágnások közt. Az országgyűlés kezdetén gróf Károlyi Györggyel kibérelte a gróf Erdődy-féle házat a sétatéren és ott gróf Károlyi Györggyel megalapította a nevükről hirhedt reuniont. Látszatra billiárd és pipázó szobákat rendeztek be és eleinte minden pártbeli embert meghívtak oda, de a tulajdonképeni cél az ellenzék részére egyesülési pontnak létesítése volt, hogy innen vezethessék az országgyűlési tárgyalások menetét és hogy az ellenzékre oly fényesen kezdődő országgyűlési kezde-

ményezést semmi esetre se vonhassák ki kezeikből; ezen célra különösen a felkarolt ifjú mágnásokat igyekeztek az ellenzék szellemének megnyerni és nekik világossá tenni hogy az alkotmányt különösen a mágnásoknak kell fenntartaniok, mert a rendi tábla kiküldöttei nagy változásnak vannak kitéve és ezeknek a közjó iránt nem is lehet oly nagy érdekük, míg a mágnások nincsenek oly nagy változásnak kitéve és az államban magasabban állanak, éppen azért az alkotmányt tisztaságában fenntartani annál inkább le vannak kötelezve. Gróf Széchenyi István így a gyúpontja volt a többi tulzó fiatal mágnásnak, ő maga pedig gróf Illésházy István és az ellenzék többi korifeusai tanítványa maradt. Az ő társainak ideálja most is Nagy Pál, miközben Xantos ügyvédjének, egy nyers, dühös ellenzékinak vezetése alatt hazája alkotmányát kezdte vas szorgalommal tanulmányozni és a gonosz erdélyi báró Wesselényi társaságában a magas kormány iránti ellen-szenvet kellett beszívnia. Amiért is a nyilvános üléseken tartott beszédei, melyek mindig Nagy Pál véleményéhez igazodtak, gyakran oly tulzó fokot értek el, hogy a magas tábla iránti köteles tiszteletet is megsértették és Széchenyi ezzel még a nádor főherceg őfenségének nyilvános megrovását is magára vonta. A nemes eszmét, nyilt jellemét, a jóért való fogékonyságát és általában a finomabb műveltséget egyébként nem lehet tagadni nála. Január végével a Széchenyi-féle reunio itt a szükséges pénzek hiányában feloszlott, de állítólag az országgyűlés befejeztével Pesten annál tartósabban fog megalapíttatni.

Steinbach viszont így jellemezte Széchenyit: Gróf Széchenyi István az országgyűlésen Illésházy ünnepelt tanítványa, minden angol szokásnak utánzója, az angol parlament bámulója, tüzes, vállalkozó és kitartó; végtelen szorgalommal fogott az országgyűlésen hazája alkotmányának tanulmányozásához; mintája és példaképe Nagy Pál volt, közvetlen tanítója Xantos ügyvéd, egy — mint most látszik — dühös, műveletlen, nyers ellenzéki. Ilyen mesterek nem sok jóra oktathatták. Sokszor beszélt, min-

dig Nagy Pál véleménye szerint, ezért az orsz. összeírás ügyében jóérzelműen; állandóan rendezni akarja magát vagyoniilag, de hetenként még több a szükséglete; barátainak követniök kell őt, mert náluk beszédesebb és okosabb. Most leginkább báró Wesselényivel való közlekedése ártalmas reá nézve, mert Wesselényi gyűlöli a kormányt, amit Széchenyiről nem lehet mondani, ő ugyanis csak másképp gondolja el az alkotmányt, mint ahogy tényleg van.

Szorosabban censurai eset már 1826-ban is van Széchenyivel kapcsolatban. Valamelyik besugó feljelentette a kassai *Felsőmagyarországi Minerva* 1825. évi IV. füzetét, amely gróf Dessewffy József *A szép példa; gróf Széchenyi Istvánhoz* című költeményét közölte. Az ismeretlen jelentés alapján gróf Sedlnitzky 1826. április 22-iki kelettel⁵ megküldve a *Felsőmagyarországi Minerva* említett számát, felhívta a magyar kancellár figyelmét Dessewffy ódájára, amelyet abból az alkalomból írt, hogy Széchenyi a nyelv fellendítését célzó Akadémiára egy évi jövedelmét ajánlotta fel. Különösen botrányosnak találta politikai szempontból azt a részt, amelyben kikel a kormány ellen s így szól Széchenyihez: „Magyarország véd-szeleme nem hagyott el utazásaidon, melletted volt a Pyreneusok lábánál is, ahol a szerencsétlen spanyolok szenvednek és tűrnek, mint mi s a szenvedésben is hűek maradnak; melletted volt Rómában is, hol a Scipiók és Brutusok lelkét lehellted be.”⁶ Ezek és más részletek miatt a füzetet lefoglalták, s megfosztották a colportage-jogtól. A kancellár belátására bizta, mily megtorlásban kell részesíteni a kiadót e botrányos cikkért és mit kellene tenni, hogy hasonló eset a jövőben megakadályoztassék.

Igaz Sámuel a szerkesztőség nevében csakhamar a censurához fordult azzal a kéréssel, engedje meg, hogy a füzetet egy az átvevő által aláírandó séda ellenében kiszolgáltathassák. A censura ezt nem engedhette meg, mert a füzet a censurázásnál „damnatur” jelzéssel intéztetett el, azért felterjesztette⁷ a központi könyvreviziohiva-

talhoz, s ez 1826. május 20-án a rendőrminiszterhez döntés végett. Gróf Almásy Ignác magyar alkancellár válaszulva⁸ az április 22-iki átiratra, augusztus 25-én értesítette Sedlniczkyt, hogy Dessewffy ódája tényleg botrányosnak találtatott, azért intézkedés történt a lefoglalására és az újabb kiadás meggátlására.

1827. február 20-án a központi könyvrevizori hivatal Sedlniczkynek január 20-iki kérdezősködésére jelentette,⁹ hogy a letiltott füzet 45 példányát őrzi, hogy a kifogásolt iv helyett csakhamar újra nyomott ívet nyújtott be a szerkesztőség. A censura véleményét elő fogja terjeszteni annak idején és a miniszter jóváhagyása után a tiltott ívet eltávolítják és helyettesíteni fogják az újjal.

Sedlniczky rendőrminiszter tényleg ily utasítást adott is a censurai hivatalnak, mert már április 24-én értesítette Reviczky Ádám magyar kancellárt kiadott utasításáról, amely szerint a tiltott ívet ki kell venni, meg kell semmisíteni és a kiadó által benyújtott, tartalmára megfelelőnek talált új ívvel kell pótolni, amit Reviczky május 11-én köszönettel tudomásul vett.

Igy került azután a 4. füzet közforgalomba, de azért az elkobzott ívvel is kerültek példányok forgalomba. Ilyen van Akadémiánk birtokában.

Akadémiánk megalakulására érdekes egy más csoport jelentés. Miután a 1828-ban gróf Teleki József elnöklése alatt egybehívott tudósok és az alapítók az alapszabályokat elkészítették, ezeket a kancellária véleményes jelentéssel a felség elé terjesztette. A király 1829. június 27-én ezt az előterjesztést megküldötte Sedlniczky rendőrminiszternek azzal a megbízással, tanulmányozza a terveket és alapszabályokat és tegye meg haladéktalanul esetleges észrevételeit.¹⁰ Sedlniczky viszont — elég későn — szeptember 21-én megküldötte az alapszabályokat Steinbach Ferenc pesti jogügyi ügyvédnek, konfidensének azzal a kéréssel, vizsgálja meg alaposan, hogy a magyar szöveg szelleme és értelme tökéletesen és jól van-e kifejezve a latin fordításban; közölte vele egyuttal a nádor

véleményét és a tervbe vett igazgatósági tagok neveit is, továbbá hogy a magyar kancellária helyesli a nádor véleményét és észrevételeit, azonkívül hogy helytelennek tartja azt a tervet, hogy az Akadémia vezetősége évente jelentést tegyen az évi eredményről a megyéknek, mert ezzel függő viszonyba kerülne velük szemben. Steinbach október 12-én válaszolt.¹¹ Közölte az alapszabályok 11. §-ának német fordítását, megjegyezte, hogy szerinte e terven nem lehet már sokat változtatni, mert azt az országgyűlési kiküldöttség dolgozta ki az országgyűlésen megállapított terv szerint. A kormány főfelügyelete feltétlenül szükséges, különben minden ferde vágányokra kerülhetne, de szükséges a kormány befolyása is. A 4. §. szerint a főfelügyelet ugyan a felségé, de a cél világos: a kormánytól való függetlenítés. Nem igen volt megelégedve azzal sem, hogy a négy igazgató tag még 21-et választ s ezekkel együtt az elnököt, a 24 tiszteleti, 42 rendes és levelező tagokat. A jelölt igazgatók közül ugyanis 9 jóérzelmű, 16 ellenzéki s ebből el lehet képzelni, milyen érzelmű lesz a társaság, amely az ország közvéleményét fogja kialakítani. A kormány másképp nem szerezhet befolyást a társaságra, csak azzal, ha az elnök és helyettesének megerősítését a felség magának tartja fenn és ha a jegyzőkönyveknek a felséghez való betérjesztését követelik.

A felség Sedlniczky-nél 1830. januárjában megsűrgette a véleményezést, de ez csak 1830. június 4-én terjesztette elő azt.¹² Szerinte a javaslat jóváhagyásánál ki kell kötni az évenként választandó elnök és helyettesének öfelsége által való megerősítését, a jegyzőkönyvek felterjesztését, továbbá hogy a diplomában öfelsége iránt udvariasabb kifejezések alkalmaztassanak. Azonfelül öfelsége figyelmét felhívta arra is, hogy az Akadémia protektorának, a nádornak és a magyar kancellárnak utasítást kellene adni, hogy ha pl. az Akadémia az eredeti céltól eltérne, vagy a megszabott kereteket átlépné, a magyar alattvalók lelkét az uralkodó céljai ellen befolyásolná, rögtön megfelelő javaslattal ellátott jelentést tegyenek. Fe-

renc császár sajátkezűleg megjegyezte ez iraton, hogy a 11. §-on a változásokat meg kell tenni s be kell iktatni, hogy a vallási és politikai tárgyakat érintő értekezések elkerülendők, az elnök és helyettesének megerősítését, valamint a jegyzőkönyveket is revisio végett be kell terjeszteni eléje.

Az Akadémiával a besugók nem voltak megelégedve később sem. 1835. elején Döbrentey lemondása után különösen jó alkalom nyílt erre a titknoki választás miatt. A titkos rendőrség jelentette, hogy Széchenyi és köre a Wesselényivel szoros összeköttetésben lévő és forradalmi elveiről ismert Kölcsey Ferencet akarja megválasztatni, holott egyik sem jó, sem Döbrentey, sem Kölcsey, mert mind a kettő erős kálvinista. Egyébként is az a panasz, hogy vallási pártoskodástól vezetve Döbrentey nagyobbára reformátusokat választatott meg tagokul, úgy hogy nem-sokára protestans-református intézet lesz, amelyből a katolikusok a benne uralkodó türelmetlenség miatt visszavonulnak.

Reviczky jelzi a felséghez intézett¹³ jelentésében, hogy ez nem alaptalan, azért kívánta Döbrenteytől, hogy tartományi biztossá való kinevezésekor a titknoki állásáról köszönjön le. Véleménye szerint Kölcseynek — előző politikai viselkedése miatt — titknokká választásába még kevésbé lehet belenyugodni, mint Döbrenteyébe, éppen azért előterjesztést tett, hogy a január 26-ára Pozsonyba tervezett igazgatósági ülés elhalasztassék s ez ügyben felhívás ment a nádorhoz és Telekihez, hogy az új határidő kitűzésekor más választassék meg. Erre a felség augusztus 5-iki kéziratával nyomatékosan figyelmeztette Reviczkyt, amikor bizonyos lett, hogy a választó gyűlést Pestre, aug. 31-ére kitűzték.

Ugyanebben az időben azt is jelentette egy besugó¹⁴ május 12-éről, hogy az Akadémia tagjai két pártra szakadtak. Az egyik — a conservatív — párt vezetője Döbrentey, akik sokan vannak ugyan, de súlyuk, tekintélyük kevés. A másik — a reformáló — párt, akik közé tarto-

zik: Vörösmarty, Bajza, Széchenyi, Fáy, Helmeczy, Bugát stb. Ezek ugyan kevesebben vannak, de tekintélyük a nemzet előtt teljes, mert őket tartják a legtehetségesebbeknek. E két párt harcban van ugyan egymással, de nem feledkeznek meg az Akadémia rendeltetéséről: a magyar nyelv intenzív és extenzív kifejlesztésén egyformán buzgólkodnak és az Akadémia hitelének csorbítatlan megtartásán. Érkeznek is újabb és újabb adományok a társasághoz, az egyes tudományos szakokban pedig folytonos a munka, a magyar szótár csakhamar el fog az országban terjedni.

1836-ban az 5. nagygyűlésről (szeptember 11-én)¹⁵ részletes jelentés került a rendőrminiszter útján az uralgó elé. Eszerint a megyeházban folyt le 10 órától gróf Teleki József elnöklete alatt s magyar ruhában szabad volt a belépés. István főherceget is meghívták ünnepélyesen egy küldöttséggel (Keglevich, Széchenyi, Somsich stb.) A főherceg 11 óra körül jelent meg s belépésekor éljen-nel fogadták, de a gallériáról valaki azt kiáltotta utána: „a haza“, amin legtöbben megbotránkoztak. Teleki megnyitójában a nemzeti nyelvről több nem elég politikus kifejezés volt, Schedel beszámolt a működésről, közben panaszkodott a magyar nyelvnek az elmúlt században való elnyomatásáról, s tetszést aratott; a többi pont nem volt fontos. Az ülésen a legtöbb tag jelen volt, ott Cziráky, Eötvös tárnok, a personalis, Keglevich, sok ügyvéd, juratus. Wesselényi nagyon arrogánsul viselkedett: mikor Eötvös mellette elhaladt, Wesselényi mosolygott Schediussal. Széchenyi kellemetlenül érezte magát, hidegen beszélt Wesselényivel. Az ülés közben feltűnt Dessewffy is. Wesselényi a maga melletti székre hívta. Dessewffy továbbra akarta huzni a széket, de Wesselényi rátette a kezét s így Dessewffy kénytelen volt melléje ülni. Dessewffy zavarán nevettek, őt jellemtelennek tartják, mert Wesselényivel közeli barátságban van, nyilvánosan azonban visszahúzódik tőle.

Egyébként az a hír keringett, hogy Metternich Prá-

gában kolerában meghalt, a demokraták ezen örültek hogy a szent szövetség meg fog rendülni. Széchenyi 3 órákor az Akadémia tagjai tiszteletére ebédet adott s ezen Wesselényi is megjelent.

1837-ben (július 5-éről)¹⁶ az egyik besugó a pályadíjakról tett jelentést. Felhívta a figyelmet, hogy az Akadémia évenként díjakat tűz ki munkákra s a nyerteseket kinyomtatja, előbb azonban be kell nyújtani a censurához engedélyezés végett. Gyakran támadnak ilyenkor nézeteltérések, ha a censor egyet-mást kifogásol, hogyan helyteleníthet a censor olyan dolgokat, amelyeket egy tudós társaság már elfogadott. A besugó ezután nyomatékosan rámutat arra, hogy a baj folyton növekszik, mert botrányos művek készülnek és a munkák legkedveltebb témája a nemzetiség és nemzeti méltóság; kívánatos volna, ha a censurát szigorúan alkalmaznák.

Az 1837. évi nagygyűlést ismét felhasználta az egyik besugó,¹⁷ hogy az Akadémiára irányítsa a figyelmet. Kiemelte Gegő páter rövid előadását a magyar lakosságú moldvai községekben tett utazásairól. Az előadás, a besugó szerint, a közönség kedélyét izgatni akarta s nagy tetszéssel fogadtatott. Majd kiemelte, hogy Schedel és környezete gyakorolja az Akadémiában a hatalmat, ez a kör viszont Wesselényi betolyása alatt áll. Ez az ülés is világosan megmutatta, hogy Schedelék az elnöknél is hatalmasabbak. A sajtó ugyanis megtámadta Schedelt, hogy visszaél a titkári tisztevel, mert ismeri a jelige alatt pályázók neveit és ez alapon tetszése szerint adatja ki híveinek a jutalmat. Az elnök megvédte és alacsony rágalomnak minősítette a támadást. Az Akadémia másrészt politikát is kever tudományos hivatásába s az, hogy oly könyvek kapnak jutalmat, amelyeket a censura nem engedélyez a kinyomtatásra, minden skriblert arra sarkall, hogy a vallás és a kormány ellen írjon és gyakran jutalmat is kap. Ezt meg kellene akadályozni annál is inkább, mert az ifjúság az Akadémia könyvtárában megtalálja majd ezeket a kéziratokat és abból épületes dolgokat fog

tanulni.

Az 1838-iki nagygyűlésről Ferstl már azt jelentette,¹⁸ hogy a társaság veszedelmes demokratikus célzata most sem tagadta meg magát s ezért a felelősség az elnöklő Telekire háramlik, mert engedi, hogy ily perfid emberek, mint Schedel és hivei elaltassák. Ezek a demokraták mindig félrevezetik őt, s így történt meg most is az a botrányos eset, hogy Jósika *A két Báthory* című regényével első díjat nyert, s az elnök beszédében bizonyára a perverzcek jóakarátának megnyerésére, sem őfelségéről, sem József nádorról nem emlékezett meg, hanem a közvéleményről beszélve, kikelt azok ellen, akik az Akadémiát ócsárolják. De szélmalom harcot folytatott, mert senki sem ócsárolta az Akadémiát s úgy látszik, az elnök Schedelt és kompániáját tekinti az Akadémiának. Amíg Teleki áll az élen, az Akadémia rossz és az államra veszélyes iránya nem is változik meg, mert ahelyett, hogy tekintélyével a demokratákat visszaszorítaná, vezetteti magát általuk. Ők a díjakat saját párttársaiknak itélik oda. Ezen az ülésen is dr. Balogh és Kossovits kapta a 100—100 aranyas jutalmat. A szerencse csak az, hogy nincs közöttük senki, aki tehetségével vagy tudományával a maga rossz szándékára le tudná kötni a közönséget. Ez ülés sem hatott különösebben. Csak Czuczor aratott nagy tetszést Szepessy felett tartott emlékbeszédének végén e kijelentésével; „Adjon az Isten nekünk sok ily nagy hazafit!”

1838. novemberében (28 án)¹⁹ újra jelentés ment a rendőrminisztériumba a társaság veszélyességéről, úgy hogy a kormány beleavatkoznék, ha ismerné a viszonyokat. 1839. február 23-án²⁰ az egyik besugó felhívta a figyelmet Kossovich *Az ősi javakról* című könyvére, amely az Akadémiánál 100 arany nagy jutalmat kapott. Ezt a munkát a censor tűzre vetendőnek ítélte, a helytartótanács szerint is sok javítást kellene benne tenni, mert felháborító arcátlansággal szól némely helyen a fennálló monarchikus alkotmány ellen. A helytartótanács tanácsosainak

véleménye egyébként az, milyen irányzata lehet oly nyilvános intézetnek (t. i. az Akadémiának), amely ily szándékot helyesel és előmozdit. A művet visszaadták az Akadémiának.

Sedlniczky ebben az ügyben mihamarabb (1839. március 5.) ismert bizalmasához, Zz-hez (Steinbach pesti ügyvédhez) fordult, felkérve őt, tájékozódjék, igaz-e, hogy az Akadémia tudományos munkásság helyett demokratikus propagandát végez, s hogy milyen irányú a Kossovich műve, milyen a censura döntése s arra is, jutalmazott-e már az Akadémia elvetendő tartalmú művet. Sajnos, további adatom erre az esetre nincs.

A támadás 1839-ben is folytatódott.²¹ Április 1-én azt jelentette megint a besúgó, hogy az Akadémia jelenlegi összeállításában szomorú jelenség. Tagjai közül liberálisok: gróf Széchenyi, Wesselényi, Andrássy, Schedel, Vörösmarty, Bajza, Szemere, Czuczor stb., mérsékeltek, akiket a liberálisok orthodoxoknak hívnak: Teleki, Balogh, Döbrentey, Schedius stb.

Amit a kolomposok (Schedel, Vörösmarty, Bajza, Stettner és Fáy) javasolnak, azt keresztül kell vinni még az alapszabályok, az igazság, a törvények ellenére is. A kolomposok szabálytalanul hozzák be elvbarátaikat tagokul, így történt pl. Vásárhelyi mérnökkel (ki olyan, mintha Széchenyi titkára volna). Már annyira megy a dolog, hogy senkit sem választanak meg, ha előre nem áll a nagyszájúak véleményére. Czuczor győri kinevezése is figyelemre méltó, mert ő rontó hatással lesz az ifjúságra. Még egy pár ilyenfajta szellemi egyén s bizonyos, hogy a Kosuth-féle szellem ismét fel fog virágozni.

Az 1830-iki országgyűlésen az egyes résztvevőkről adott jellemzés ismét érdekes képet nyújt Széchenyiről a besugások alapján. Először is egybefoglalja Steinbach és Ferstl jelentéseit az 1825—27. országgyűlésről, hozzáfűzi azonban mások jelentéséből még a következőket 1825-27. országgyűlési szerepléséről: „Ezen országgyűlés végső szakában egyaránt heves ellenzéki volt és csak a magáno-

sok pénzügyi viszonyainak tárgyalásánál a saját adósságai miatt a 100 helyett 40 arányú fizetés mellett szólalt fel. (Ennek tényleg éppen az ellenkezője volt az igazság, mert Széchenyi a 100 helyett 100 forint fizetése mellett foglalt állást.) Pesten a hazafit játszott minden formájában, ő volt az ottani mágnes kaszinó lelke; a lóversenyek, a magyar Akadémia lelke, sőt még kereskedelmi utat is tett Magyarország érdekében a Dunán a Feketétengerig és éppen ezen útja miatt csak október 20-ára érkezhetett a pozsonyi országgyűlésre. Október 23-án jelent meg először a főrendek ülésén, amikor a főherceg nádor tudomásul adta, hogy a felség az ujonckérdésben a szükségesség kimutatását jóváhagyta. Ezen tárgyalásoknál nemcsak 50,000-re szavazott, hanem szükség esetén 100 ezret ajánlott és a nemesi felkelést is.

Amikor a főherceg nádor az ujonckrokról szóló törvénycikknek concertatiójánál megemlítette, hogy az idő rövidsége miatt a „conquivistis” és az „in sensus legum” szavak tárgyában még egyszer lehetetlen előterjesztést tenni, Széchenyi egyedül azt válaszolta, hogy a felség igazságos és még egy kísérletet kellene megtenni a törvényhozásra nézve e fontos tárgy ügyében. S erre ismételt lépések történtek a felségnél és ez később jóváhagyást eredményezett. Így rövid jelenléte alatt is az országgyűlésre nagy befolyást gyakorolt és már megérkezésénél az ellenzék és a fiatal mágnesek lelkesedéssel fogadták és e részről különösen általános tiszteletnek örvendett.²²

A titkos rendőrség nem riadt vissza attól sem, hogy a levelezéseket felbontsa és így figyelje meg a neki gyanús egyéneket. Ezek közé tartozott Széchenyi is. Ilyen elfogott levelek (intercepta) közül itt Berzsényi egyik levelét mutatom be. Berzsényi 1830. nov. 18-án a következőket írta egy levelében²³ Széchenyinek:

„Igazak, bölcsek, szentek Méltóságod intései s pirulva lép vissza az álmodó Hellenis, Hellen fiak közt nevelkede, szabad, tsatska, nyiltmellű, nem tudja mi a hamis

szemérem és hamis betsület, felkoszorúzva szokott a világ legszebb ünnepein a Persák Győzőjével andalogni és ölelkezni, s midőn most Alcibiadesünket gúnyoltatni hallá, meg akará pendíteni a persagyőző lantot, felejtve hevében időt, helyet, felejtve azt, hogy az éneklőnek olly sandikának kell lenni, hogy egyik szeme mindig égre, másik pedig mindig földre sandikáljon, s elfeledé a mi szegény földünket!! No de botsánat néki! Visszasompolygott már az agathoni vatsorákhoz, s nem egykönnyen fog hozzánk visszasompologni. S valljon miért? — Hitel p. 231. — Fájdalom! — Ne jöjjön Méltóságod Niklára! Nints itt egyéb, mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipafüst s egy durva democrata.“

Berzsényi Dániel levelének fenti részlete rendőri eljárás tárgya lett. Ferstl ugyanis 1830. december 16-án²⁴ németre fordítva felterjesztette Berzsényi levelét felvilágosításaival.

Megmagyarázta, hogy Berzsényi a vizsgálatok szerint híres, ünnepelt magyar költő, aki Niklán gazdálkodik kis birtokán; Dessewffy József pedig szintén nem kevésbé híres poeta, de igen exaltált, aki nemrégén megjelent könyvében (Taglalat) a gúny és satyra korbácsolásával támadt Széchenyre, Széchenyi a Hitel 231. lapján azt állítja és bizonyítja, hogy Magyarország fejlődésének legnagyobb akadályai a földbirtokosok.

A mellékelt levél — az allegoriát felbontva — azt jelenti, hogy Széchenyi bölcs és magasztos törekvései — Hitel, Akadémia, Casino — keltették életre az alvó patriotizmust. Az igazi magyar nem szégyenli, ha a hibákat felfedik, nem ismer álbüszkeséget, el akarja hárítani a ki-fejlődés akadályait és ha gúnyolni hallja azt az embert, aki minden módon mint egy új Alcibiades bátran erre a célra tör, akkor tollat kell ragadnia és Dessewffyhez így kell szólania: „nem érti, nem fogja fel a célt, bár szándéka jó; Magyarország becsületét akarja megmenteni, de ezzel árt a hazának. Azonban bocsánat neki! A szabad, önálló, felvilágosult idők el tognak jönni, bár ez nehéz-

séggel jár, mert ennek a nagybirtokosok a legfőbb akadályai" stb.

Nem vonatkozik Széchenyire, de éles világot vet a censurái viszonyokra az *Umrissé einer möglichen Reform in Ungarn, im Geiste des juste-milieu* (Von A. 8° I. Heft London 1833. Gedruckt bei Morlot.) c. műre vonatkozó tárgyalás még 1832. decemberében. Ezt a művet még 1832. végén szállították Magyarországba. A censura azonnal jelentést tett Reviczky kancellárnak, aki viszont mint külföldről behozott műre felhívta Metternich figyelmét. November 6-án felhívta a veszélyes műre azzal, hogy megcensurálásra Majláth Jánosnak adta át s hogy a mű nem Londonban, hanem Lipcsében Wiegandnál jelent meg. November 7-én felhívta, hogy a rendőrséggel vétesse a tiltott könyvek jegyzékébe.²⁵ Kiderült az is, hogy a mű szerzője Orosz József.

Metternich azonnal a drezdai osztrák követhez, gróf Colloredóhoz fordult, felhívta, találjon módot a mű elnyomására és továbbterjesztésének meggátlására. De Mérey personalis is felhívta Metternich figyelmét erre a munkára és a nem közönséges értelmi képességű szerzőre, Orosz Józsefre, akit kedvezőtlen körülmények kényszerítenek arra, hogy az ellenzék eszméinek szolgálatára álljon. Mérey kész volt magára vállalni, hogy Oroszt a kormány érdekeinek szolgálatára megnyerje, őt rögtön írói munkálataira felhasználja, sőt e mű megcáfolását saját maga által eszközöltesse.

Metternich arra való tekintettel, minthogy Magyarországon eddig is sokat irtak rossz célzattal és a küszöbön álló országgyűlést is fel fogják erre használni, kapott az alkalmon és december 5-én azt javasolta a királynak, mivel olyanok a leghasználhatóbbak, akik előbb a kormány ellenségei voltak, adjon felhatalmazást Méreynek, hogy Oroszt írói célból alkalmazhassa s szolgálatára szerint a titkos alaptól díjazhassa.

Ezt a király december 9-én jóváhagyta és ez alapon Metternich értesítette is Méreyt a felség felhatalmazásáról.

Vegye rá tehát Oroszt, hogy a saját művét cáfolja meg, éppen azért el kell hallgatni, hogy ő az *Umrissé* stb. szerzője, de azt is, hogy a kormány szellemében való írói munkásságra van szerződve. A díjazás teljesítményének értéke szerint állapíttassék meg, de lehető takarékossgal. A továbbiakat Méreyre bízta, de jelentést kért az eredményről és Orosz nyugtájának mellékelését.

Metternich egyuttal Sedlniczkyt arra hívta fel, állíttassa össze a külföldön megjelent veszélyes művek lajstromát s küldje meg a kancellárnak. Reviczky kancellárt pedig értesítette, mit rendelt el az *Umrissé* ügyében.²⁶

Colloredo drezdai követ 1833. május 27-én²⁷ azt jelentette, hogy az *Umrissé* Altenburgban nyomtatott az udvari könyvnyomtatónál, s hogy megtette a lépéseket a könyv elnyomására az ottani minisztériumnál, de azt a választ kapta, hogy 6—8 hét előtt már elküldték a példányokat Pestre Wiegandnak. Értesítette arról is, hogy a kassai és pesti Wiegand testvérek Lipcsében is berendezkedtek ily címen: Otto Wiegandsche Verlagshandlung in Pest und Leipzig s ez kétségtelenül a Magyarországra vonatkozó botrányos könyvek eredő helye lesz. Majd május 29-én újabb jelentést küldött Metternichnek, hogy az *Umrissé* kiadója nem a pesti Wiegand, hanem Hoffmann & Campe Altonában s hogy az *Umrissé* példányai lefoglaltattak, de hogy a pesti és kassai Wiegand összekötésben van az altenburgi könyvnyomtatóval. Metternich azután gondoskodott, hogy Reviczky és Sedlniczky is értesüljön erről a további eljárás végett.

1834-ben Ferstl jelenti²⁸ a pozsonyi országgyűlésről, hogy Torna megye főispánja elé terjesztette Széchenyit táblabírói kinevezésre azzal a megjegyzéssel, hogy e határozatról majd követés végett az összes megyéket értesíteni fogják. Az egyik táblabíró az ülésen így kiáltott fel, mint Ferstl írja: „Széchenyi gyújtott világot Magyarországon a Hitellel, s ha még néhány évig ellenállanak is ez eszmék ellen, annál ragyogóbb lesz majd az a nap, amikor az aristokratia örök sötétségét felderítik.”

Különös érdeklődésre méltók azok a jelentések, melyek a Széchenyinek rendezett fáklyásmenetekről számolnak be. Egy ilyen jelentés²⁹ hírül adja, hogy Széchenyi 1834. május 10-én délután Bécsből Pozsonyba érkezett vitorlával ellátott evezős csónakján s hogy útitársai Zerbst őrnagy, Canerci tanácsos, az amerikai Andersen és még két egyén voltak, s hogy 12-én Zerbsttel és Andersennel gőzhajón Pestre fog utazni. Felhívta a figyelmet Zerbstre, akit Széchenyi valószínűleg Kiss udv. titkárnál ismerhetett meg s jelezte, hogy este az országgyűlési ifjúság éjjeli zenével lepte meg Széchenyt, hogy hazafiasságának diadalát ünnepelje.

Ferstl még érdekesebb jelentést ad³⁰ az éjjeli zenéről. A juratusok rendezték éjjel fél 11 órakor lakása előtt. A városi zenekarral vonultak oda, mert a katonai zenekar részvételét Menger altábornagy nem engedte meg. A felvonulásnál kb. 30 fáklya égett s a menetben sok fiatal mágnás és követ is jelen volt. Mihelyt megszólalt a zene, Széchenyi lejött a lakásából a juratusok közé s üdvözölte őket. Azt mondotta, hogy ez az est feledhetetlen lesz előtte, mert hosszabb ideig távol lévén nem működhetett hazájában, azt gondolta, elfeledték és most éppen amikor az országgyűlésre gondolva szomorúan nyugalomra akart térni, ily szép vigasztalásban részesül. Beszéde alatt kalapját folyton a kezében tartotta. Szavai után megszólalt a zene és éljen. Majd így kiáltott fel valaki: „Ahogy Széchenyi él a hazáért, úgy éljen a haza Széchenyiért“, mire ismét nagy éljenzés következett. Erre hajadonfővel előlépett Széchenyi és azt mondotta, ha az Isten erőt ad neki, mindig a hazáért fog élni. Majd megint megszólalt a zene s ily felkiáltások hangzottak: „A hazafiság ritka példányképét, Széchenyi István grófot az Isten sokáig éltesse!“ „Isten tartson meg mindenkit, aki oly hű a hazához, mint Széchenyi.“ A felkiáltásokat nagy éljenzés követte s ezután a fáklyások Széchenyt lakásának ajtajáig kísérték, ahol csendes búcsút vett kíséreitől. Az ünnepeltetésnek 12 órakor már vége lett.

Ezt a jelentést Sedlnitzky a felségnek is bemutatta rendes jelentései keretében.³¹

1836. május 7-8-ára eső éjjel a jurátusok éjjeli fáklyásmenetet rendeztek Pesten Wesselényinek és Széchenyinek „a két demagógnak”, mint Sedlniczky a uralkodóhoz tett jelentésében őket nevezi. A menetet Balogh János követnek kancellistája, a később szerencsétlen véget ért Lovassy vezette először Wesselényi üllői-úti lakása elé, Az Üllői-úton meggyújtották a fáklyákat és megszólalt a zene. Wesselényit nagy éljenzéssel fogadták, Lovassy beszélt hozzá, Wesselényi meg izgató beszéddel felelt. Majd innen a menet elvonult a börze felé, Széchenyi lakásához. Az épület előtt félkörbe állottak zenesszóval és éljenzéssel. Széchenyi csakhamar megjelent. Őt is Lovassy üdvözölte, amire Széchenyi szelidebb hangon felelt, s látszott, hogy nem volt a megtiszteltetésre elkészülve. Beszédében feltűnő volt ez a rész: „Ha nem mindig így beszéltem és nem fogok úgy beszélni, amint azt az ifjúság szeretné, tulajdonítsák azt függő helyzetemnek.” Az ország anyagi helyzetét szeretné emelni, éppen ezért sok olyat kell megtennie, amit különben nem tenne. Szavait éljenzéssel fogadták, majd éltették feleségét, mire Széchenyi meghajolt; éltették gyermekeit is, amire Széchenyi azzal válaszolt, hogy gyermekeit jó hazafiakká fogja nevelni. Majd ismét zenészó következett s azután a tömeg széteszlott.³²

Egy másik konfidens meg így jelentette a fáklyásmenetet. Wesselényi megtiszteltetése után Széchenyi lakása elé vonultak. Széchenyi már lepihent, de a zene hallatára gyorsan felöltözködött és lement. Az üdvözlőbeszédre Széchenyi így felelt: Célja szent és azt hiszi, jól válaszoltta meg az eszközöket. A jövő meg fogja mutatni nem tévedett-e. A mű még alig hogy el van kezdve, még nagyon sok a tennivaló, a jelenlevők is résztvehetnek a munkában, de csak az utókor fejezi be. Intette a fiatalságot, menjenek csendben haza. Az egész gyülekezet nevében egyesekkel kezét fogott, némelyeket állítólag meg is ölelt.

Mint mondják, a grófné is megjelent az ablakban s hangosan megéljeneztek. 2 óra felé a tömeg eloszlott.

Egy harmadik jelentés szerint³³ Széchenyit Farkas üdvözölte. Széchenyi válaszában hazafiasságról beszélt, célzást tett, hogy őt nem értik meg, de a jövő jobban fogja megismerni, mentegette nejét, hogy az nem jött le, mire éljeneztek.

Felhívta a figyelmet a besúgó arra is, hogy a menetben a tűzérek zenekarának néhány tagja is részt vett egyenruhában.

Ezeket a jelentéseket Sedlniczky az államértekezleti tanács útján az uralkodó elé terjesztette.³⁴ Az államértekezlet tudomásul vételre tartotta alkalmasnak, és május 20-án az uralkodó tudomásul is vette.

E helyen kell megemlékezni a Széchenyi témesi látogatásáról szóló jelentésről, mert konfidens mindenütt volt. Ferstl 1834. szeptember 13-áról a temesmegyei gyűlésről tett jelentést,³⁵ amelyet Széchenyi a karzatról szemlélte. Az ifjúság azonban felismerte, a karzatra tódult, vállra kapta és az ülésterembe hozta, ahol nagy éljenzés között az asztalra állították. A rendek felszólították Széchenyit, tegye le a táblabirói esküt, s bár Széchenyi poros volt még az utazástól, a felszólításnak azonnal eleget tett. Az eskü után hosszú beszédet intézett a rendekhez, köszönetét fejezve ki a kitüntetésért és hazafiasságra buzdította őket. Este Ambrózy főszolgabíró Széchenyi tiszteletére ünnepélyes lakomát rendezett, melyen sok felköszöntő hangzott el s ezeket az ifjúság az utcáról zenével és kiáltozással kísérte.

Sok besúgó és konfidens volt ugyan, de sokan csak a hivatalos nyomásnak engedhettek. Éles világot vet erre egy 1836. május 14-iki jelentés Pestről.³⁶ A jelentéstevő nehéz szívvel írja, erősen kételkedik abban, hogy szolgálatra megbízható egyének találhatók lesznek-e, pedig erre most nagyobb szükség lenne, mint valaha. Stein pl. kéri figyelembe vétetni, hogy ő családapa s legalább gyermekeit nem akarja szerencsétlenné tenni. Meg van ugyanis

győződve, hogy Széchenyi rövid idő múlva mindent megtud, amit róla felsőbb helyre jelentenek, sőt Stein attól is tél, hogy magánál a pesti rendőrségnél is lehet áruló. Gróf Károlyi Lajos is hamarosan megtudott mindent, hogy mit jelentettek róla. Aki Magyarországon az oppositio ellen tesz valamit, az családja boldogságát is teláldozza. Austria iránt az ellenszenv terjed az országban s már a katonaság közt is gyökeret vert.

Nem érdektelen egy 1836-iki censurai eset. Hartleben kiadásában Pesten jelent meg Malven Ferdinánd szerkesztésében egy folyóirat: Bilder Magasin für allgemeine Weltkunde, amely azonban Bécsben Pichlernél nyomtatott. Ennek a folyóiratnak 1835. évi 21. számában a Mancherlei rovatban Urtheil einer englischen Zeitschrift über den Grafen Széchenyi címen cikk jelent meg, amelyben Széchenyi a Dunahajózásért való fáradozásaiért Nagy Péter orosz cárral van összehasonlítva. Erre a cikkre azonnal felhívták Metternich figyelmét, aki arra azonnal figyelmeztette Reviczky kancellárt. Reviczky előtt ismeretlen volt a folyóirat, azért vizsgálatot indított, mert ha a helytartótanács a bécsi hatóságok jóváhagyása nélkül engedélyezte, vagy a kiadó hatósági felhatalmazás nélkül adta volna ki, szigorúan intézkednie kellene. De közben a folyóiratról közelebbi értesülést szerezvén, kétségtelennek látszott előtte, hogy mivel Bécsben nyomják, az itteni censurának is ügyet kell rá vetni, azért felhívta erre Metternich figyelmét, aki rögtön tüzetes vizsgálatot kívánt Sedlnitzky rendőrminisztertől.³⁷ Sedlnitzky kérdőre vonta a censort, Habruschek Vencelt, miért engedélyezte azt a cikket minden kifogás nélkül.³⁸ A szegény censor február 21-én azzal mentegetőzött, hogy mivel a cikk közlésének alapja annak kimutatása, hogyan ítélkeznek Angliában egy osztrák (!) alattvaló dicséretreméltó fáradozásairól s mivel az ítélet a cikkben sem Széchenyire, sem a birodalomra nézve nem volt kedvezőtlen, engedélyezte annál is inkább, mivel a cikk tulzottan dicsérő, holott az angolok ritkán méltányolják az osztrák alattvalók érdemeit.

Ezen okokból nem talált jogcímet a törlésre, sőt akkor bántotta volna a lelkiismeret, ha a közlést megtagadta volna.³⁹ Sedlnitzky mindezt jelentette Metternichnek azzal, hogy a cikk közlését nem tartja ugyan helyesnek, a censort meg is intette, de ezzel annál inkább meg kellene elégedni, minthogy intézkedett, hogy hasonló esetek elkerülése végett a lap számát végső döntésre hozzá kell terjeszteni. Ezt az eredményt Metternich közölte Reviczky kancellárral.⁴⁰ Reviczky március 8-án köszönte az értesítést. Szerinte a censor megérdemelte az intést, mert nem vette észre a mérget, amely Széchenyinek és Nagy Péternek neveltséges és csúszó-mászó összehasonlítása mögött rejlik s amely objective és subjective is helytelen és valótlán, mint satira pedig Magyarországra való tekintettel vakmerő, Széchenyre nézve túl keserű. Egyébként a censornak az az elve, hogy más művekből való idézés megengedhető, minden tekintetben aggasztó.⁴¹ Metternich nem késett ez utóbbi megjegyzést Sedlnitzkyvel közölni, hogy erre pótlólag utasítsa a censort és hasson oda, hogy a censura különösen a lapokkal szemben a legpontosabban kezeltessék.⁴²

Az érdekes censurái esetek közé tartozik Széchenyi első könyomatú arcképe keletkezésének története 1835—6-ból. Az 1835. év politikai szempontból súlyos volt Széchenyre. A kormány őt tartotta az 1832—36. országgyűlés liberális ellenzéke vezérének, éppen azért gróf Sedlniczky rendőrminiszter Metternich és az uralkodó parancsára Széchenyi minden lépését ellenőriztette. S minthogy Wesselényi érdekében — akit a kormány éppen akkor vont kereset alá erdélyi és szatmármegyei beszédei miatt — sokszor utazott Bécsbe és tárgyalt a nádorral, a magyar kormányférfiakkal, az ellenzék vezéreivel, a magyar kémeknek, besúgóknak bő alkalmuk nyílt a titkos jelentésekre s ezeket egynéhányszor oly súlyosaknak tartotta Metternich, hogy védekezésre szólította Széchenyit. Ez meg is történt, úgy, hogy hosszabb tárgyalás után az iratok egyelőre ad acta kerültek.⁴³ A megfigyelés azonban szí-

gorúan tovább folyt s természetszerűen olyan mozzanatokra is kiterjedt, amelyek Széchenyi személyével voltak kapcsolatban. Így került 1835. közepén Széchenyi könyomatú képe censurai tárgyalás alá.

Tomola Ferdinánd pesti váci-utcai cs. kir. priv. lithografiai intézet-tulajdonos, egy „művészeti, földleirési és hangászati” bolt tulajdonosa arra a gondolatra jutott 1835. közepe táján, hogy képet készíttet a nagy hírnévnek és köztiszteletnek örvendő gróf Széchenyi Istvánról, aki oly sok intézményt alkotott s aki oly sokat fáradt Pest városának és az egész országnak előhaladásán. Tomola ezt nem önzetlenül határozta el, mert joggal remélte, hogy vállalkozását nagy anyagi siker fogja kísérni. Ebben ugyan alaposan csalódott, mert biz elég erkölcsi és anyagi kellemetlensége támadt e vállalkozásából kifolyólag.

Tomola mindenekelőtt felkérte Széchenyit, festesse le magát. Ez meg is történt, mert Einsle Antal (1801—1871.) akkor Pesten működő bécsi festő 1835. júniusában tényleg meg is festette Széchenyit mellképben. Ezen mellkép után Schindler János bécsi tanár ívalak nagyságú rajzot készített. A kép felső részének közepére Széchenyinek mellképe került (Einsle után) felhők között; a felhők alatt balról a Vaskapu képe látható két gőzhajóval, jobbról pedig a Lánchíd a Dunával, a Dunán gőzhajóval; a rajz alsó részén pedig Széchenyi címere van zászlók, ágyúcső, ágyúgolyók, kard és örökégő között; még ott van Minerva szobra, egy lant, papirtekercs és szobrok, továbbá három könyv: kettő csukott, de az egyik fölött egy bagoly áll, a harmadik könyv pedig nyitott, e felírással: „Egyesületek. Munkád 37-dik” (a többi írás olvashatatlan s csak sorokat jelképez.) Ezt a rajzot Tomola Höfelich bécsi könyvnyomtatászatába adta sokszorosításra. A lithografizálást a nyomtatott kép szerint Clarot I. B. végezte. A kép rajza és próbale nyomata a hozzátartozó magyarázattal a bécsi censura elé került engedélyezés végett. A bécsi censura nem tett semmiféle kifogást, de felterjesztette Sedlniczkyhez. Sedlniczky viszont 1835. július 25-én Metternich elé terjesztette s úgy

vélte, hogy az engedélyt mindennek előtt Széchenyi beleegyezéséhez kötné; egyébként pedig azt tartotta, hogy a képen ábrázoltnak apotheosiszerű beállítási módja miatt, tekintettel Széchenyi „ismert politikai karakterére” és a szerepre, amelyet az országgyűlési ellenzék sorában elfoglal, meggondolandó volna, tanácsos-e oly kép terjesztése a mostani időben, amikor az várható, hogy a kép megjelenését, — a tulajdonképeni alkalmat, t. i. Széchenyinek a dunai hajózás céljaira való felhasználását nem is tekintve, — az ellenzék körében nagy lelkesedéssel fogják fogadni. Ezen okokból vegye is Metternich fontolóra e censurai ügyet és a magyar kancellár véleményének meghallgatásával közölje vele, megengedhető-e a könyomatú arckép.⁴⁴

Metternich augusztus 8-án válaszolt s magyar kancellárral egyetértve, megjegyezte, hogy a képen a Széchenyi alapította egyesületek apologiáját a censurai hatóság semmikép se engedje meg, éppen azért a nyitott könyvön levő szavak elhagyandók, vagy más jelkép választandó, vagy pedig a könyv legyen csukott, e felirattal: *Hitel*. De egyúttal figyelmeztette Metternich Sedlniczkyt, hogy hallomása szerint a lithografia már egyesek birtokába került, holott a kiadó még nem kapta meg az engedélyt. Ha ez igaz, a censura járjon el szigorúan, kobozza el a kinyomtatott példányokat, vonja meg a kiadótól a szabadalmat. Még aug. 27-én pedig megküldötte a rendőrminiszternek a *Pester Zeitung* egyik számát, amelyben Tomola a censurától még jóvá nem hagyott képet eladásra hirdette, kérve az intézkedést a censurai előírások ezen áthágása ellen.⁴⁵ Sedlniczky azonnal a magyar kancelláriához fordult, mert a bécsi hatóságok Metternich véleményének megfelelő utasítást kaptak s Tomola a még nem engedélyezett képet eladásra kínálta. Minthogy azonban a bécsi rendőrfőigazgatóság Höfelich könyomót igazolásra szólította és ez igazolására bemutatta a képnek egy lenyomatát, amelyre Széchenyi beleegyezését írta rá s Reseta pesti censor *admittitur*-jával volt ellátva, Sedlniczky a kancellár bölcs belátására bízta, mit tegyen Tomola üzelmei és a pesti censurától hamis

úton szerzett engedélye tárgyában s a képek forgalomba hozatalának megakadályozására.⁴⁶ Reviczky magyar kancellár október 31-én válaszolt a rendőrminiszternek. Válaszában elítélte Tomola eljárását, hogy csalással szerezte meg az engedélyt, de véleménye szerint Höfelich könyomó is szabálytalanul járt el. Tomola viselkedése megtorlásra méltó ugyan, de most már a feltűnés elkerülése végett nem lehet mást tenni, mint hogy a helytartótanács meg fogja dorgálni Tomolát és tudtára adja, hogy a legközelebbi visszaélés felfedezése alkalmával elveszti szabadalmát. Ez az eljárás annál helyesebb, mert tudomása szerint a kép nem keltett nagy benyomást és éppen akkor irányulna reá a figyelem, ha most keményebben járnának el az ügyben. Reseta eljárása pedig világosan mutatja a magyar censura hiányait és a reformálás sürgős szükségét.⁴⁷

Pontosan nem lehet megállapítani, mi volt Tomola csalfasága. Valószínűleg az, hogy Tomola Bécsben a censuránál megtudta, hogy Széchenyi beleegyezését kívánják. Ezt megszerezte, mert a rendőrminisztériumhoz beterjesztett példányon a balsárokban alul Széchenyi e szavakat írta: „Gegen die Vervielfältigung u. Veräusserung dieser Lithographie habe ich nichts einzuwenden. Graf Stephan Széchenyi.“ Tomola ezután kieszközölte a pesti censura engedélyét, amit a kép jobb sarkában levő e feljegyzés igazol: „^{3/8} (aug. 3.) admittitur Reseta.“ Tomola így a bécsi censura feltételeinek eleget vélt tenni, azért hirdette, sőt az engedély reményében el is adott néhány képet.

Tomola még 1835. októberében beterjesztette a helytartótanácsához mentegetőzését (Mérey Sándor alelnökhöz), amelyben részletesen ismertette a kép keletkezésének történetét, előadta, hogy a censurai szabályok szerint járt el, nem tételezhette fel, hogy egy censurázott és németül is megjelent műből, a *Világ*-ból vett jelképet botrányosnak fognak találni, hogy nem is tudja, mi hibát követett el, mert hisz még Széchenyi beleegyezését is megszerezte.⁴⁸

December 25-én — mivel még mindig nem kapott végzést — Tomola a rendőrminiszterhez fordult s előírásos

eljárására, 1000 forintos anyagi veszteségére hivatkozva, kérte a kőlap kiadatását. Minthogy az elintézés késett, 1836. április 23-án a kancellárhoz fordult újból, közbenjárását kérve. Erre Reviczky Sedlniczkyhez fordult, aki meg február 6-án jelezte, hogy a zárlat a kőlap ügyében csak akkor oldható fel, ha a Höfelich ellen megindított vizsgálat befejezést nyert.

A további fejleményekről jelenleg nincs még több adatom, de kétségtelen, hogy Tomola a lefoglalt kőlapot megkapta, a nyitott könyvnek felírását el kellett azonban tüntetni s a kép így is került a forgalomba. A felírási példányokból is megmaradt néhány. Eddig három ismeretes: az egyik a bécsi belügyminisztérium aktái között, a másik az Akadémia Széchenyi Múzeumában, a harmadik a Szépművészeti Múzeumban.

Az 1832—36. országgyűlésen 1835-ben I. Ferenc halála után heves küzdelem támadt Ferdinánd király címe miatt, mert mint osztrákcsászár e néven az első, mint magyar király az ötödik volt. Nehéz küzdelembe került, míg az országgyűlési ellenzék kivívta, hogy az uralkodó címében a magyar szempont is érvényesült. Éppen ebben az időben akarta a Dunagőzhajózási Társaság egyik új hajóját az uralkodóról „I. Ferdinánd”-nak elnevezni. Mihelyt Széchenyi erről tudomást szerzett, 1835. augusztus 25-én levelet intézett b. Puthon bécsi bankárhoz, a társaság igazgatójához, amelyben kijelentette neki, ha ez megtörténik, rögtön lemond társasági választmányi tisztségéről és kilép a társaságból, mert ez az elnevezés a történelem után nagy visszataszítást szülne s ezért őt (Széchenyit) tennék felelőssé. Kérte azért, adjanak a hajónak más nevet, mert fájna, ha vissza kellene vonulnia, egyrészt mert szép, nemzeti üzem az, másrészt, mert szeret *Puthon vezetése alatt működni*.

Széchenyinek ez a levele egész tertedelmében Metternich elé került,⁴⁹ aki azonnal megküldötte ezt a nádornak. Szerinte a levélből világosan kitetszik Széchenyi jelleme: hízeleg Puthon bankárnak, büszke arra, hogy „vezetése alatt áll”, ő, aki a függetlenséget mindennek elébe

helyezi, egy hajós társasági vállalkozónak engedelmeskedik, de a királynak nem; úgy hiszi Széchenyi az egyeztetést, hogy a király mondjon le nevééről. Ilyen szellemekben a csalódás és hazugság emberei élnek. Széchenyi nem meri a hajónak az I. Ferdinád nevet adni, ezt megérti Metternich, mert szerinte Széchenyi azokhoz tartozik, akik leginkább hozzájárultak a zavarcsináláshoz. Arra kérte tehát a nádort, fordítson figyelmet Dercsényi küldetésére.

A nádor szeptember 6-iki levelében⁵⁰ más véleményen volt. Szerinte Metternich túlságos szigorúan ítélte meg Puthonhoz intézett levelét. A nádor nem látott mást abban, mint Széchenyi nagy hiúságának kitörését, mert fél a kompromittálástól, Magyarországon őt ugyanis igen sokan, de különösen az ifjúság úgy tekinti, mint aki a gőzhajózás ügyének serkentője volt s azt ma is vezeti. Széchenyi attól aggódik, hogy ha most, amikor az az esztelen nézet van az országban, hogy a császárnak, mint magyar királynak V. Ferdinándnak kell magát neveznie, a hajót I. Ferdinándnak neveznék el, ezt neki fogják felróni s ezzel népszerűsége meg fog csökkenni. Túlságosan gyöngé lévén, hogy az eszmét megakadályozza, és oly hiú, mert azt hiszi, mindent keresztül tud vinni, levelével a gőzhajózási társaság igazgatóságát a saját nézetének követésére akarja bírni, hogy majd e dolog érdemét magának tulajdoníthassa. Az is lehet, hogy Széchenyi beszélt arról, miért ne engedhetne a felség a rendek kívánságának; biztosan tudja mégis, hogy Széchenyi az országgyűlésen négy héttel ezelőtt a rendek ellen nyilatkozott. Megjegyzi ezután a nádor, hogy az ellenzék befolyása alatt általános lett a nézet, hogy a felségnek magyar okmányban magát V. Ferdinándnak kell neveznie.

Széchenyit az a körülmény, hogy az éppen akkor a kormánytól eljárás alá vont Wesselényit bajában nem hagyta el, még gyanúsabbá tette a kormány és a besúgók előtt. 1835. november 3-án⁵¹ Ferstl a kerületi ülés lefolyásáról igen terhelő jelentést küldött. Szerinte ezen az izgatott lefolyású gyűlésen megjelent Wesselényi, Beöthy és

Ragályi között foglalt helyet, élénken beszélgetett velük és arckifejezéssel, integetéssel fejezte ki tetszését, így buzdítva azokat, akik a kormány ellen a legdühösebb kirohánásokat tették. Ez alatt Széchenyi a terem szemben lévő részén ugyanezt a játékot folytatta, sőt később átment Wesselényihez és hosszasan beszélgetett vele. A két férfi jelenléte lényegesen hozzájárult a jóérlműek zavarba hozásához, az ellenzék felizgatásához, a vita zabolátlan tüzességéhez. Természetes, hogy Sedlniczky már másnap felterjesztette a felséghez ezt a jelentést, bizonyosságul, hogy Széchenyi és Wesselényi irányítja az ellenzék „űzelmeit.“

Bizony sűrűn mentek fel ilyen jelentések! Már november 9-én⁵² Sedlniczky ismét jelenti a felségnek, hogy Széchenyi és érdekkörének állandó megfigyeléséből kiderűlt: hogy a megűresedett koronaűri műltűság elnyerésére tűrekszik, hogy keresi az ellenzékű pűrt legismertebb vezetűiivel a csatlakozást, kűzeledik ezek aggasztű elveihez, de kűlűnűsen az erdelyű forradalmi korifeusokkal is keresi az összekűttetűst.

A koronaűri választűsrűl meg Ferstl november 12-én kűt jelentűst kűldűtt.⁵³ Az elsőben jelenti, hogy mielőtt a jelölűseket tartalmazű kirűlyű leűrat a nádor elnűklete alatt tartott vegyes gűűlűsen felolvastatott volna, azt indűtvűnyozta Kűvűr temesű kűvet, hogy kűrűjűk fel a felsűget, jelűlje a nagy érdemeket szerzett Szűchenyűt a műltűsűgra. Szűchenyi azonban felszűlűlt, álljanak el e meg nem érdemelt kűtűntetűstűl; a jelűlés joga kűzűrűlűg őfelsűgűű s ezt respektűlni kell, a kirűly jogainak fenntartásűűt életűt is kűsz kockűztatni. Ezutűn felolvastűk a kirűlyű leűratot a hűrom jelűlttel. Nagy lűrma keletkezett. A nádor űgy prűbűlűta megűllapűtani a vűleműnyeket, hogy a jelűltek nevűt megmondta s akik azt kűvűntűk, felűllűtak. A lűrma azonban tovűbb tartott; vűgre is felkűrtűk a nádort, jelentsű ki az eredműnyt. A nádor erre — minthogy Szilassy megűlűzi a jelűlésben Batthyűnyt s rűgen nem volt evangeli-kus koronaűr — a tűbbssűget Szilassy mellett mondotta ki.

A műsik jelentűsben Ferstl e gűűlűs hatűsűt jelle-

mezte. Eszerint mindenki, aki az ultraoppositióhoz tartozik, úgy nyilatkozott, hogy nagyon keserű a hangulat, mert a kormány a nemzet általános óhaját (t. i. hogy nem jelölte Széchenyit) váratlanul mellőzte. Még a protestánsok is tiltakoznak ez ellen s hogy a kormány inkább egy félholtat (t. i. Szilassyt) jelölte s nem engedett a Széchenyi iránt megnyilvánuló közvéleménynek. Azzal vigasztalódnak, hogy Szilassy nem élhet sokáig s akkor Széchenyinek nem szabad kimaradnia, sürgősen és nyomatékosan fogják is őt őfelségének a legközelebbi jelölésre ajánlani. Széchenyi — mint Ferstl tovább jelenti — szentül meg volt győződve, hogy a jelöltek között van s mikor az ellenkezőről meggyőződött, úgy meg volt illetődve, hogy rosszullét ürügye alatt lemondta a nála tartandó ebédet s néhány napra el akart utazni.⁵⁴ Nagy Pál nyilatkozata szerint nem volt okos, hogy a kormány nem fűzte magához Széchenyit. Széchenyi beszédének azt a részét, t. i. hogy ő senkit sem kért fel, hogy az ő érdekében szólaljon fel, az ellenzék is feleslegesnek találta, mert e részből éppen az ellenkezőre lehetne következtetni.

Sedlniczky már november 13-án felterjesztette a felséghez a jelentéseket.

Az államértekezleti tanács is foglalkozott ezen jelentések alapján Széchenyinek a koronaőri állás után való törekvéséről, az erdélyi ellenzékkel való valószínű titkos összeköttetéséről. Szerinte az ellenzékkel való üzelvei már régen beható megfigyelés tárgya, de mivel a nádor is értesült már erről, jelenleg nincs ok különleges intézkedésre. Ezen az alapon a felség november 22-én tudomásul vette a jelentést s azt az utasítást adta, hogy Széchenyi tovább is észrevétel nélkül szigorúan megfigyelendő.⁵⁵

Erről az országgyűlésről való egy képtelen jelentés, éppen midőn a kormány szigorú eljárásra határozta el magát és az országgyűlési ifjúság közül többet letartóztatott.

E szerint egy ismeretlen besúgó 1836. szeptember 10-én⁵⁶ (úgy látszik Badenből) azt jelentette, hogy hallo-

más szerint az ellenzék Károlyi Györgyöt szánta nádornak, ha az ifjúság által tervezett forradalom kitör Magyarországon. Gyaníthatólag Wesselényi lenne majd a király, mert Széchenyi állítólag visszavonván magát, tekintélye az ellenzék előtt súlyed. Széchenyi eljárásának oka abban van, mert látja, hogy a patriotizmus fellendülése az alkotmányra nézve veszélyes irányzatot vesz s ez sohasem volt törekvése és szándéka.

A letartóztatott ifjak tekintetében az az általános vélemény Pesten, hogy nem voltak veszélyesek, éppen azért nem kellett volna velük törődni.

Nem érdektelenek a következő censurai esetek.

1837-ben a *Nemzeti Színházban* Fáy András *A külföldiek* című vígjátékát adták. A vígjáték egyik szereplőjét, az angol utánzót Egressy játszotta, teljesen Széchenyi maszkjában, vastag szemöldökkel, rövidre nyírott bajusszal, de ruhájában, testtartásában és járásában is teljesen Széchenyit utánozta, oly sikerülten, hogy a közönség azonnal Széchenyi nevét mormolta. Széchenyi is jelen volt az előadáson családjával. A közönség egy része az utánzásban nevetett, a másik része megbotránkozott. A jelentésvető konfidens szerint illetlen dolog volt Széchenyi parodizálása, annál inkább, mert Bajza József igazgató illemérzékének csekélységéről tanúskodott, neki mint Széchenyi pártfogásából megválasztott akadémikusnak alelnöke iránt több tiszteletet kellett volna tanúsítania.⁵⁷

Ugyancsak 1837-ben a Jelenkor december 12-iki (97.) száma az *Erdélyi Híradó*-ból átvett egy cikket Rajka Péterről, illetőleg nagy mechanikai és phisikai tehetségéről. Az egyik konfidens sietett feljelenteni a cikket a benne levő azon nagy „lapossága és hízelgése” miatt, hogy Széchenyit magyar Apollónak nevezi.⁵⁸

Nem volt jóakarattal Széchenyi iránt az a besúgó sem, aki az 1838. december 3-iki *A királyleány, mint koldus* előadásáról tett jelentést. Kiemelte, hogy mennyire feltűnt Széchenyi viselkedése az előadás alatt.⁵⁹ Valahányszor ugyanis a darab egy-egy liberális elvét a közönség

megtapsolta, Széchenyi előbb környezetéhez fordult s megjegyezte: „No, fogadok, most megnyilvánul a korszellem (t. i. az ifjúság nézete)” és ha a taps bekövetkezett, jóízűen kacagva kiáltotta: „Korszellem, korszellem, nem találtam el!” Megjegyzi azt is a besúgó, hogy Széchenyi az előadás végén kijelentette azért, hogy a színházról a jövő országgyűlésen is gondoskodni kell.

Egy másik besúgó 1839. január 29-én Szigligetinek Gvadányi után készített Rontó Pál-járól tett jelentést.⁶⁰ De csak azt a helyet emelte ki, ahol Rontó Pál Madagaszkár szigetéről való hazatéréséről beszél. Tengeren akar a Fekete tengerig s onnan a Dunán át hazájába térni, bár itt áthatolhatatlan sziklák akadályozzák a hajózást, de közben támadni fog egy nagy hazafi, aki e sziklákat ki-robbantja. E célzást Széchenyre nagyon megtapsolták. Hozzáfűzte azonban a besúgó, mily jelentéktelen ebben Széchenyinek az érdeme, s hogy mégis elhomályosítja a kormány áldozatait s hogy a jóérművek haragszanak a censurára, mert nem törölte ezt a célzást, hiszen nem is igaz, hogy Széchenyinek oly nagy szerepe volt e téren, mint amilyent neki tulajdonítanak, a kormány áldozatait pedig, amelynek minden köszönhető, nem méltatják figyelemre.

Nem Széchenyre vonatkozik, de nem kevésbé érdekes egy másik eset. Az 1838. febr. 16-iki rendőri értesítő könyv megjegyzi egy konfidens jelentése alapján, hogy Szigligetinek *Vazul* című drámáját nagy tetszéssel adták elő a Nemzeti Színházban. Feltűnő sok liberális kijelentései voltak. Egy helyen azt mondja, hogy minden idegent ki kell űzni Magyarországból, ha a magyar nemzet fel akar virágozni. Hozzáfűzte a konfidens, hogy egy évvel ezelőtt hasonló tendenciájú darabot írt Szigligeti, a *Dienes, vagy a királyi ebéd*-et s hogy félni kell, hogy Szigligetít a közönség tetszése még vakmerőbbé teszi. Egyébként is vakmerő ellenzéki, gyűlöletessé akarja tenni a németeket. Magán viszonyai miatt is gyanús. Atyja tudtán kívül maradt ki az iskolából valami kihágás miatt, vándorszínész lett,

Szathmáry nevét Szigligetire változtatta. Rossz színész, de jobb író, aki Bajza igazgató mellett jegyző. Felhívta a konfidens a figyelmet arra is, hogy korlátozni kellene Szigligeti vakmerőségét és munkáit szigorú censura alá kellene vetni.

Az államértekezlet javaslatára, amely elé ez az értesítő került. Pálffy magyar kancellártól közelebbi felvilágosítást kért a király. Pálffy a nádorhoz fordult felvilágosításért, hogyan engedhetett meg a censura ily botrányos művet, s hogyan lehetne ilyen eseteket a jövőre nézve, megakadályozni. A nádor azzal válaszolt, hogy a *Királyi ebéd*-et Pongrácz, *Vazul*-t pedig Treszinszky censurázta s hogy a botrányos részek töröltettek; hogy a *Vazul*-t előadása után be kellett tiltani, mert a színészek a törölt részeket is felhasználták az előadásnál, a *Királyi ebéd*-ben azonban nincsenek ily részek, hacsak a színészek nem függesztettek hozzá. Ily esetek megakadályozására el kellene rendelni, hogy a színészek censurázás előtt ne olvashassák el a színdarabot s hogy ha a színész a szövegtől eltér, büntetessék meg, az igazgatóságot pedig tegyék felelőssé.

Minthogy Pálffy ezzel egyetértett, az államértekezlet javaslatára a király ezt el is rendelte azzal az utasítással, hogy az előadások pontos *megtartásáról* gondoskodni kell.⁶¹

A legfőbb hatóságok eljárásának kicsinyességére fényes példa a következő. A cseh Kolowrat államértekezleti miniszter 1836. március 3-án kíváncsi volt arra, hogy Széchenyi felesége, volt özv. gróf Zichy Károlyné nyugdíját beszüntették-e és mely napon. Az államértekezlet előadója rögtön Sedíniczkyhez fordult felvilágosításért, ez pedig „személyes bizalommal” konfidensét, Steinbach Ferenc ügyvédet kérte meg, hogy minden feltűnés elkerülésével szerezzen erről megbízható felvilágosítást. Steinbach ezt azonnal megszerezte s jelentette, hogy a nyugdíjat beszüntették a Széchenyivel kötött házassága napján, 1836. február 4-én. A rendelet erről február 10-én került a kifi-

zető pénztárhoz, megjegyezte egyuttal, hogy semmi esetre se élvezhette volna tovább a grófnő a nyugdíját, mert ezt csak úgy fizetik ki, ha negyedévenként igazolja életben létét és özvegy voltát.⁶²

Ez adatokból is kitűnik, hogy Széchenyi személye egyáltalán nem volt kedvelt a besugók, de a hatalmon lévők előtt sem. Egyaránt félték tőle és rajta voltak, hogy őt a lehető kellemetlen színben tüntessék fel. Ezt mutatja különösen az a jellemzés, amelyet Sedlniczky rendőrmiszter utasítására Ferstl Lajos renfőfőbiztos állított egybe a régi és új besugó jelentésekből meg az országgyűlési szereplésből az 1832 6-ik évi országgyűlés végén 1836. május 4-én.⁶³

E szerint gróf Széchenyi István cs. kir. kamarás és kapitány a hadseregben (már 1826-ban kilépett rangja nélkül) körülbelül 50 éves (csak 45 volt), katolikus, rövid idő óta az elhunyt gróf Zichy Károly, kamarai elnök özvegyét vette feleségül, sokoldalú, de nem alapos képzettségű, angol szokások utánzója, híres, vállalkozó és kitartó, rendezett vagyonú és a liberálisoknál nagy hazafi hírében álló; emellett nem tagadható nyílt jelleme, a jóért való fogékonysága, épügy finom műveltsége és sok tapasztalata.

Gyenge oldala mindenekelőtt feltűnő törekvése népszerűség után és leküzdhetetlen vágya a tapasztalt, tudós, hazafias férfi híre után, amiért szereti a különcöt adni; az általa kiadott műveket, a külföldön szerzett tapasztalatokat, a nevében vagy hatására alakult intézményeket, valóban létesült vagy tervezett vállalkozásait, építkezéseit, stb. dicsérgeti és kész ennek a hírnek minden áldozatot meghozni.

Az 1825—27-iki országgyűlésen Széchenyi volt az, aki Wesselényi rossz principiumait magába szította és akkor Nagy Pált ideálként tisztelte, gróf Eszterházy Mihállyal együtt valamennyi fiatal mágnás közt a legtulzóbbak egyike, megalapította gróf Károlyi Györggyel a nevéől hirhedtté vált Széchenyi reuniont és mint a mágnás-ellenzék vezetője, beszédeivel — amelyek még a magas tábla iránti

tiszteletet is megsértették, — a főherceg nádor őfenségének megrovását is maga után vont.

Az említett reuniont az országgyűlés elszéledése után azonnal Pestre vitte át, ahol ezt különösen az ő befolyására állandóbban és kiterjedtebben megszervezték és az az ő hatására Magyarország minden jelentékenyebb helyén utánzásra talált.

Terveit folyton erőszakolva Széchenyi Pesten ezen úgynevezett mágnáskaszinó lelke volt és lóversenyek rendezésével, a magyar akadémia emelésével, a Dunának a Fekete tengerig való beutazásával stb. nemzetének figyelmét folyton nagyobb fokban tudta felkelteni.

Ezen útvjáról visszatérve 1830. október 20-án érkezett meg Pozsonyba, ahol a fiatal mágnások nagy lelkesedéssel fogadták, az országgyűlési tárgyalásokon azonnal lényeges befolyást gyakorolt és ugyanott a fenség kívánsága ellenére tett javaslatai a legkiválóbb oka volt annak, hogy a királyi diplomában és az újonckérdésben legfelsőbb helyről engedmények adattak.

De a jelenlegi országgyűlésen is a főrendi táblán mindjárt a tárgyalások kezdetén Wesselényivel jelentős szerepet vitt, a cs. kir. fenség mégis mindig a mérséklet korlátai közé vezette, ha beszédei túlzók voltak, pl. a válásügyben, amikor e kérdésnél tett tiltakozását még a jegyzőkönyvbe is kérte felvételni; erre Pozsonyt elhagyta és a Duna szabályozás, gőzhajózás, pesti híd és nemzeti színház, vasútak, stb. terveivel foglalkozott s csak időnként jelent meg az országgyűlésen egy-egy őt érdeklő tárgy előmozdítása végett.

A mágnástábla 1835. július 6-iki ülésén a Balogh-Wesselényi ügyben a sajtószabadság védőjeként lépett fel, de a cs. kir. fenség idején félbeszakította és a napirendhez utasította, amire akkor elhallgatott; erre azonban 1835. október 27-én támogatta e rendek javaslatát a katonai ellátás megszüntetése tárgyában; november 30-án demagognak mutatkozott, amely napon ezen országgyűlés törvénycikkeinek magyar fogalmazása érdekében a

magyar nemzetiség javára heves beszédet tartott; az országgyűlés vége felé ugyan a magas kormány iránti lojalitás mellett foglalt állást, éppen úgy az adózás ügyében a rendek túlzása ellen; de azért a legszorosabb összeköttetésben maradt br. Wesselényi Miklóssal és egyéb ellenzéki korifeusokkal és magánkörökben az országgyűlés bezárása előtt leérkezett legmagasabb resolúciókról, amelyek őt egyáltalán nem elégitették ki, azontúl elítélőleg nyilatkozott.

A jelen országgyűlésen való jelenléte a túlzó ellenzék erejének kifejtéséhez lényegesen hozzájárult, mert ezen párt fejeivel, névszerint Wesselényivel, Deákkal, Baloghgal, Beöthyvel folyton szoros összeköttetésben volt és népszerűségével, hatalmas befolyásával állandóan új életet és bizakodó bátorságot tudott önteni a pártba.

Nyiltan a kormány ellenzőjeként lépett fel és nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem az ellenzék kedélyének megerősítésére, a jóérzelműekének pedig lehetőleg elkedvetlenítésére, s ebben minden rendelkezésére álló eszközöket felhasznált. Így pl. megjelent minden oly kerületi és országos ülésen, amelyen az ellenzék fontosabb terveket akart keresztülvinni és egy pillantás elég volt, hogy a tetszés, vagy nem tetszés féktelen kitörését a jelenlevő számos országgyűlési ifjúságban felkeltse, ami által az ultra-liberális ellenzék a legmagasabb fénypontra jutott, a jóérzelműek pedig lealacsonyító módon megfélemlítettek és véleményük szabad nyilvánításától visszatartattak. Nem kevésbbé döntőleg hatott tanácsaival a túlzók magánüléseiben, valamint Bécsben is befolyásával, ahol talán egyéb jó tulajdonságai miatt, pártfogókban úgy látszik nincs hiánya.

Még az erdélyi ellenzék üzelmeihez is volt köze, mert feltűnően hajhászta a zabolátlan országgyűlési ifjúság kezét, akik közé a neki 1834. május 11-én lakása előtt rendezett éjjeli fáklyás zene végeztével födetlen fővel jött ki és nekik a fenséges kitüntetést megköszönte, amely abban a pillanatban jutott osztályrészül, amikor az országgyűlésre

visszagondolva éppen szomorúan le akart pihenni, azon óhajjal, bár adna a Mindenható neki erőt, hogy mindig csak a hazának élhessen, stb.

Már akkor hallható volt a jóérzelműek és a legtöbb koresemények miatt aggodalommal eltelt kedélyek csodálkozás nyilvánítása, hogyan élvezhet ez a radikális oly sok különböző kitüntetést és különösen a cs. kir. fenség, a fenséges főherceg nádor és a kir. magy. udvari kancellár részéről oly nagy bizalmat és minden vállalkozásában oly sok pártfogást.

Egyébként a Stadium megjelenése, magyarországi birtokai nagy részének (csak az egyetlen Csokonyát adta el testvéreinek!) eladása és a bevételnek idegen bankokba elküldése óta még a mérsékelt ellenzék tagjainál is elenyészett a nagy hazafi gróf Széchenyi István nimbusa; benne mindinkább azt a férfit vélték felismerni, aki a radikalizmus elveitől áthatva gazdasági és pénzügyi viszonyait az elképzelt jövőhöz alkalmazni kívánja, aki beálló szerencsétlenségek esetén nemcsak fizikai erő, hanem külön álló erkölcsi akarat szerint képesnek és alkalmasnak látszik arra, hogy egy hazafias sereget szervezzen és vezessen és akit így a magas kormánynak már az 1825/7-iki országgyűlés kezdete óta br. Wesselényi Miklós mellett, mint a fiatal ellenzékhez tartozó magyar nemesség kiváló vezetőjét különös figyelemre kell méltatnia.

Ezekből a tömör utalásokból kiviláglik, hogy gróf Széchenyi István az a férfi, aki b. Wesselényi Miklós mellett jelenleg a magas kormánynak a legtöbb kellemetlenséget szerezni képes és részben már szerzett is, éppen ezért nagyon kíváncsi volna, hogy becsvágyának hízelgő módon az ultraliberalis ellenzékétől mielőbb elvonassék és hogy a különben sok tekintetben nemes jelleme a cs. kir. felség atyai szándékainak előmozdítására használtassék, mert nagyon valószínű, hogy csak jobb irányításra van szüksége, hogy uralkodójának és hazájának kiváló sikerrel szolgáljon. Ezután megjegyzé még Ferstl, hogy Széchenyi a túlsó baloldalhoz tartozik. —

Amikor Sedlniczky a Széchenyi e jellemzését tartalmazó nagy iratcsomagot a felség elé terjesztette, hozzáfűzte a maga részéről, hogy bár a hirhedt és forradalmi elvek és törekvések által vezérelt Wesselényi és a hiúságtól, hamis becsvágytól elragadott Széchenyi kísérletei, hogy t. i. a mágnes táblát népszerű eszméik számára megnyerjék, a mágnes tábla többségének nyugodt belátása, helyes nézetei és szilárd magatartása miatt nem is sikerültek, eszméik mégis egyes ifjú mágnesoknál, különösen Károlyi, Andrássy és Dessewffynél túlságosan nagy pártolásra találtak.

Ime, látjuk a fenti adatokból, mily fontoskodók, kicsinyeskedők és gyengék voltak az emberek abban a korban is és mily nehezek voltak akkor a viszonyok. Sajnos, az osztrák kormányt még szidnunk sem szabad jogosan, mert náluk is vaskalaposabbak és sokszor szigorúbbak voltak a magyar főhatóságok és mert a besugók is, a censura alkalmazottai is nagyobbbrészt magyarok voltak, az ügyekben a magyar főhatóságok döntöttek és a bécsi kormány, az államértekezleti tanács csak az ő véleményüket fogadta el.

JEGYZETEK.

1. P. Hofstelle 1825. év 8219. sz. Az adatok egy részét dr. Varga Endre kereste ki előzetes útmutatás alapján. Ez úgy vált lehetővé, hogy gr. Klebelsberg Kunó, a M. Tört. Társaság elnökének intézkedéséből egy évig Bécsben tartózkodott, hogy a Széchenyi-kiadványok ki egészítésére szükséges adatok felkutatására rendelkezésre álljon, amit nagy buzgalommal és körültekintéssel el is végzett.

2. Ungarn Comititalia 1825. év 415. sz.

3. Pol. Hfstell. 1825. év 8414. sz.

4. „ „ 1826. év 1547. sz.

5. „ „ 1826. év 2467. sz.

6. A költemény e része így hangzik :

Kisért a mindig úri vidékire
Rómának, ott szívta'd levegőjüket
A Sixtusoknak, Scipioknak,
Brutusok árnyaiban merengve.

Oh nem hagyott el a csúcs Pireneusok
Alján, szerencsétlen Spanyolok között,
Kik, mint mi, úgy tűrnek kesergve.
S hivek a szenvedelemben is csak.

7. Pol. Hfst. 1826. év 3318. sz.

8. „ „ 1826. év 6957. sz.

9. „ „ 1827. év 530. sz.

10. „ „ 1829. év 4992. sz.

11. „ „ 1829. év 8368. sz.

12. „ „ 1830. év 626. sz.

13. Staatskfr. 1835. 1835. év. 96. sz.

14. Pol. Hfst. 1835. év 4621. és 4706. sz.

15. „ „ 1836. év 8222. sz.

16. „ „ 1837. év 5682. sz.

17. „ „ 1837. év 7780. sz.

18. „ „ 1838. év 7964. sz.

19. „ „ 1838. év 10690. sz.

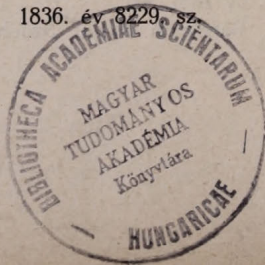
20. „ „ 1839. év 1707. sz.

21. „ „ 1839. év 2802. sz.

22. „ „ 1832. év 1637. sz.

23. Lásd Viszota : Berzsényi levelei Széchenyihez. Akadémiai Ért. 1913,

24. Pol. Hfst. 1831. év 6395. sz.
25. St.konf. 1832. nov. 6. 1489. sz. és nov. 7. 1490. sz.
26. " " 1832. év 1363. sz.
27. Pol. Hfst. 1833. év 6717. sz.
28. " " 1834. év 12272. sz.
29. " " 1834. év 4941. sz.
30. " " 1834. év 5023. sz.
31. " " 1834. év 5091. sz.
32. " " 1836. év 4155. sz.
33. " " 1836. év 4264. sz.
34. St.konf. 1836. év 991. sz.
35. Pol. Hfst. 1834. év 9517. sz.
36. " " 1836. év 397. sz.
37. St.konf. 1836. év 96. sz.
38. Pol. Hfst. 1836. év 623. sz.
39. " " 1836. év 1632. sz.
40. St.konf. 1836. év 394. sz.
41. " " 1836. év 463. sz.
42. Pol. Hfst. 1836. év 2255. sz.
43. Lásd a Bpesti Szemle 1925. okt. számában a „Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben” c. cikket.
44. St.konf. 1835. év 1387. és Pol. Hfst. 1835. év 6831. sz.
45. Pol. Hfst. 1835. év 7888. és St.konf. 1835. év 1609. sz.
46. " " 1835. év 7919 sz.
47. " " 1835. év 10085. sz.
48. " " 1836. év 1278. sz.
49. St.konf. 1835. év 1680. sz.
50. " " 1835. év 1788. sz.
51. Pol. Hfst. 1835. év 10169. és 10803. sz.
52. " " 1835. év 10336. sz.
53. " " 1835. év 10466., 10467. és 10908. sz.
54. Ismeretes, hogy Széchenyi a nádornak tette meg a szíveséget Kövér után való felszólalásával s ezt a nádor neki melegen megköszönte, hogy őt egy kellemetlen helyzettől megkímélte.
55. St.konf. 1835. év 2085. sz.
56. Pol. Hfst. 1836. év 8107. sz.
57. " " 1837. év 7991. sz.
58. " " 1837. év 10457. sz.
59. " " 1838. év 10769. sz.
60. " " 1839. év 922. sz.
61. St.konf. 1838. év 339. és 460. sz.
62. Pol. Hfst. 1836. év 1998. és 2390. sz.
63. " " 1836. év 8229. sz.

TARTALOMJEGYZÉK:

	Oldal
Ferenczy Zoltán : Széchenyi emlékezete	3
bárfai Szabó László : Adatok a Magyar Tudomá- nyos Akadémia történetéhez 1825—1849-ig . . .	15
Viszota Gyula : Censurai különösségek a XIX. szá- zad második negyedében	61
